

**Filozofická Fakulta Univerzity Karlovy v
Praze**

Diplomová práce

2018

Veronika Rychtarová Vavřincová

Filozofická Fakulta Univerzity Karlovy v Praze

Ústav pro klasickou archeologii

Diplomová práce

**Analýza stavebních aktivit císařů flavijské dynastie
na území římských provincií**

**The Analysis of Construction Activities of the
Flavian Dynasty Emperors in the Territory of the
Roman Provinces**

Veronika Rychtarová Vavřincová

Vedoucí práce: PhDr. Pavel Titz

Praha

2018

Poděkování: Na tomto místě bych ráda poděkovala svému vedoucímu mé diplomové práce PhDr. Pavlu Titzovu za podnětné připomínky a podporu při psaní. Dále bych chtěla poděkovat své rodině a přátelům za podporu, kterou mi po celou dobu psaní mé diplomové práce poskytovali.

Prohlášení:

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracovala samostatně, že jsem řádně citovala všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze, dne 28.července 2018

.....
Jméno a příjmení

Abstrakt:

Tato práce se zabývá analýzou stavebních prvků v době vlády flaviovské dynastie na území provincií Římské říše. Pojednává se zde o třech císařích - Vespasiánovi, Titovi a Domitiánovi. Časově spadá jejich vláda do druhé poloviny 1. století n. l. Obsah práce se věnuje jejich životu a mnohostrannému vlivu na území římských provincií. Všichni tři císaři jsou známi svou stavební činností v Římě a Itálii, v provinciích však vystupuje do popředí spíše jejich územní než architektonický rozmach. Celá dynastie má velký podíl na územní expanzi Římské říše v probíraném období. A právě rozmach Římské říše vedl k novým výstavbám v místech, kde dříve bývalo pouze barbarikum.

Klíčová slova: archeologie, klasická archeologie, Římská říše, římské provincie, flavijská dynastie, architektura

Abstract:

This diploma thesis deals with the issue of The Analysis of Construction Activities of the Flavian Dynasty Emperors in the Territory of the Roman Provinces. The Emperors are Vespasian, Titus and Domitian. The time of their rule is second half of the 1. century AD. It is about their lives and impact of the roman provinces territory. All three Emperors are known for their architecture boom in Rome and Italy, but in Roman Provinces it is about Territory expansion. Each Emperor of Flavian dynasty have a big interest in this Era and this leads to architecture construction, where was only barbaricum before it.

Key words: Archaeology, Classical Archaeology, Roman Empire, Roman Provinces, Flavian Dynasty, Architecture

Obsah

Úvod	9
1. Dynastie Flaviovců.....	12
1. 1. Vespasiánus	12
1. 2. Titus	14
1. 3. Domitián.....	16
2. Flaviovská dynastie a provincie Británie	19
2. 1. Londýn.....	20
2. 1. 1. Další veřejné budovy	25
2. 1. 2. Obyvatelstvo	26
2. 1. 3. Kdo je za výstavbu zodpovědný?.....	27
2. 2. Fláviovský palác ve Fishbourne	27
2. 2. 1. Výstavba fláviovského paláce.....	28
2. 2. 2. Západní křídlo	29
2. 2. 3. Severní křídlo	30
2. 2. 4. Jižní křídlo	32
2. 2. 5. Východní křídlo	33
2. 2. 6. Zahrady	34
2. 2. 7. Pro koho byl palác postaven?	34
2. 3. Inchtuthil	35
2. 3. 1. Principia	36
2. 3. 2. Valetudinarium	37
2. 3. 3. Dílna	38
2. 3. 4. Horrea.....	38
2. 3. 5. Tzv. Bazilika Exercitatoria	38
2. 3. 6. Domy Tribunů	39
2. 3. 7. Ostatní budovy v pevnosti	40
2. 3. 8. Domy centurionů první kohorty.....	40
2. 3. 9. Kasárny	40
2. 3. 10. Tabernae.....	40
2. 4. Lázeňský komplex v pevnosti Isca - Caerleon.....	41
2. 4. 1. Budova lázní.....	41
2. 4. 2. Fáze vývoje lázní	41
2. 4. 3. Frigidárium.....	42
2. 4. 4. Tepidárium	44
2. 4. 5. Kaldárium	44
2. 4. 6. Vedlejší vytápěné místnosti	44
2. 4. 7. Palestra a Natatio	44
2. 4. 8. Bazilika	45
2. 5. Pevnost Elginhaugh.....	46
2. 5. 1. Principia	46
2. 5. 2. Praetorium.....	47
2. 5. 3. Horrea.....	48
2. 5. 4. Dílna	48
2. 5. 5. Kasárny	48
3. Provincie Afrika	50
3. 1. Egypt.....	52

3. 1. 1. Chrám v Karnaku.....	52
3. 1. 2. Domitiánův chrám v El- Ashmunein.....	54
4. Provincie Judea.....	56
4. 1. Masada.....	57
4. 1. 1. Věž.....	58
4. 1. 2. Tábory.....	58
5. Provincie Dalmácie.....	60
5. 1. Amfiteátr v Pule.....	61
5. 1. 1. Aréna.....	62
5. 1. 2. Hlediště.....	63
5. 1. 3. Věž.....	64
6. Provincie Malá Asie.....	65
6. 1. Flaviovský kult v Malé Asii.....	65
6. 2. Domitiánův chrám v Efezu a římský císařský kult v Malé Asii.....	67
6. 2. 1. Oltář Domitiánova chrámu.....	68
6. 3. Nymfeum v Milétu.....	70
6. 4. Ionská stoa.....	71
7. Provincie Hispánie.....	72
7. 1. Pevnost Legie VII. Gemina v Leónu.....	73
8. Provincie Germánie.....	75
8. 1. Arae Flaviae.....	77
8. 1. 1. Kastely.....	78
8. 1. 2. Chránový okrsek.....	79
8. 1. 3. Lázně.....	79
Závěr.....	81
Seznam použité literatury.....	84
Antické prameny.....	84
Použitá literatura.....	84
Internetové zdroje.....	87
Obrazová příloha.....	88

Úvod

Předkládaná magisterská diplomová práce s názvem Analýza stavebních aktivit císařů flavijské dynastie na území římských provincií si dává za cíl podrobněji shrnout architektonickou výstavbu v období vlády dynastie Flaviovců v provinciích Římské říše. V první kapitole se práce věnuje životopisným údajům císařů flaviovské dynastie. Obecně došlo za jejich vlády ke značnému upevnění moci v římských provinciích a zároveň k reorganizaci správy a ekonomiky. K velkému pokroku v romanizaci římské říše došlo za zakladatele flaviovské dynastie, Vespasiána. Jeho cesta k titulu císaře nebyla jednoduchá, ale zhostil se jí na výbornou. Za jeho vlády byla velmi dobře spravována provincie Británie, která se také velmi rychle romanizovala. Kvalitní správa této provincie přinesla rovněž velkou stavební činnost. I když v Británii docházelo prakticky neustále k větším i menším potyčkám mezi Římany a domorodými kmeny, správu provincie tyto konflikty příliš nezasáhly a ta byla velmi dobře vedena.

Ještě v období před Vespasiánovým nástupem na trůn, v roce 64 n. l., také začalo jedno z největších povstání na východě a to povstání v Judeji. Sám Vespasián se na jeho potlačení podílel pouze ze začátku, když však dobytí vzdoroval pouze Jeruzalém, přenechal tento problém svému synovi, Titovi.

V některých částech říše se římská moc upevnila natolik, že kupř. obyvatelé provincie Hispánie byli obdařeni latinským právem. V celé zmíněné provincii dochází z tohoto důvodu ke vzniku municípií a římských kolonií.

Titus, Vespasiánův syn, šel jakožto vládce rozlehlé říše ve šlépějích svého otce. Do povědomí se zapsal hlavně jako úspěšný vojevůdce z období židovské války. K problematice v provinciích přistupoval podobně jako jeho otec. Tedy opevňováním hranic, což vedlo ke stabilitě a rozkvětu říše. Za jeho vlády však došlo také k jedné z největších živelných katastrof na světě. V roce 79 n. l. vybuchla sopka Vesuv a zasypala sopečným popelem města Pompeje, Herkuláneum a Stabie. Dodnes je možné vidět následky výbuchu na vlastní oči.

Jeho bratr, císař Domitián byl Titovým opakem. Jeho vláda je známa jako hrůzovláda tyрана a despoty. Snažil se vyrovnat svému otci a bratrovi v jejich vojenských úspěších. Avšak jeho snaha nebyla tak úspěšná. V provinciích se věnoval hlavně vojsku a válečným problémům.

V dalších kapitolách se pak již práce věnuje jednotlivým provinciím, ve kterých dynastie Flaviovců zanechala nějaký architektonický odkaz. Nejedná se o všechny provincie

římské říše. Ve druhé kapitole jde o provincii Británii. Británie přitahovala Římany již od dob Caesarových a za Flaviovců tomu nebylo jinak. Práce se věnuje několika okruhům výstavby: městům, pevnostím a soukromým sídlům. Práce si klade za cíl zjistit, kdo a proč zde stavby postavil a jaký byl dopad na samotnou provincii.

Další zkoumanou provincií je provincie Afrika, jež byla za Flaviovců rovněž pilně urbanizována, kapitola se přitom věnuje spíše architektuře v provincii Egypt, úzce spojené se jménem císaře Domitiána. Pro lepší přehlednost je zde Egypt uváděn jako podkapitola pro provincii Afriku, i když tvořil samostatnou provincii. Další provincií, do níž se obtiskl flaviovský odkaz, byla již výše zmíněná provincie Judeja. Zde se práce zaměřila speciálně na obléhací tábory, které hrály významnou roli v židovské válce.

V případě provincie Dalmátie se text zabývá spíše teoretickým vznikem municípií v této oblasti a správě provincie za vlády Flaviovců. Z pohledu architektonického zmíníme amfiteátr v Pule, který je částečně spojen právě s Flaviovcí. Pokládáme si zde mj. otázku: lze najít v případě tohoto stavebního počínu nějakou spojitost se známým Koloseem? Dále se práce věnuje provinciím Malá Asie, Hispánie a Germánie. V těchto kapitolách je kladen důraz jak na správu provincií za Flaviovců, tak na některé zdejší významné či typické stavby.

Velkou výhodou tohoto tématu diplomové práce byly antické písemné prameny, díky nimž je doba vlády dynastie Flaviovců dobře zmapována. Nejlepším příkladem jsou Suetoniovy Životopisy dvanácti císařů, kteréžto dílo mi posloužilo jako kvalitní a neopominutelný zdroj v psaní celé předkládané práce. Dalším důležitým autorem byl pro mne Tacitus s jeho dílem O životě a mravech Julia Agricoly. Díky Tacitovi je zmapováno Agricolovo správcovství provincie Británie, menší či větší spory s původními obyvateli a také romanizace provincie. Z Tacitovy nesporné akribie a rozhledu jsem čerpala nejen ve třetí kapitole své práce, ale také v kapitole poslední, a to kapitole o provincii Germánie. Tacitovo dílo Germánia popisuje domorodé kmeny na jejím území a jejich zvyky.

V kapitole věnované provincii Dalmátii byl použit jako zdroj Strabón a jeho Geographica. Pohříchu jediným relevantním zdrojem o židovské válce byl Josephus Flavius a jeho dvousvazková Válka Židovská. Jediným mínusem tohoto zdroje je, že se již provincií po skončení války nezabývá. Velmi dobře však popisuje obléhání jeruzalémského chrámu a poslední vzdorující pevnosti, Masady.

Ve své práci jsem se chtěla zaměřit hlavně na architekturu v provinciích, která vznikla, byla opravena či přestavěna za vlády dynastie Flaviovců, tedy v 2. polovině 1. století n. l.

Také jsem se chtěla zaměřit i na stavby, které do daného období spadají pouze časově a místně, ale přímo císaři je vystavět nenechali. Práci si dává za cíl vypíchnout toliko zajímavé nebo charakterické architektonické stavby. Nebylo tudíž mým cílem sepsat jakýsi katalog všech takových staveb v daném období.

1. Dynastie Flaviovců

1. 1. Vespasiánus

Po smrti císaře Nerona 9. června 68 n.l. zanikla římsko-klaudijská dynastie, první dynastie císařů na římském trůnu. Jelikož po sobě císař Nero nezanechal žádného přímého nástupce, byl Řím vystaven občanské válce o císařský trůn. Jeho smrt poskytla prostor pro boje mezi několika ambiciózními jednotlivci. Tím začíná mezi lety 68. - 69. n. l. období, v historii známé jako období vlády tří císařů. Byli to Galba, Vitellius a Otho. Situace nejlépe využil Servius Sulpicius Galba, který působil jako správce provincie v Hispánii, a nedlouho po Neronově smrti se nechal provolat císařem. Nedokázal se však vypořádat s politickou situací po smrti císaře Nerona tak, jak bylo zapotřebí, a v lednu roku 69 n. l. byl provolán za císaře Vitellius, který tehdy působil v Germánii. Samotný Galba byl nedlouho poté zabit i se svým synem na Fóru v Římě.¹

Otho se zachoval o trochu čestněji, když po ztrátě své legie raději spáchal sebevraždu. Vitelliovi se tak naskytla příležitost, kterou využil tak, že přivedl 75 000 legionářů do Říma, kde zabil centuriony dunajských legií, kteří přišli do Říma bojovat proti Othovi. Tím si však proti sobě poštvál legie, které sídlily na Dunaji, kde proti němu také vznikla opozice. Opozici však neměl Vitellius jen na Dunaji. Situace v Římě se nelíbila také legiím sídlícím na východě říše, v čele s budoucím císařem Vespasiánem. Vespasián byl na východě podporován správcem Juliem Agrippou, jeho sestrou princeznou Julií Berenikou, židovským prefektem Egypta Tiberiem Juliem Alexandrem a také kappadockým Antiochem a syrským králem Juliem Sohaemem. Poslední dva jmenovaní mu poskytli hlavně finanční podporu a zásoby na cesty.²

1. června 69 n. l. provolalo v Alexandrii vojsko Vespasiána císařem. Brzy ho následovaly i legie v Judeji. V říjnu roku 69 n. l. byl Vitellius poražen u italské Cremony, která byla jako hlavní nepřátelské sídlo vydrancována. Vitellius byl zabit o něco později v Římě. 22. prosince 69 n. l. senát ověnčil Vespasiána všemi tituly a poctami a prohlásil ho císařem. Tak začala vláda dynastie Flaviovců.

Vespasián, celým jménem Titus Flavius Vespasiánus se narodil 17. listopadu 9 n. l. nedaleko sabinské Reate. Pocházel z plebejské rodiny. Jeho otcem byl Titus Flavius Sabinus,

¹ Boyle, A. J., Dominik, J.W., 73.

² Boyle, A. J., Dominik, J.W., 73.

celník, který se později stal bankéřem u Helvétiů. (Suetonius, *De vita Caes.* VIII. 1.) Bratr jeho matky Vespasie Polly byl senátorem. Je známo, že se velmi rád vracíval do svého kraje, aby si odpočinul od shonu Říma. O jeho vzdělání toho není známo mnoho, avšak jak uvádí Suetonius, Vespasiánus dokázal citovat Homéra v řečtině. (Suetonius, *De vita Caes.* VIII. 23.) Oženil se s Flavií Domitianou, ženou skromného původu, která mu porodila dva syny a jednu dceru - Domitiu. Po smrti manželky se již nikdy znovu neoženil, ale vrátil se ke své milence z mládí Caenii, se kterou dožil až do své smrti.³ Caenie působila jako důvěrnice Antonie, dcery Marka Antonia a Oktávie, která byla neteří císaře Augusta. V Antoniině domě se Vespasián poprvé setkal s Klaudiem a Kaligulou, a také Juliem Agrippou, správcem Judeje a Antiochie a svým pozdějším přítelem. V roce 37 n. l. byl zvolen aedilem. Jako generál legií se účastnil výpravy do Germánie a poté roku 43 n. l. do Británie. V Británii vedl *Legio II. Augusta*, která byla velmi užitečná při dobývání ostrova Wight a jihovýchodní Anglie. Tento čin mu vynesl titul *Ornamenta triumphalia* (Suetonius, *De vita Caes.* VIII., 4.) O letech mezi rokem 44 n. l., které strávil v Římě a jeho konzulátem v posledních měsících roku 51 n. l., víme málo. V roce 62 n. l. se stal prokonzulem v provincii Afrika. Na jeho pobyt v Africe se nahlíží v pramenech ze dvou úhlů. Suetonius jej popisuje takto:

„ *Potom dostav losem za provincií Afriku, spravoval ji velmi bezúhonně a získal si velikou vážnost, nehledíme-li tomu, že v Hadrumetu po něm při jakémsi nepokoji házeli vodnicí,*“ (Suetonius, *De vita Caes.*, VIII., 4.)

Oproti tomu Tacitus jeho pobyt nevykresluje tak idylicky.

„ *Vitelliův tamější prokonzulát byl totiž bez úhony a přinesl mu oblibu. Vespasiánův si však získal zlou pověst a nenávisť.*“ (Tacitus, *Hist.*, II., 97.)

V roce 66 n. l. se Vespasián objevuje v družině císaře Nerona, která cestovala do Řecka. V této době také působil v Judeji, kde měl potlačit vzpouru, což se mu také v roce 67 n. l. podařilo. V této době také došlo k začátku obléhání Jeruzaléma, kterého se již nezúčastnil, neboť se musel vydat na pochod proti Vitelliovi.⁴

Po svém příjezdu do Říma roku 70 n. l. musel Vespasián čelit nejenom politickému

³ Boyle, A. J., Dominik, J.W, 71.

⁴ <http://www.roman-emperors.org/lindexxx.htm>

chaosu, ale také rozkladu samotného Říma, který byl po občanské válce zdevastován. Vespasián obnovil Kapitol a také se podílel na výstavbě několika nových staveb, mezi něž patří chrám bohyně Míru a chrám božského Klaudia na Caeliu. Mezi jeho nejvýznamnější počiny v Římě však patří výstavba flavijského amfiteatru, neboli Kolossea.⁵ Změny však neprobíhaly jen architektonické, ale také politické. Do senátorského a jezdeckého stavu nyní opět mohli být přijímáni Italikové a kandidáti z provincií. Nový panovník také přestavěl armádu, když propustil či potrestal velké množství Vitelliiových mužů.

Vespasián byl podle Suetonia mírný a klidný císař, který se nikdy nesnažil zakrývat svůj původ. Jedinou nectností, kterou prý trpěl, byla hrabivost. Kupoval různé obchody, aby je poté draze rozprodal. Také prodával úřady uchazečům a osvobození obžalovaným. Fyzicky působil mohutně. Vstával prý velmi brzy, přečetl si dopisy, a poté přijímal návštěvy. Po těchto činnostech se vypravil na procházku ve svých nosítkách a poté odpočíval. (Suetonius, *De vita Caes*, VIII, 21.)

Zemřel 23. června roku 79 n. l. poblíž svého rodiště, kam jezdil vždy v létě na odpočinek. I když ležel nemocný v posteli, stále prý přijímal návštěvy. A když byl na samém pokraji sil, tak prý prohlásil: „*Císař musí zemřít vstojem.*“ (Suetonius, *De vita Caes*, VIII, 24.)

1. 2. Titus

Celým jménem Titus Flavius Vespasianus se narodil 30. prosince roku 39 n. l. Císařem se stal ale poměrně pozdě, a to až ve svých čtyřiceti letech. Dostalo se mu řádného vzdělání. Byl vychováván s Britannikem, synem císaře Klaudia. Stali se z nich velcí přátelé, až do Britannikovi smrti roku 55 n. l. Od roku 61 n. l. působil Titus jako vojenský tribun v Germánii a Británii, ve stejných provinciích, ve kterých začínal jeho otec.⁶

Roku 64 n. l. se Titus vrací do Říma. Tohoto roku se také oženil s Arrecinou Tertullou, která však nedlouho poté zemřela. Titus se však krátce nato oženil znovu. Tentokrát se ženou urozenějšího původu Marciou Furnillou, se kterou se ale nepohodli a rozvedli se. Měli však spolu dceru Julli, která zemřela velmi mladá.⁷

Největším vojenským tažením spojeným s vládou dynastie Flaviovců, a to především s císařem Vespasiánem a jeho synem Titem, je působení v Judeji. Již roku 66 n. l. se Titus vydal jako legát do Judeje, kde vedl *Legio XV. Apolinaris* a působil tu i mezi léty 67 - 68 n. l.

⁵ Henderson, B.W., 4.

⁶ Henderson, B.W., 7.

⁷ <http://www.roman-emperors.org/lindexxx.htm>

Podle Josepha Flavia bývá Titus vykreslován ve velmi příznivých podmínkách. Zajistil totiž v tomto období podrobení alespoň pěti povstaleckých center, nikdy si však úplně nepodmanil žádné město, přesto byl považován za schopného a úspěšného vojevůdce. Po smrti Vitteliově byla veškerá moc od senátu předána Vespasiánovi a naplno začalo obléhání města Jeruzaléma. Titus začal obléhání se čtyřmi legiemi v roce 70 n. l. a za méně než čtyři týdny byly prolomeny hradby Nového města. Pouze vnitřní město a chrám ještě odolávaly římských silám. V srpnu již nebylo město s to odolávat tlaku římských jednotek a Jeruzalém byl dobyt. Chrám byl vypálen do základů a vojáci z jeho útrob odnesli velmi bohatou kořist. Titus byl poté vojskem provolán císařem.⁸

V roce 71 n. l. se Titus i se svým otcem vraceli do Říma, kde si užíval oslavy vítězství. Po návratu zastával s otcem cenzuru a také byl jeho kolegou v tribunátu a konzulátu. Některé zdroje ho považují za spoluvládce svého otce.⁹ Po smrti Vespasiána Titus podle očekávání přebírá vládu a stává se císařem. Na počest svého otce nechal vystavět chrám, který však dokončil až jeho bratr Domitián. Také nechal vystavět nové císařské lázně a začalo se se stavbou impozantního díla na počest vítězství v Judeji, Titova oblouku. Mnoho staveb také nechal císař Titus vystavět v provinciích. Jak se dozvídáme od historika Suetonia, byla Titova vláda poznamenána dvěma přírodními katastrofami. Jednou z nich je výbuch sopky Vesuvu, v roce 79 n. l. a druhou požár města Říma.

„ Za jeho vlády se udály jako dílo náhody některé smutné pohromy, jako byl výbuch sopky Vesuvu v Campánii a požár Říma, který trval po tři dny a tři noci, taktéž mor v takovém rozsahu, jako stěží kdy jindy. “ (Suetonius, De vita Caes, VIII, 8.)

Císař Titus zemřel mladý, a to v pouhých 41 letech 13. září roku 81 n. l. Suetonius uvádí, že zemřel při cestě do Sabinska, kde ho přepadla zimnice a on zemřel. Na smrtelné posteli prý řekl:

„ Je mi odnímán život a já jsem si toho nezasloužil. Vždyť není vůbec skutku, za který bych měl pykat, s výjimkou jednoho jediného “ (Suetonius, De vita Caes, VIII, 10.)

Co tím císař myslel je dodnes záhadou, avšak objevují se domněnky, které se jí snaží osvětlit. Jednou z nich je, že se císař Titus styděl za to, že měl poměr s bratrovou ženou

⁸ <http://www.roman-emperors.org/lindexxx.htm>.

⁹ <http://www.roman-emperors.org/lindexxx.htm>.

Domitiou, která to ale odmítala, a nebyl důvod jí nevěřit. Další je jeho závist, že ho přežil jeho mladší bratr Domitián, což se ale nezdá moc pravděpodobné, a v neposlední řadě je odkazováno na fakt, že Titus litoval zničení Jeruzalémského chrámu. Ať už to bylo tak nebo onak, vzal si císař Titus toto tajemství do hrobu.¹⁰

1. 3. Domitián

Celým jménem Titus Flavius Domitianus se narodil v Římě 27. října roku 51 n. l. Nebylo mu ještě ani 30 let, když zemřel jeho bratr Titus. Jeho výchova byla jiná, než byla výchova jeho bratra. Nebyl vychováván na císařském dvoře, ale v Římě spolu se členy senátorského stavu. Jeho dětství je spojováno se samotou, neboť jeho matka byla již po smrti a otec byl, stejně jako jeho bratr, v provinciích. Jako mladý začal svou kariéru vojenskou výpravou do Germánie a Galie. Poté, někdy kolem roku 70 n. l. si vzal za ženu Domitii Longinu, která byla dcerou Gnaea Domitia Corbula, předního generála. Jejich manželství však bylo problematické, jejich jediná dcera zemřela a krátce poté se Domitia od Domitiána odstěhovala. Později byla povolána zpět a zůstala s ním až do jeho smrti.¹¹

Domitiánova pozice kolem roku 70 n. l. byla určována hlavně rolí jeho bratra jako budoucího císaře. Vespasián se netajil tím, že jako svého nástupce si vybral právě Tita a Domitiánovi byly přidělovány jiné úřady. Šestkrát zastával konzulát, byl tribunem lidu a censorem, ale nikdy mu nebyla svěřena skutečná moc. Nic se nezměnilo ani po Vespasiánově smrti, jelikož si bratři nebyli příliš blízcí. Po Titově smrti vzniklo doživotní nepřátelství mezi Domitiánem a senátem, které bylo zapříčiněno tím, že senát nejdříve vzdal čest mrtvému císaři, dříve než ověncil císaře Domitiána.

Jeho vláda je charakteristická nákladnými opravami Říma, nejen po požáru v roce 64 n. l., ale také po občanské válce a zničujícím požáru v roce 80 n. l. Postavil, opravil nebo dostavěl přes padesát staveb v samotném Římě, včetně chrámu Jupitera na Kapitolu a velkolepého paláce na Palatinu. Suetonius jeho výstavbu popisuje takto:

„Zprvu obnovil velmi mnoho nádherných staveb zničených požárem, mezi nimi i Capitolium, které předtím znovu vyhořelo, ale na věnovaných nápisech uváděl vesměs jenom své jméno, bez jakékoliv zmínky o někdejším původci. Nově však vybudoval na Capitoliu chrám Jovovi strážci a forum, které se nyní jmenuje Nervovým, rovněž svatyni rodu Flaviova, stadion,

¹⁰ Henderson, B.W., 11.

¹¹ <http://www.roman-emperors.org/lindexxx.htm>

odeon a naumachii, jejíhož stavebního kamene bylo později užito k dobudování největšího cirku, který vyhořel na obou bočních stranách“ (Suetonius, De vita Caes, VIII, 5.)

Také rád pořádal v Římě každé čtyři roky, počínaje rokem 86 n. l. velkolepé hry, sestávající ze závodů vozů, atletických a gymnastických disciplín, hudby, řečnictví a poezie. Také rád pořádal gladiátorské hry, či ženské zápasy. Naproti tomu v provinciích Domitián výrazně zvýšil daně a také provedl změny v organizaci několika provincií a vytvořil zcela novou funkci kurátora, který měl prošetřovat špatně řízená města. I provincie však zasáhla jeho stavební činnost, která je známá zejména výstavbou silnic v Malé Asii, na Sardinii nebo podél Dunaje, ale také výstavbou fortifikačních prvků v severní Africe.¹²

Vojenskou činností Domitián nevynikal tolik jako jeho otec či bratr. V roce 83 n. l. slavil triumf nad Chatty v Gálii, ten ale nebývá považován za vydařený, neboť jeho konečné vítězství přišlo až v roce 89 n. l. Dále nechal přesunout římské jednotky ze severu Británie dále na jih. Největší hrozba za jeho vlády však hrozila na Dunaji, kde se začali rozpínat Dákové. V roce 85 n. l. císař navštívil Moesii, poté co byl zabit tehdejší správce provincie Oppius Sabinus. Tím byla dána záminka k válce proti Dákům. První dáckou válku vybojoval prefekt Cornelius Fuscus, a tím pádem mohl Domitián slavit v roce 86 n. l. svůj druhý triumf v Římě. Cornelius Fuscus byl však zabit při pokusu pomstít Oppia Sabina, a tím se Řím zapletl do druhé dácké války, v níž byli Dákové poraženi v bitvě u Tapae v roce 88 n. l. O rok později napadl Domitián Markomany a Kvády v první pannonské válce a zároveň nabídl dáckému králi Decebalovi smír, aby zabránil střetu na dvou frontách. Na Dunaj se panovník vrátil až o tři roky později, kde bojoval proti společným silám Svěbů a Sarmatů v druhé pannonské válce. Římské legie zde byly poraženy. Když se Domitián vrátil v roce 93 n. l. do Říma, neodvažoval se slavit triumf, jen oslavil menší *Ovatio*.¹³

Nejbolestnější byl Domitiánův vztah k aristokracii. Z toho důvodu jeho pravá moc spočívala na jeho dvoře, na kterém se shromažďovala zejména jeho rodina, skupina politiků, generálové a prétorští prefekti. Podle Suetonia dal zabít mnoho senátorů a jiných strůjců převratu, kteří usilovali o sesazení Domitiána z císařského trůnu. Kvůli tomu začal být považován za krutého a nebezpečného.

Byl zavražděn v roce 96 n. l. a jeho smrt byla v senátu opěvovaná.

„Jeho zavraždění nesl lid lhostejně, vojáci velmi těžce. Hned se pokusili nazvat ho zbožným

¹² <http://www.roman-emperors.org/lindexxx.htm>.

¹³ <http://www.roman-emperors.org/lindexxx.htm>.

a byli připraveni ho i pomstít, jenom se jim nedostávalo vůdců. Ale i to o něco později provedli, velmi vytrvale si vyžadující původce vraždy k potrestání. Zato senátoři se radovali tak nesmírně, že o závod zaplnili radnici a nezdrželi se, aby mrtvého nedrásali nejpotupnějšími a nejtrpčími výkřiky všeho druhu. Také dali přinést hned žebříky, strhnout před celým shromážděním medailóny s jeho podobiznami a na místě je o zem rozbít, posléze všude vyškrabat jeho jméno na nápisech a vyhladit všechnu památku na něho. “

(Suetonius, De vita Caes. VIII, 22.)

2. Flaviovská dynastie a provincie Británie

Poprvé se císař Vespasián podílel na výpravě do Británie v družině císaře Klaudia roku 43 n. l. Vojsko císaře Klaudia obsadilo velmi rychle jihovýchodní cíp Británie, kde budoucí císař Vespasián vedl *Legio II. Augusta*, která byla velmi užitečná při dobývání ostrova Wight a jihovýchodu Anglie.

Po zvolení Vespasiána císařem, tím pádem nástupem nové dynastie, došlo v Británii k velkému objevování. Největším počinem císaře bylo objevování a dobývání Skotska. Správcem provincie Británie od roku 77 n. l. byl ustanoven Julius Agricola, který byl zetěm slavného historika Cornelia Tacita.¹⁴

„...Ostatně Agricola dobře znal náladu v provincii a dal se také poučit zkušenostmi druhých, že se málo pořídí silou zbraní, provází-li je bezpráví. Proto se rozhodl vymýtit příčiny válečných povstání. Začal u sebe a svých lidí a především držel v náležitých mezích svou rodinu a služebnictvo, což je pro velmi mnohé neméně obtížné než spravovat provincii...“

(Tacitus, *De vita Agric.* 19.)

Jak píše samotný Tacitus, do vojenské služby nastoupil Agricola v Británii ještě za správcovství Suetonia Paula, který s ním byl tak spokojený, že si ho vybral do své osobní družiny. V této době již Agricola začal provincii prozkoumávat. Po své vojenské službě se vrátil do Říma, kde se také oženil. Když se dozvěděl, že se stal císařem Vespasián, neváhal a přidal se na jeho stranu. Ve flaviovských službách se velmi osvědčil a tak se roku 77 n. l. stal nejen konzulem, ale také samotným správcem provincie Británie, kde vystřídal Julia Frontina. V roce 79 n. l. se Agricola v Británii vydává dále na sever do jižního Skotska a k řece Tay.¹⁵

Postupem času se dostává dále na sever, kde největší odpor kupodivu nekladly místní kmeny, ale spíše nepříznivé počasí. V roce 79 n. l. se císařem stává Titus a ustanovuje Agricolu správcem na další tři roky. V létě 81 n. l. se pustil do objevování západního pobřeží, na které se přeplavil s loďstvem. Také umístil posádku k pobřeží, které sousedilo s Irskem. Není jisté, zda-li se podařilo Irsko obsadit, ale nálezy římského zboží na irském území

¹⁴ Tacitus o něm napsal pojednání: Život Julia Agricoly.

¹⁵ Keppie, 2004, 6.

dokazují přinejmenším obchodní kontakty. V roce 82 n. l. se Agricola přemístil na východní pobřeží, kde se setkal s nepřízní některých kmenů. V roce 83 n. l. došlo k velkému konfliktu s kaledonskými kmeny, který vyústil v boje. Bitva u Mons Grapius byla pro Agricolu vítězná. Místo bitvy se však nepodařilo s přesností lokalizovat. (Tacitus, *De vita Agric.*, 29.)

Po této bitvě byl Agricola na nátlak císaře Domitiána z Británie odvolán. V Římě přijal od Domitiana odznaky a vyznamenání a jeho další správcovství mělo probíhat buď v provincii Afrika nebo Asii. Ty však odmítl a v roce 93 n. l. umírá.

Agricolovo působení v Británii bylo provázeno velkou romanizací a také velkou architektonickou výstavbou. Stavěny byly zejména pevnosti jako např. Inchtuthil, Caerleon a mnohé další, či stavby honosnější, jako např. palác ve Fishbourne. V této kapitole bych se ráda věnovala některým zajímavým stavbám, které byly postaveny za vlády flaviovské dynastie v provincii Británie. Ráda bych popsala pevnosti jako Inchtuthil, Elginhaugh, Caerleon, ale také místa významná dodnes, na jejichž takřkajíc zrodu se Flaviovci podíleli, což byla římská výstavba města Londýna. Ale i místo, které si nechal vystavit zřejmě místní vládce jako předlohu římského paláce, Fishbourne.

2. 1. Londýn

Nejstarší římská osídlení na území dnešního Londýna, tedy římského Londinia, byla pravděpodobně vojenského rázu. Postupně se zde začínají usazovat obchodníci a směnaři. Londýn se začíná rozrůstat a stává se největším městem v Británii. Jeho růst byl však zpomalen vzpourou královny Boadiky¹⁶. Když začala vzpoura, správce Británie se zrovna účastnil vojenského tažení ve Walesu. Kolonisté, kteří sídlili v Colchesteru, který bylo ohrožen, tedy zavolali na pomoc *procurator* Decinia Cata. Na jejich obranu bylo ale vyhrazeno pouze 200 vojáků, kteří v místě zůstali. Avšak tak slabá vojenská síla nemohla situaci zvládnout. Než byla vzpoura potlačena, tři nejdůležitější města provincie - Londýn, Colchester a Verulamium - byla zničena.¹⁷ Vykopávky ve městě prokázaly, že nepoškozeno a nezničeno zůstalo jen malé množství budov. Po vzpouře královny Boadiky, kolem roku 60 n. l. se musel Londýn vzpamatovávat z krize. Obnovování staveb po vzpouře probíhalo opravdu velmi pomalu, vykopávky naznačují, že některá místa zůstala ruinami i více než několik desetiletí.

¹⁶ Manželka krále Prasutaga, která po jeho smrti, roku 59 n. l., převzala vládu nad kmeny v dnešním Suffolku a Norfolkku a podnikla keltské kmeny ke vzpouře proti Neronově Římu. Řím totiž nerespektoval závět' zesnulého krále, ve které odkázal vládu svým dcerám. Vzpoura byla ze začátku úspěšná, ale nedopadla pro Boadiku ani keltské kmeny dobře. Boadika následně spáchala sebevraždu.

¹⁷ Perring, 2002, 22.

Jeden z nejzajímavějších nálezů, které můžeme datovat do této rané doby po vzpouře, je hrobka Julia Alpina Classiciana, *procurator* provincie Británie, který zemřel ve svém úřadu a byl pohřben v Londýně. Za jeho úřadování došlo k velké obnově po svrhu zmíněném povstání. Jeho hrobka byla nalezena jako druhotně použitá báze pozdně římského bastionu na náměstí Trinity. Náhrobek nechala zbudovat jeho žena, Julia Pacata, která byla dcerou Inda, vůdce Galů, který se přidal na stranu Říma při vzpouře v roce 21 n. l. Z dokladů, které se nám dochovaly, to vypadá, že Classicianus byl také Gal. Londýn byl za jeho působení pouze shlukem dřevěných budov, poté začala přestavba do kamene. Většina lidí, kteří v Londýně žili před vzpourou, se do města již nevrátila.¹⁸

V období Flaviovců se začíná Londýnu dařit. Stává se municípiem a dochází k velkému stavebnímu rozmachu města.¹⁹

Flavijské období přineslo do Británie velký stavební boom, a ani Londýn takových to počínů nebyl ušetřen. Největším stavebním podnikem této doby je zajisté fórum a bazilika. Již v 17. století se začalo přemýšlet, kde by se mohlo v Londýně nacházet první fórum. Věřilo se totiž, že římské město takové velikosti musí fórum a k tomu veřejné budovy opravdu mít. V roce 1923 profesor Lethaby identifikoval některé masivní římské zdi pod tržištěm Ladenhall jako východní konec baziliky. V roce 1960 již bylo jasné, že bazilika a fórum se nacházely přibližně v centru Londýna na ploše o velikosti 152 m. Podle keramiky, která se na místě našla, byly obě stavby datovány do pozdního prvního století. Bylo velikým překvapením, že se vůbec první fórum podařilo identifikovat, jelikož toto první fórum bylo zastavěno pozdějším větším fórem.²⁰ (Obr. 1.)

Pod vedením Agricoly (78 - 84 n. l.) se v celé Británii rozvinula mohutná stavební činnost, která se neorientovala jen na Londýn, ale také na jiná města. Např. Chichester, Winchester, Silchester, Exeter a Cirencester. Jak píše Tacitus (Tacitus, *De vita Agric.* 21.) Agricola začal s výstavbou chrámů, fór a soukromých sídel. Lidé začali přivykat římskému způsobu života, tóga se stala běžným oděvem a latinský jazyk postupně pronikal do povědomí všech lidí.

Fórum bylo postaveno na místě bývalého tržiště za hlavní ulicí. V blízkosti fóra se nacházela *curie*, která však dosud nebyla lokalizována. V *curii* se scházela městská rada, která rozhodovala o výstavbě budov, cest a také rozhodovala o daních a obchodu. Londýn byl v 80. a 90. letech n. l. živým obchodním centrem s množstvím obchodů a obchodníků.

¹⁸ Perring, 2002, 23.

¹⁹ Wachter, 1974, 91.

²⁰ Marsden, 1980, 40.

Ti pocházeli z celé Římské říše. Např. obchodník Aulus Alfidius Olussa, který pocházel z Athén a jenž zemřel v Londýně v 17ti letech. Fakta o jeho smrti nám prozrazuje náhrobní kámen, který byl nalezen na Tower Hill v roce 1852.²¹

Fórum v Londýně bylo středně velké. Jednalo se obdélníkový komplex o rozměrech 104, 5 x 52, 7 m, krom otevřeného prostoru se na všech stranách nacházely řady místností. Mimo fórum se také nacházel chrám a na konci fóra bychom našli baziliku. Bazilika byla menší stavba s rozměry 44 x 22, 7 m s dlouhou centrální lodí, 8, 38 m širokou a sehrávala v životě lidí dvojí funkci. Zprvu sloužila pro veřejná setkávání občanů a za druhé plnila funkci městského soudu. Skládala se z centrální haly se zvýšenými řadami na východní straně, kde sedávali při zasedáních úředníci. Na každé straně hlavní lodi se nacházely sloupy či oblouky, které hlavní loď oddělovaly od vedlejších místností. (Obr. 2.)

Fórum se skládalo z více budov. Na jižní straně se zřejmě nacházel portikus se sloupy, které podpíraly střechu, a byl obrácen přímo do ulice. Otevřený prostor fóra byl pak rozdělen na dva nebo více dvorů. Severnější strana fóra byla zřejmě vyšší než zbytek areálu. Severnější zeď byla také o 1, 37 m vyšší než ta jižní. Je pravděpodobné, že komplex byl rozdělen na dvě části terasovitou zdí, nebo řadou místností. Dvory tím vzniklé pravděpodobně sloužily jako tržiště, ale hlavní funkce byla spíše ceremoniální nebo shromažďovací. Řada cihel, které byly nalezeny v jižní části fóra, však dokazuje, že se jednalo až o pozdější výstavbu.²² Vstup ústil do obdélníkového dvora s bazilikou na konci. Nalevo i napravo se nacházela řada portiků, využitelných při nepříznivém počasí. Na všech čtyřech stranách fóra se nacházely šterkem vysypané cesty. Na hlavní ulici bychom pak objevili širší cestu, ta byla objevena v roce 1968. (Obr.3.) Měřila 3, 3 metry na šířku, ale zřejmě nebyla moc často používána. Fórum bylo zbudováno za dynastie Flavioců, přičemž přesnou dataci zatím neznáme. Byla tu nalezena mince císaře Vespasiána z roku 71 n. l., na východní straně se také našla mince samijská z let 75 – 85 n. l. Výstavba fóra také naznačuje, že Londýn postupně získal status civilního města a stal se tak municípiem nebo dokonce kolonií.²³

Před koncem 1. století n. l. se v Londýně nacházely dva chrámy. Nalézt se však podařilo zatím jen jeden. (Obr. 4.) O druhém ale víme, že určitě existoval, prozrazuje nám to nápis na nádobě nalezené v Southwarku. Jednalo o svatyni či chrámek bohyně Isis. Nápis zněl: *Londini af fanum Isidis* (V Londýně v chrámu/svatyni bohyně Isis). Kult Isis byl v Římské říši značně rozšířen. Není proto divu, že se její chrámek nacházel i v Londýně. Lidé

²¹ Marsden, 1980, 41.

²² Perring, 2002, 25.

²³ Marsden, 1980, 45.

věřili, že stejně tak jako Isis vrátila život svému manželovi Osiridovi, bude možné, aby jim po smrti také zajistila další život. Není jasné, kde se chrámek nalézal, ale rozhodně to nebylo na místě nálezů nádoby, v Southwerku. Druhý chrám se podařilo nalézt v roce 1934. Nacházel se vedle fóra a jednalo se o klasický chrám, stojící na nízkém pódiu se schody na jižní straně. V době, kdy keltské náboženství mělo v těchto oblastech ještě silné kořeny, byla stavba klasického chrámu ještě celkem vzácná. A komu byl chrám zasvěcen? Je možné, že císařskému domu. Je také možné, že se uvnitř nacházely císařské sochy. Chrám je *distylos in antis*, tedy se dvěma sloupy v portiku, za nimi se nacházel vstup do celly. Cella měla 8, 5 m² a malé apsidy na severní straně. Chrám byl ohrazen zdí, v místě bychom našli též chrámový okrasek. Oltář, který se nacházel před chrámem, bohužel nebyl nalezen.²⁴

Dalším velkým počinem Flaviovců byla výstavba lázní. V této době došlo ke vzniku dvou lázeňských komplexů. První z nich byl objeven v roce 1955 v Cheapside. (Obr. 5.) Byly to malé veřejné lázně o velikosti 21, 6 x 13, 7 m. Nebyly nalezeny stopy po převlékárně, takže se předpokládá, že lázně byly tak malé, že za převlékárnu sloužilo frigidárium, i když bylo velmi malé – 4, 4 x 6, 2 m. Na stěnách byly odkryty zbytky červené barvy. Studený bazének nebyl ani metr a půl hluboký. Poté se vešlo do tepidária a z tepidária do kaldária. Kaldárium byla místnost o rozměrech 3 x 4, 3 m. Je možné, že lázně byly soukromé.

Větší lázeňský komplex byl situován v Huggin Hill. (Obr. 6.) Lázně se nacházely na terase blízko řeky Temže, Místo nebylo vybráno náhodně. Na tomto místě totiž vyvěral pramen, který léčil v lázních. Tyto lázně byly třikrát větší než lázně v Cheapside a byly to lázně veřejné. O jejich velikosti také svědčí fakt, že v lázních byli zaměstnáni otroci a pracovalo tam mnoho dalších lidí. Lázně byly rozděleny na několik místností, které sousedily paralelně s řekou. Do lázní se vcházelo nevytopenou místností, kterou bychom našli na východní straně komplexu. Uprostřed se nacházelo tepidárium, které bylo velké 13 x 6 m s apsidami na jižní a západní straně. Kaldárium bylo velké 8, 2 m x 11 m. Celý komplex se datuje do roku 80 n. l., dobu jsme schopni určit díky analýze nálezů. Lázně byly společenským centrem každého římského města, a proto je jasné, že ani v tak velkém městě, jakým byl Londýn, nesměly lázně chybět.²⁵

Další dochovanou veřejnou budovou byl komplex umístěný na terase nad řekou na západní straně Walbrook. Účel komplexu neznáme, ale mohlo by jít o flaviovský palác, možná palác provinciálního správce. Zbytky stavby pokrývají oblast o velikosti 130 m od severu k jihu a více než 72 m od západu k východu, ale není jisté, jestli se jednalo o části

²⁴ Marsden, 1980, 51.

²⁵ Marsden, 1980, 56.

jedné budovy. Jisté je, že jsou všechny stejného data. Uprostřed oblasti se nacházel dvůr, který byl zakončen apsidou o velikosti 10, 6 m x a 31, 1 m se základy, které byla široké až 1, 8 m. S největší pravděpodobností se jedná o bazén.²⁶

Menší apsida na severní straně bazénu ukrývala obdélníkovou kamennou bázi, šlo pravděpodobně o místo pro sochu. Datace není jistá, nicméně předpokládá se, že datum výstavby se vztahuje k velkému stavebnímu růstu místností na severní straně. Nejpůsobivější z nich byla velká hala o velikosti 24, 38 x 13, 1 m a tloušťkou zdi 3 m. Na zemi se nacházela jen malta, až na severní část haly, kde se zachoval zbytek hypokausta - o tom si nejsme jisti, zda nebylo postaveno až v pozdější fázi. Uvnitř byla však objevena flavijská keramika. Na východní straně haly našli archeologové podobně velkou místnost, jejíž vznik klademe časově do stejné doby jako postavení apsidy. Na severní straně byly místnosti s podlahami s hypokaustem. Předpokládá se, že se jednalo o hlavní luxusní místnosti.²⁷

Na východní straně dvora se nacházela řada místností, které byly také vytápěny hypokaustem. Místnosti byly lemovány koridory. Pravděpodobně šlo o místnosti úředníků. V nalezených materiálech se nenašlo nic, co bychom mohli datovat dále než do flaviovské doby. Na jižní straně dvora a jižně od bazénu se nacházela budova, ve které byly nalezeny zbytky mozaik a hypokausta, předpokládá se však, že tato budova byla postavena až v pozdější fázi. Mohlo by se jednat o obytné křídlo paláce, už kvůli nálezům mozaik, dle nichž poznáme významné a luxusnější místnosti budov. Keramika nalezená pod touto budovou se datuje do 1. století n. l., některé nálezy jsou pak datovány až po roce 80 n. l. Na západní straně vedle budovy se našla částečně zachovalá zeď. Nevíme ale, k čemu přesně sloužila, snad jako zviditelnění celého komplexu na cestě od řeky. Není také jasné, jestli lze celý komplex považovat za palác. Jednou z teorií je, že by se mohlo jednat o jednu z budov patřících k nábřeží. Dvůr a místnosti na severní straně budovy zase napovídají, že by se mohlo jednat o část chrámu nebo lázeňského komplexu. Základy jedné z velkých hal totiž připomínají podium. A nápis, který se v základech stavby našel, upomíná na zasvěcení císaři provincií Británie. Není však jasné jak by do chrámového komplexu zapadla apsida na západní strany velké haly.²⁸

Uspořádání a umístění budovy připomíná uspořádání Trajánových lázní v Conimbrize v Portugalsku.²⁹ Ačkoliv se našly velké lázně na Huggin Hill, nelze vylučovat

²⁶ Perring, 2002, 33.

²⁷ Perring, 2002, 33.

²⁸ Tamtéž, 34.

²⁹ Lázně nahrazovaly starší Agustovské lázně vystavěné v Hispánii. Ve 2. století n. l. lázně v Hispánii již z domácněly a tvořily podstatnou část života běžného obyvatele Hispánie. Komplex byl vystavěn také s

přítomnost lázní dalších, o to více, když se Londýn začínal proměňovat v tak velké a rušné město.

Na východní straně od této budovy se našly zbytky jiné stavby, která je považována za rezidenci úředníků. Nachází se na ploše 55 x 38 m. Objevena byla celá řada místností, mnoho z nich bylo pokryto zdobenými podlahami či mozaikami. Není zde přesně určitelná datace, ale polychromie na mozaikách by mohla naznačovat, že se jedná o stavbu z 2. či pozdějšího století n. l.

Jedním z největších stavebních počínů v Londýně v době panování dynastie Flaviovců, bylo vybudování nábřeží. Svahy, které vedly k Temži, byly terasovité. Nižší terasa byla o 2 m nad úrovní vody a byla 24 m široká. Byla obestavěna dřevěnou hrází, která zde byla postavena již v předflaviovském období. Bylo zde použito dubové dřevo, které je datováno do rozmezí let 70 – 90 n. l. Fragmenty, které se našly v suti v řece a také okolo Londýna byly převážně části malých nádob. Blízko nábřeží byla postavena skladiště a jiné užitkové budovy. Jedna z nejstarších částečně dochovaných kamenných budov se datuje do let 60 – 75 n. l. Budova stála vedle mostu, ale ve větší vzdálenosti od nábřeží. Nejranější budovy se nezachovaly, ale řada starších budov byla zachována dobře. Na Pudding Lane se zachovala původní budova z flaviovského období, která nahradila starší dřevěnou výstavbu. Byla postavena mezi roky 90 – 95 n. l. a na terase za ní se nacházely další dvě kamenné budovy. Budova byla velká 25 x 6 m a byla rozdělena na pět výklenků, každý 4,3 m široký s podlahou ze dřeva. Bohužel, velké množství nálezů a budov bylo zničeno ve středověku.³⁰

2. 1. 1. Další veřejné budovy

Další veřejné budovy spojené s flaviovskou výstavbou v Londýně se nacházejí v oblasti Southwarku. Nalezla se zde velká kamenná budova se dvorem o velikosti 18 m včetně minimálně tří místností s mozaikovými podlahami. Základy byly položeny v letech 72 – 74 n. l. Budova byla na svou dobu velice dobře postavena, což napovídá, že šlo stavbu veřejnou. Mohlo se jednat o *mansio*, není to však jisté.

Dalším objevem je budova nacházející se poblíž fóra. Budova byla vystavěna ze dřeva, její součástí byly cihlové zdi a podlahy z jednoduché malty. Nalezená keramika stavbu datuje do poloviny roku 70 n. l. a je jisté, že budova stála až do poloviny 2. století n. l. Její velikost byla 19 x 11 m s uličkou, která byla široká 2, 2 m a tvořená bázemi pilířů na severní

palestrou, na jedné straně a *natiem*, ceremoniálním bazénem, na straně druhé. Nižší stupeň terasovitého komplexu tvořily zahrady s monumentální zdi s dvěma apsidálními výběžky, které byly obráceny k říční roklí.

³⁰ Perring, 2002, 28.

straně. Ulička je rozdělena na menší místnosti, některé byly dostavěny později. V jedné z místností se dokonce našel zbytek latríny. V další místnosti bylo na podlaze objeveno *opus signum*, a také malované zdi s ženskou figurou, která však byla domalována až ve 2. století n. l. V místnosti se našly amfory a flakony, ale jen málo stolní keramiky. Mohlo by se jednat o tržiště - *macellum* či shromaždiště pro *collegium*.³¹ Také je možné, že se ve skutečnosti vůbec nejednalo o veřejnou budovu, neboť podobné typy budov se našly v blízkosti vill a venkovského osídlení.

Flaviovská doba také přinesla do Londýna zlepšení systému cest. Ačkoliv se zde nacházely základy cest již z předflaviovského období, za Flaviovců došlo k jejich vylepšení a rozšíření. Cesty však nebyly jediným vylepšením, ke kterému za Flaviovců došlo. Došlo také k výstavbě nového mostu - částečně dřevěného mostu, jehož zbytky se našly na Pudding Lane. Pravděpodobně byl postaven mezi roky 85 – 90 n. l., a jednalo se pravděpodobně o vůbec první londýnský most.

2. 1. 2. Obyvatelstvo

V Londýně ve flaviovském období tvořilo většinu obyvatel vojsko a vojáci. Můžeme tak soudit z nálezů vybavení a také náhrobních kamenů, které se zde našly. Jeden z nejlepších zdrojů přesto nemáme z Londýna, ale z Hadriánova valu. Seznam, který můžeme datovat do roku 90 n. l., se našel při vykopávkách ve Vindolandě a obsahuje seznam vojáků, kteří zde sloužili a jména jedenácti vojáků a centurionů, kteří si odbývali službu v Londýně. Náhrobní kámen jednoho z těchto vojáků se podařilo objevit. Jednalo se legionáře z pozdního 1. století n. l. Část jeho náhrobního kamene byl druhotně použit v bastionu ze 2. století n. l. na Canomile Street. Styl byl julsko - klaudivský s mnoha flaviovskými detaily. Dochovalo se vyobrazení vojáka ve vojenském plášti s mečem a šátkem. V levé ruce drží svitek a tabulku na psaní, ve zvednuté pravé ruce lze identifikovat zřejmě oštěp.

Jako ubytování pro vojáky zde sloužila kamenná pevnost nalezená na Cripplegate. Postavena byla zřejmě v roce 90 n. l., v této době se pravděpodobně nacházela za hranicemi města vedle hlavní západní cesty. Pevnost měla obdélníkový charakter a pokrývala oblast o velikosti 4, 5 ha. Mohlo se zde nacházet ubytování pro 1500 - 2000 mužů. Její obraná linie se skládala z kamenné zdi, hradby a příkopu. Rohy pevnosti byly chráněny vnitřními věžemi. Její datace je sporná, nejranější možná datace je rok 71 n. l., soudíme tak s pomocí numismatických nálezů. Nalezly se stopy po dvou kamenných domech s řadou místností

³¹ Perring, 2002, 36.

o velikostech 6, 5 m², obklopených verandou nebo koridorem, a také řada budov s mozaikovými podlahami a vymalovanými zdmi. Tyto budovy jsou však datovány do pozdější doby, zřejmě do 2. století n. l.. Pravděpodobně nahradily starší dřevěnou zástavbu. Množství nálezů však jasně ukazuje, že pevnost byla postavena v pozdějším 1. století n. l..

V domě na Watling Court se našel dům z flaviovského období, ve kterém se nacházely zbytky bronzového diplomu přiznávající občanství a právo na manželství veteránům římské armády. Dům byl bohužel ve 2. století n. l. spálen. Dokument byl pravděpodobně vydán v roce 100 n. l., vojákům, kteří sloužili ve správcově armádě. Dům zřejmě patřil jednomu z nich. Budova byla tvořena z hlínou omítnutých zdí a podlahy byly pokryty řadou černo - bílých mozaik.

Vojáci a veteráni však nebyli jedinými obyvateli Londýna. Nález šestiúhelné hrobky na Ludgate Lane, která byla postavena pro Klaudia Martina, kterým byl římským občanem a zemřel v devatenácti letech, dokazuje, že hrobky nebyly stavěny pouze vojákům, ale také civilním obyvatelům města.

2. 1. 3. Kdo je za výstavbu zodpovědný?

Výstavba veřejných budov krátce po roce 70 n. l. úplně změnila ráz městského osídlení v Londýně. Některé výstavby dokazují, že se jednalo o soukromou výstavbu, většina z nich však byla vystavěna v rámci veřejného stavebního programu pod patronátem města Říma. Jelikož se nedochovaly žádné darovací nápisy či dokumenty, není jasné, kdo přesně financoval tuto veřejnou výstavbu. Jasně je, že v této době dochází k značnému nárůstu výstavby veřejných budov oproti létům před vzpourou. Jasně je jen to, že Londýn začíná jako význačné centrum pronikat do povědomí nejen římského světa, ale začíná se stávat čím dál tím více kosmopolitním městem.

2. 2. Fláviiovský palác ve Fishbourne

První známky, které později vedly k objevu velkého paláce v anglickém Fishbourne v západním Sussexu se objevily již v roce 1805, kdy byla objevena část podlahy o velikosti asi 4 metrů. V okolí nálezů se také objevila část báze sloupu. Archeologové také našli černobílou část mozaiky. Všechny tyto nálezy byly bohužel objeveny na místě, kde se uvažovalo o stavbě domu, který byl také později prodán i s římskou podlahou. Další nálezy se uskutečnily o několik let později, v roce 1812, kdy byly objeveny asi základy lázní. Až o zhruba století později objevil místní chlapec základy mozaikové podlahy, která, jak se

později ukázalo, byla součástí paláce, a to konkrétně jeho západního křídla. V roce 1930 bylo odkryto celé jižní a západní křídlo paláce, odborníci ale nevěřili, že jsou součástí nějaké větší stavby. (Obr. 7.)

V roce 1960 bylo objeveno několik římských budov blízko přístavu. Téhož roku se začalo se stavbou vodovodního potrubí, které se kopalo přes vesnici a přilehlé pole. Muž, který na poli kopal narazil na základy stavby. Nález ohlásil a do míst se okamžitě sjeli archeologové. K jejich překvapení byly nalezeny původní zdi a podlahy a všude okolo spousta keramiky, která ukazovala na velmi ranou dobu římských dějin. Následně byly zahájeny vykopávky pod vedením profesora Cunliffa. Vykopávky prokázaly, že na místě kamenných budov dříve stávaly budovy dřevěné, které byly poté přestavěny do kamene. Za největší překvapení však lze považovat mozaiky, jež nesly velkou uměleckou a architektonickou kvalitu. Naznačovalo to, že se pravděpodobně jednalo přímo o umělce z Apeninského polostrova. Palác zabíral plochu asi 121 x 294 m a jeho datace spadá do rozmezí let 75 - 80 n. l. Práce postupně odkryly čtyři hlavní křídla, ale také velkou plochu palácových zahrad, kde se dochovala řada dřevěných objektů.³²

2. 2. 1. Výstavba fláviovského paláce

Výstavba velkého paláce začala někdy mezi lety 75 – 80 n. l., pár let poté, co se stal císařem Vespasián. Přesnou dataci paláce se podařilo zjistit z nalezené keramiky, a z bohatého nálezů mincí, které pocházejí z počátku vlády císaře Vespasiána. Žádná z mincí však nepochází z let před rokem 73 n. l. Dvě mince, které byly nalezeny v zahradě a pod jednou z cest, pocházejí z doby vlády císaře Domitiána, z čehož lze usuzovat, že výstavba paláce byla dokončena kolem roku 80 n. l.

Hned na začátku stavby se zjistilo, že terén je nerovný a bude třeba architektonických úprav. Nejdříve se vykopaly základy příkopů a hlína z nich se začala vršit do oblastí mezi zdi. Poté mohly být položeny základy. Pak se mohly začít stavět bloky z kamenů a základy zdí. Následně se navezla hlína a suť zvenčí a rozprostřela se okolo jako základ pro budoucí podlahu.³³ Na další výstavbu byly také použity základy staršího protopaláce. Na základy stavby byly použity dva druhy kamenů. Sloupy, kterých měla stavba více jak 160, byly z různých druhů vápence. Stylobaty zase z kamene z jižní části Británie. K zastřešení paláce

³² Cunliffe, 1971, 15.

³³ Cunliffe, 1971, 71.

posloužilo velké množství dřeva z blízkého dubového lesa.

Samotný palác se skládal ze čtyř obytných částí, které obklopovaly centrální zahradu o velikosti 76 x 97 m. Na východě paláce se nacházely ubytovací prostory pro služebnictvo a jiné účelové místnosti. Uprostřed zahrady se od západu na východ rozkládala cesta, která vedla ze vstupní haly do přijímací místnosti.³⁴ (Obr. 8.)

2. 2. 2. Západní křídlo

Západní křídlo bylo vizuálně i funkčně středobodem stavby. (Obr. 9.) Byla to první část, kterou návštěvník paláce navštívil. Nacházely se zde hlavní místnosti úředníků. Křídlo bylo vybudováno na vyšší terase, zatímco zahrady i ostatní křídla leží o pět stop níže. Což se ve východním křídle vyrovnalo stylobatem s kolonádou, které se nacházely před ním. Za kolonádou se původně nacházelo 27 místností. Hlavní místnost se nacházela přímo ve středu osy. Byla to velká čtvercová místnost s apsidálními výběžky o velikosti 9 x 11 m. Z jejího umístění se usuzuje, že se jednalo o přijímací místnost, která měla být postavena podle tehdejších italských trendů, které se architekti snažili napodobit. Skoro celá však byla v pozdějších letech zničena, ale zachovala se alespoň malá část podlahové mozaiky v rohu apsidy. Mozaika měla černé ohraničení s listy uvnitř, v dalších částech místnosti se rozprostírala do dvou menších oblastí, zobrazující zakroucené giloše v bílo, černo, žluto, červené. Jednalo se o tesorovou mozaiku. V žádné jiné části se nenachází takto hezké umělecké dílo, což svědčí o důležitosti této místnosti.³⁵

V apsidě se dochovaly stopy po dřevěných lavicích, které byly umístěny u zdí. Vstup do přijímací místnosti je možné rekonstruovat z dochovaných sloupů. Jednalo se o čtyři sloupy a mezi dvěma se nacházelo dřevěné schodiště, které vedlo do východního křídla. Výška architrávu byla 4 m. Apsida byla zastřešena a strop tvořila klenba. Nejdříve dřevo a na něj byl nanášen štuk. Žebra klenby byla zdobena freskou, kde se bohužel dochovalo pouze modré pozadí a fialové a červené části. Něco podobného můžeme vidět v Domitiánově chrámu na Palatinu. Přijímací místnost je od ostatních oddělena dlouhým koridorem, který sloužil jako přístup z jedné strany budovy do druhé, a také pomáhal místnost odhlučnit.

Místnosti na severní straně západního křídla byly navrženy jako dva bloky. W 1 - 6 a W 7 - 12. Místnost W 3 umístěna na severní straně sloužila jako shromažďovací místnost, ze které byl zřejmě možný přístup do ostatních místností, zachoval se však pouze vchod do místnosti W 6. Všechny místnosti byly původně zdobeny černobílými mozaikami.

³⁴ Cunliffe, 1971, 74.

³⁵ Cunliffe, 1971, 79.

V místnostech W 1, 3 a 4 byly však téměř úplně zničeny. V místnosti s číslem W 3 jsou panely vyplněny geometrickými motivy, což bylo velmi populární v tehdejší Itálii 1. století n. l. Paralely můžeme najít v Pompejích či Herculáneu.³⁶

Výzdoba v místnosti W 6 byla rozdělena do dvou částí: motiv rohože mezi východní zdi a hlavní kobercový motiv, který vyplňuje zbytek místnosti. Z kobercového vzoru se však zachovalo velmi málo, kromě ohraničení černého trojúhelníku. V místnosti W 5 se dochoval pouze malý panel v rohu, ohraničený úponky, které byly žluté. Místnosti W 7 - 12 byly umístěny jinak. Největší byly místnosti W 7 a W 8, které z přední strany ústily do verandy. Zřejmě se jednalo o důležité ubytovací prostory pro vysoké státní úředníky. Za nimi se pak nacházely další čtyři místnosti, všechny s růžovou maltou. Místnost W 9 sloužila jako jakýsi koridor vedoucí z místnosti W 7 zpět do budovy a ke vstupu do místnosti W 10. Vstup byl opět z několika místnosti, ve kterých se zachovaly dřevěné prahy. Z místnosti W 10 se vcházelo do místnosti W 11. Místnost W 11 byla jediná místnost, ve které se našly zbytky hypokausta, jediného příkladu centrálního vytápění v paláci mimo lázně. Vysvětlením je pravděpodobně střídání ročních dob, jelikož místnost se nacházela až v zadní části objektu, v zimě tam nesvítilo slunce, a bylo zde tedy o poznání chladněji.³⁷ Místnosti W 7 a W 8 byly obě zdobené mozaikami, ale podlaha v nich byla skoro úplně zničena, opakuje se zde však vzor černobílé mozaiky, tolik populární v římském světě.

V místnosti W 11, tedy v místnosti s hypokaustem byly zdi vymalovány růžovou barvou. Mozaika byla také černo-bílá.³⁸ O místnostech na jih od přijímací haly nic nevíme. Leží totiž pod moderní zástavbou a nejsou přístupné k vykopávkám, jedná se však o stejnou oblast, kde se v roce 1938 našla část černobílé mozaiky. Na plánu je jasně vidět, že hlavní shluk místností byl obklopen širokou verandou. Na východní straně se rozbíhala kolonáda, odkud byl přímý výhled do zahrady. K čemu sloužil západní koridor, je již méně jasné. Nabízí se vysvětlení, že se jednalo o prostor na cvičení, hippodromos, kde se hrály různé hry, nebo se běhalo, a následně odpočívalo ve výklencích. Podobně jako v Domitiánově paláci a jiných římských villách v Itálii. Koridor byl zdoben růžovou barvou spolu s černou, bílou a okrovou k imitaci mramoru.

2. 2. 3. Severní křídlo

Severní křídlo leží v jednotném bloku místnosti, měří 77 x 21 m a nachází se na severní straně zahrad. (Obr. 10.) Disponuje 23 místnostmi uspořádaných do tvaru písmene

³⁶ Cunliffe, 1971, 98.

³⁷ Cunliffe, 1971, 36.

³⁸ Cunliffe, 1971, 100.

E. Prostor mezi krátkými částmi je vyplněn malými soukromými zahradami, ze tří stran obklopených kolonádou a na straně čtvrté ukončen zdí. Celé křídlo bylo vytvořeno jako skupina dvou nebo tří soukromých apartmánů vedoucích do jejich vlastních zahrad – šlo o důkaz luxusu. První apartmá se skládá z místností N 1 - 5. Jedná se o pět místností, čtyři místnosti, které ústí do páté, značené jako N 5. Místnost N 5 je pokryta jednoduchou černobílou mozaikou. Místnost N 1 je největší. Zde se také dochovala mozaiková podlaha s geometrickým vzorem s černou, červenou a modrou barvou. Místnost N 2 byla v pozdějších dobách značně přestavěna, takže se bohužel nedochovalo nic z flaviovského období. Místnosti N 3 a N 4 byly nalezeny neporušené. Měly dveře, které však byly později zazděny. V místnosti N 3 byla objevena mozaika se čtvercovými panely, které byly spojeny diamantovým vzorem a vyplněny geometrickými motivy. Mozaika v místnosti N 4 se skládá s opakujícími se vzory černých čtverců dvou velikostí na bílém podkladě. Výmalba stěn se nedochovala ani u jedné z místností. Mezi dvěma apartmány leží dvůr s kolonádou a jedinou velkou místností, N 7. Místnost je lemovaná dvěma podlouhlými místnostmi či koridory, N 6 a N 8. Jejich funkce je nejasná. Uvažuje se o služebních místnostech. Místnosti N 7 a N 16 na druhé straně křídla jsou uspořádány podobně. V místnosti N 7 se toho dochovalo jen málo, podlaha byla později překryta. Na stěnách se našly fragmenty fresky s ptáky. Fresky nebyly v Británii oblíbené, což z této místnosti dělá místnost výjimečnou.³⁹

Dvůr byl ze tří stran obklopen zdmi. Na západní a částečně také na severní zdi se dochovalo růžové a fialové pozadí jako základ pro tmavě zelené a modré olistění. Východní zeď byla vymalována fialovou a zelenou, každá tato výmalba byla rozdělena vertikálním tvarováním.

Prostřední apartmá N 9 - 13 se nacházelo mezi dvěma dvory. Místnost N 14 měla přístup do obou dvorů, ale také měla přístup do vedlejších místností. Zachovala se zde část tesarové mozaiky a také část zdi s malbou. V místnostech N 9 – N 11 byly podlahy překryty pozdější zástavbou a většina mozaik byla zničena. V místnosti N 9 se dochovala pouze malá část mozaiky v rohu místnosti, ale dobře se zde zachovala výzdoba stěn z flaviovského období. Místnost N 7 byla obložena pravým mramorem, což se zachovalo také v místnosti N 10. V místnosti N 13 se v mezeře mezi pozdější podlahou zachovala část flaviovské černobílé mozaiky. Místnost N 12 překryta pozdější podlahou nebyla, a proto se dochovala velmi dobře zachovaná podlaha původní s mozaikou se sérií křížových motivů a různých vzorů, mezi nimi byly čtverce, rozety a také rostlinné motivy. (Obr. 11.) Zdi byly také

³⁹ Cunliffe, 1971, 106.

vymalovány. Nikde v celém paláci se nedochoval původní nábytek, ale právě z pozic mozaik je možné jeho polohu rekonstruovat. V místnosti N 13 se našly stopy po ohoření, což dokazuje, že se v této místnosti během chladných zimních večerů topilo. Architekt, který byl zřejmě neznalý britského klimatu, zde vynechal centrální vytápění. Tak byly hojně používány horké nádoby na vytápění, ty však nebyly dobrou alternativou, v tomto případě hrozil totiž požár. Právě místnost N 12 nese stopy po větším požáru.⁴⁰

Na východ od středního apartmá leží druhá zahrada obehnaná kolonádou. Naproti se nachází velká místnost N 16. Tato část budovy byla záměrně rozebrána již dlouho před konečným zničením paláce, a proto se nezachovalo mnoho nálezů. Na západní straně zahrady byl objeven malý fragment malované zdi zobrazující snad hru ze zahradní scény. Východní apartmá je složeno z místností N 18 – N 23 a našla se zde jedna z nejlepších mozaik v paláci. Místnost N 19 sloužila jako hlavní přístup ze zahrady do místností N 10, N 22 a N 23 a okolo ní se nacházely místnosti N 18 a N 20. V průchozí místnosti N 19 se našla bílá mozaika s černým geometrickým vzorem. Nejvýznamnější je však mozaika z místnosti N 20. Hned vedle dveří se našla jedna z nejvíce polychromních mozaik v paláci. Jednalo se o středový kruhový vzor ve čtvercích. Kruh měl podobu zatočených úponků s širokým spektrem barev na černém pozadí, ze kterého se oddělují kruhové skupiny rozet s listy ve tvaru srdce, obě vybarvené červeně. Centrální motiv byl zničen, ale mohl se zde nacházet nějaký figurální výjev. Každý roh mozaiky byl jiný. V jednom se nacházeli dva delfíni naproti váze, další byl podobný, jen s rybami namísto delfínů, zatímco ve zbylých dvou byly znázorněny urny s vysokými uchy z úponků vyrůstajících z bází. Všechny byly vyrobeny s velkou pečlivostí a přesností. Takovéto mozaiky jsou raritou i v samotné Itálii, natož v Británii.

Místnost N 21 sloužila jako předpokoj k místnosti N 20. Mozaiku zde tvořil jednoduchý vzor - černé pozadí bylo překryto velkými čtverci červené a modré s bílým orámováním.⁴¹ (Obr. 12.) Nalezl se zde malý diamantový vzor z bílých teser na černém pozadí. Je možné, že se jednalo o značku autora. Podlahy ve zbývajících místnostech se bohužel nezachovaly, pouze v místnosti N 22 vše přečkala malá část černobílé mozaiky. Výmalba stěn se také nedochovala, což je škoda hlavně v místnosti s rostlinnou freskou, kde nám mohla napovědět, o jakou místnost se vlastně jednalo. Nalezl se však fragment fresky, na které je vyobrazena přední část budovy před kolonádou s mořem v pozadí. Podobné známe ze Stabiae. Freska působí skoro impresionisticky. Verandy v zahradách byly zastřešeny a dva

⁴⁰ Cunliffe, 1971, 115.

⁴¹ Rule, 1974, 11.

vchody otvíraly cestu do soukromých zahrad. Toto křídlo zřejmě sloužilo jako luxusnější ubytování pro návštěvníky.⁴²

2. 2. 4. Jižní křídlo

Jižní křídlo bylo objeveno nejsnadněji. V roce 1967 totiž majitelé zahrad v moderní zástavbě svolili k archeologickým výzkumům na svých pozemcích. První výkopy hned odhalily stylobat, který držel kolonádu. A také spoustu malých nálezů, které přispěly k celkové rekonstrukci jižního křídla. Velikost místností byla 16 x 82 m s kolonádami na jižní straně. Otázkou však zůstávat jak moc je jižní křídlo flaviovské? Je odvozeno od Neronova protopaláce a není přesné jak moc bylo za flaviovského období přebudované. Centrum křídla odpovídá architektonicky i stylově flaviovské době, ale krajní, východní část je ranějšího rázu, včleněného do nového paláce. O výzdobě toho můžeme říct opravdu velmi málo, neboť došlo k překrytí moderní zástavbou. Předpokládá se však také výskyt mozaik, jelikož zde byla v roce 1805 objevena část černobílé mozaiky. Také se zde našlo několik volně ležících teser a části výmalby ze stěn. Rekonstrukce dokazuje, že křídlo bylo zastřešeno, tak jako předchozí křídla, jednoduchou střechou se štíty na každé straně. Na severní straně bylo křídlo otevřeno do soukromých zahrad, což by mohlo napovídat funkci soukromé rezidence majitele. Na severojižní straně se nacházela koupelna. Dlouho se však uvažovalo proč se nachází až na druhém konci. Objevení severního křídla však tuto otázku zodpovědělo.⁴³

2. 2. 5. Východní křídlo

Východní křídlo bylo 152 m dlouhé s kolonádou čelící do zahrad a působivým monumentálním vchodem. Ve středu křídla se nachází vstupní hala, vizuální a také sekvenční osa křídla. V severovýchodním rohu se nachází podobná hala s impozantní fasádou. Mezi nimi ležely dvě kolonády ústící do zahrad, lemované jednoduchou řadou místností. Před koupelnou byla zbudována monumentální fasáda, ta ale ještě nebyla řádně prozkoumána. Uvítací hala měla nejvíce ohromit. Jednalo se o největší místnost v paláci, o rozměrech 32 x 24 m. Hala měla šest sloupů a monumentální fasádu. Okolo haly se nacházely ostatní místnosti a ubikace. Rekonstrukce dokazuje, že zde byly výklenky, což dokazují nižší stropy. Výklenky zřejmě sloužily jako prostor pro sochy, jelikož se našly dvě nohy. Na každé straně se dochovaly dvě čtvercové baze sloupů, které halu rozdělovaly. V západní části se nacházel malý bazének, který byl zřejmě obložen mramorem. Uprostřed se nachází mechanismus, který

⁴² Cunliffe, 1971, 117.

⁴³ Cunliffe, 1971, 118-119.

měl způsobovat efekt fontány. Výzdoba haly se dochovala jen málo, našly se panely vymalované červeně, vše se soustředilo na efekt světla.

Druhou největší místností byla hala v severovýchodním rohu paláce mezi východním a severním křídlem. Rozměry 21 x 27 m. Místnost byla čtyřmi páry pilířů rozdělena na loď a dvě postranní uličky. Jediný vchod se nacházel uprostřed východní části, kde se nacházel monumentální vstup se šesti sloupy. Funkce této místnosti není zcela jasná. V úvahu připadá částečně veřejné používání, a to jako shromaždiště. Mezi malou halou a vstupní halou se nacházely dva dvory obehnaný jedenácti místnostmi. Větší ze dvou dvorů, severní, byl obklopen ze tří stran kolonádovou verandou, která vedla do zahrady. Jižní dvůr měl kolonády pouze na dvou stranách. Dvory sloužily k relaxaci a klidu. Kolonády byly zastřešeny, což se hodilo při nepřízní počasí. Z ostatních místností se mnoho nezachovalo, nevíme jaká byla výzdoba či zda se i zde nacházely mozaiky.⁴⁴

2. 2. 6. Zahrady

Palác ve Fishbourne je zajímavý nejen pro svou velikost, ale díky rozsáhlým zahradám, které se okolo něj nacházejí. Zahrady jsou rozděleny centrální cestou, která má 12, 2 m a vede od uvítací haly na východě k přijímací místnostmi na západě. (Obr. 13.) Dnes se můžeme kochat pouze severní částí zahrad, neboť jižní část dnes leží pod moderní silnicí a přilehlými domy. Jedná se o klasické architektonické prvky ve stylizované zahradě. Zahrada byla zavlažována bazény a fontánami, které byly rozmístěny podél cesty. Mezi nimi byly rozmístěny živé ploty. (Obr. 14.) Dále se zde pravděpodobně nacházelo značné množství soch, zřejmě římských božstev. Blízko západního křídla se našel zbytek báze, který by mohl být důkazem. Vnější zeď západního křídla byla plasticky zdobená tmavě zeleným pozadím s kreslenými listy. Pro návštěvníky z Itálie byly tyto zahrady místem k odpočinku a popovídání si s přáteli, pro místní obyvatele byly však něčím nevídaným a unikátním.⁴⁵

2. 2. 7. Pro koho byl palác postaven?

Stavba takovýchto rozměrů a monumentality nemá na britsko - římském venkově v této éře obdoby. Podobné stavby, které se našly, jsou oproti tomuto paláci několikanásobně menší a ne tak honosné. Za stavbu, která by se paláci mohla vyrovnat můžeme považovat snad toliko villu ve Woodchestru, ta však pochází až ze 4.století n. l.

Ve flaviovské době dochází na britském venkově, a nejen na něm, k velkému

⁴⁴ Cunliffe, 1971, 119-127.

⁴⁵ <http://read-mosaics.blogspot.cz/p/the-mystery-of-fishbourne-roman-palace.html>

urbanizačnímu rozvoji. Začínají se stavět velké, monumentální stavby, jako například první fáze výstavby lázní v Bathu či palácová budova v Londýně. Vše bylo součástí plánu na konečnou romanizaci Británie. Výstavba paláce ve Fishbourne si žádala jak značné prostředky, tak také zručné a zkušené architekty. Kdo si tedy mohl takovýto palác dovolit? Jedna teorie mluví o soukromníkově, který si chtěl v Británii postavit obdobu římského paláce, avšak to by znamenalo velké finanční vydání. Další možností je, že palác byl postaven pro vysokého římského úředníka. Uvažuje se, že se jedná o práci Cogidubna, který k tomu měl všechny předpoklady. Byl *legatus augusti*, byl bohatým římským občanem a místním králem. Důležité je, že palác ležel v blízkosti území, kterému král vládl.

Dalším zajímavým vodítkem může být i samotná výstavba paláce. První palác byl postaven ze dřeva, avšak další výstavba za vlády císaře Nerona pokračovala dále, takže stavba byla přestavěna do kamene, což svědčí o kontinuitě majitele.⁴⁶

Pokud bychom tedy identifikovali majitele, zbývá stále otázka, k čemu stavba vlastně sloužila. Samotný palác poskytuje několik vodítek. V paláci se nacházejí soukromé místnosti, v jižním křídle pak též oficiální a poloveřejné prostory, západní křídlo, uvítací a přijímací hala a obytné místnosti pro návštěvníky. Důležitá je v tomto případě hlavně přijímací místnost. Kdo by si postavil takovouto přijímací místnost? Někdo byl velmi bohatý a vlivný, ale také někdo, kdo byl podporován samotným Římem a možná i návštěvy z něj očekával. Je tedy velká pravděpodobnost, že majitelem byl skutečně král Cogidubnus. Bohužel se však nenašel žádný nápis, který by tuto myšlenku potvrdil.

2. 3. Inchtuthil

Římská pevnost Inchtuthil se nachází ve Skotsku na planině u řeky Tay.⁴⁷ (Obr. 15.) Vznikla v letech 82 - 83 n. l. jako velitelství Julia Agricoly. Byla však obývána jen krátce. Její opuštění se datuje kolem roku 87 n. l. Poloha pevnosti byla vybrána záměrně ze tří hlavních důvodů:

- a) nacházela se blízko planiny a na svazích řeky
- b) byla topograficky výhodným strategickým bodem na cestě na sever
- c) snáze se z ní dosáhlo na vojenskou hranici.

Inchtuthil byla hlavní pevnost, která ležela mezi horami a mořem. Řeka Tay poskytovala

⁴⁶ Cunliffe, 1971, 165-167.

⁴⁷ Pevnost byla součástí velkého opevňovacího komplexu Gask Ridge, tedy spíše Glen Forts. Což byl systém pevností, které byly vystavovány Juliem Agricolou jako obrané systémy ve Skotsku.

vodní zásobu pro celý tábor a také tvořila výborný obranný bod.⁴⁸

Pevnost měřila ode zdi ke zdi od severu k jihu 472, 4 m a od východu k západu 460, 2 m. Byla obehnána valem a příkopem. Příkop byl vyhlouben od starého kanálu řeky Tay a měl 620 m. Byl to klasický příkop ve tvaru písmene V. Hradby byly celé postaveny z kamenů. Pevnost měla čtyři brány, na každé straně jednu. Severovýchodní brána podlehla, stejně jako zeď, erozi. Jihovýchodní byla celá vykopána v roce 1953. Severozápadní byla takřka přesnou replikou jihovýchodní brány. Všechny čtyři brány se v zásadě podobaly. Jihovýchodní bránu obklopovaly ze dvou stran dřevěné věže o velikosti 6, 1 m². Brány v Inchtuthil jsou podstatně větší než jiné brány v Británii.⁴⁹ (Obr. 16.)

Vykopávky vedl již od roku 1952 sir Ian Richmond. Richmond považoval pevnost za jednu z nejunikátnějších pevností v celé Británii. Na samém začátku vykopávek pokrývala areál, kde ležela pevnost, jen zarostlá tráva. Vedle pevnosti se nacházely dva tumuly z předřímských dob, které byly zachyceny při leteckém průzkumu již v roce 1901. Vykopávky trvaly 14 let, až do roku 1965. Část zdi a valu⁵⁰ byla na severovýchodní straně zničena erozí. V roce 1953 archeologové prozkoumali *porta principalis sinistra*. O rok později pak objevili zeď, která ohrazovala celou pevnost, také *porta praetoria* a *porta principalis dextra*, dům tribunů a šest domů.⁵¹

Roku 1955 byl objeven druhý dům tribunů, dvě *horrea* a *tabernae*. Velkým úspěchem bylo rovněž odkrytí *valetudinaria* a domů č. 25 - 30. O rok později bylo prozkoumáno pět dalších domů, konkrétně č. 31 - 36, a také *valetudinarium*. V roce 1957 se práce soustředily na oblast kolem *principie*. Severní strana *via principalis* byla zdobena kolonádou a řadou *tabernae*. Za nimi bylo objeveno ubytování pro první kohortu, což představovalo pět domů s vnitřním dvorem pro starší centuriony a řadu dalších domů. V roce 1958 bylo objeveno 22 *tabernae* na *via principalis* a na *via praetoria* bylo nalezeno *scamnum tribunorum*, a také šest dalších domů.⁵²

2. 3. 1. Principia

V roce 1953 bylo objeveno velitelství legií, tedy *principia*. (Obr. 17.) *Principia* ležela přesně v centru celé pevnosti, ačkoliv oproti ostatním pevnostem byla o dost menší. Její rozměry činily 45, 1 x 42 m, zabírala oblast o velikosti 1897 m². Uvnitř se nacházel dvůr,

⁴⁸ Montesanti, 2009, 6.

⁴⁹ Pitts, 1985, 73.

⁵⁰ Pevnost byla celá obehnána zdí a valem.

⁵¹ Pitts, 1985, 53.

⁵² Pitts, 1985, 54.

který obklopovala kolonáda s křížovou halou a bazilikou s místnostmi pro úředníky. V přední části bychom objevili odtokový kanál o velikosti 0,46 x 0,5 m. Vedle odtokového kanálu se nacházela velká nádrž na vodu, kam byla sváděna dešťová voda ze střechy. Kapacita celé nádrže byla 45 578 l. Vnitřní kolonáda uprostřed *principie* obklopovala ze tří stran hlavní dvůr. Ze čtvrté strany byl dvůr uzavřen bazilikou či křížovou chodbou. Chodba měla velikost 42,7 x 9,1 m. Z jižní strany byla hala otevřená, ale pravděpodobně to tak nebylo po celou dobu fungování komplexu. Už jen kvůli nepřízní počasí musely být všechny části haly zakryty. Pravděpodobně se jedná pouze o dochovanou centrální loď, vedlejší lodě se nezachovaly. Bazilika byla zastřešená. Na severní straně baziliky se nacházela řada místností, které byly interpretovány jako *aedes*, tedy svatyně a místnosti pro důstojníky. Celá stavba se datuje do flaviovského období. Centrální místnost byla vyvýšená, z čehož se dá usuzovat, že právě tato místnost byla svatyně. Zde se nacházely standardy legií. Uprostřed hlavního dvora byla objevena jáma, jejíž účel však není zcela jasný. Mohlo by se jednat o obětiště, nebo mohla sloužit pouze k výrobě.⁵³

Ačkoliv byla *principia*, stejně tak jako budovy v ní, mnohem menší než je v pevnostech obvyklé, předpokládá se, že tato velikostně malá dřevěná stavba měla být nahrazena větší kamennou stavbou. Pevnost však musela být opuštěna, aby mohla přestavba vůbec začít.⁵⁴

2.3.2. Valetudinarium

Budova *valetudinaria* byla delší obdélníková stavba o velikosti 91,44 x 58,52 m. Uprostřed budovy se nacházel dlouhý otevřený dvůr o velikosti 21,33 x 59,74 m, který zabíral velkou část celé budovy. Dvůr sloužil k praktickým účelům, jimiž byla např. rekonvalescence pacientů či pěstování různých bylin a léků. Okolo dvora se nacházela řada místností, které sloužily jako operační sály a pokoje pacientů. Nacházelo se zde až 60 místností. Za řadou místností ležel koridor, vedle něhož se nacházely menší či větší místnosti. Ty zřejmě sloužily jako užitkové místnosti, kuchyně, koupelny a obchody. Hlavní vstup do budovy odborníci situují k jihovýchodu budovy. Druhý, vedlejší se nacházel na severozápadní straně. *Valetudinarium* v Inchtuthil nedisponovalo, jak se zdá, žádnou uvítací halou či recepcí, jak je známo odjinud. Na jihovýchodním konci vnitřní řady místností se nacházela hala obklopena dvěma menšími místnostmi. Jednalo se o operační sál s pomocnými místnostmi.

⁵³ Montesanti, 2009, 19.

⁵⁴ Pitts, 1985, 86.

Místnosti, které ležely v rozích budovy, byly větší než ostatní. Jednalo se zřejmě o administrativní místnosti a místnosti pro důstojníky. Mezi koridorem a řadami místností stavitelé vyprojektovali zeď, která je od sebe oddělovala. Okolo zdi se našly také odtokové kanály, které dokazují, že zeď nebyla zastřešená a dešťová voda stékala přímo k ní. Ve *valetudinariu* se nenalezly žádné stopy po latrinách, což je v takovémto objektu divné. Je možné, že některé vykopané kamenné kanály sloužily jako latríny, jisté to však není.

Ačkoliv se ve *valetudinariu* nachází celá řada místností, ani jedna nesloužila jako ubytování pro nemocniční personál. Personál byl tedy zřejmě ubytován jinde.⁵⁵

2. 3. 3. Dílna

V případě dílny šlo o velkou budovu s ústředním dvorem. (Obr. 18.) Její velikost byla 74 x 58, 52 m. Celá budova byla uspořádána kolem vnitřního dvora. Tento otevřený model dílen není moc obvyklý. Vnitřní dvůr byl původně tvořen kolonádou, po níž se rovněž našly stopy, nic se z ní však nezachovalo. Čtvrtou stranu dílny tvořila řada pěti identických místností. Uprostřed řady se nacházela uvítací hala. Na ostatních třech stranách, které dílnu obklopovaly, byly odkryty velké haly bazilikového typu. Tyto haly byly ze tří stran otevřené, uprostřed s hlavní lodí a vedle s menšími loděmi. Každá z nich byla zastřešená. Jižní křídlo dílny sloužilo již k samotné výrobě, což lze dokladovat velkým množstvím nálezů, především hřebíků. Před dílnou stály dva páry *tabernae*, které bránily výhledu na výrobní. Pod nánosy šterku bylo nalezeno velké množství hřebíků, konkrétně 875 428. Hřebíky byly rozděleny podle tvaru hlavičky na šest základních typů. Některé byly používány pouze na zvláštní účely a nenalezlo se jich mnoho.⁵⁶

2. 3. 4. Horrea

V pevnosti Inchtuthil se našlo šest sýpek, ale předpokládá se, že další dvě měly být ještě v budoucnu postaveny. Měly mnohem větší rozměry než sýpky v jiných pevnostech. Všech šest sýpek bylo umístěno tak, aby k nim byl velmi snadný přístup s povozem. Sýpka číslo 1 ležela blízko *porta praetoria*, číslo 3 a 4, u *porta decumana*, 2, 5 a 6 za *valetudinariem*. Všech šest sýpek bylo stejných, byly postaveny podle jednotného plánu. V každé se nacházelo 29 pater žlabů. Každá z nich byla také zastřešena taškami. Každá sýpka sloužila jiné části pevnosti. Sýpka číslo 1 sloužila domům 1 - 12, číslo 2 domům 13 - 18 a *valetudinariu*. Sýpka číslo 3 pak domům 19 - 30, číslo 4 domům 31 - 42, číslo 6 domům

⁵⁵ Pitts, 1985, 103.

⁵⁶ Pitts, 1985, 105-113.

43 - 52. Sýpku číslo 5 užíval nevojenský personál a samotné sýpky.⁵⁷

2. 3. 5. Tzv. *Bazilika Exercitatoria* ⁵⁸

Bazilika ležela na východní straně pevnosti čelem k *via praetoria*. Celá budova měla obdélníkový tvar a měřila 50, 6 x 25 m. Uprostřed se nacházel štěrkový dvůr, který byl obklopen dvěma místnostmi, které byly otočeny do ulice a měly tři kolonádovou verandu. Za dvorem ležela krytá veranda, která byla zastřešena. Střechu podpíraly dva páry sloupů. Za verandou se otevíral již samotný vstup do baziliky, kterou tvořily dvě menší uličky a hlavní loď. Po pravé a levé straně hlavní lodi se nacházela řada různých místností. V zadním rohu místnosti bychom objevili ještě jeden vchod.

Funkce baziliky není zcela jasná. Existuje několik interpretací. Jednou z nich je, že bazilika sloužila jako ubytování pro úředníky, nebo také mohla fungovat jako obchod, či dílna.⁵⁹

2. 3. 6. Domy Tribunů

Uvnitř pevnosti bylo postaveno několik domů, které sloužily jako ubytování pro tribuny. Příkladem může být dům číslo I., který se nacházel na levé straně *pramentury*. Jednalo se o dům s peristylem a vnitřním dvorem, kolem kterého se nacházela řada místností. Hlavní vchod do domu se nacházel na západním konci jižního křídla. Vcházelo se do velké uvítací haly. Uprostřed, na severní straně dvora, bylo objeveno sloupořadí, na jehož levé straně identifikovali archeologové triklinium. Uprostřed sloupořadí se nacházela vyvýšenina z kamenů, jejíž účel není zcela jasný. Místnost na severozápadní straně domu byla určena jako kuchyně, neboť zde bylo odkryto množství kuchyňského nádobí.

Dům číslo II. se nacházel blízko domu číslo I. na západní straně. Dům byl rozdělen na dvě odlišné sekce, každá byla soustředěna okolo vnitřního dvora. Dvůr v západní části se na severní straně uzavíral portikem, okolo dalších tří stran byly řazeny různé účelové místnosti. Hlavní vstup se zřejmě nacházel na jižní straně domu. Zde se rovnou vstupovalo do velkého vestibulu. Z *portika* se vcházelo do triklinia. V severovýchodním rohu domu se nacházela kuchyně. Účel ostatních místností není zcela jasný. Východní část domu byla uspořádána také okolo dvora, který byl podstatně menší. Dvůr byl ze všech čtyř stran uzavřen příkopem, okolo kterého se zřejmě nacházela kolonáda. Na západní straně dvora byla postavena nádrž na vodu. Okolo dvora se nacházely další místnosti. Vnitřní oblast mohla

⁵⁷ Pitts, 1985, 122.

⁵⁸ Název odvodil Ian Richmond z původního účelu baziliky jako cvičební haly. Mohlo se jedna o halu pro jezdecko, na to má ale bazilika příliš malé rozměry. Její funkce tudíž ani dnes není úplně jasná.

⁵⁹ Pitts, 1985, 127.

sloužit k ceremoniálním účelům. Ačkoliv přítomnost nádrže na vodu zřejmě značí fungování dílny. Funkci další z místností nelze určit s jistotou.⁶⁰

Dům číslo III. ležel na pravé straně *pramentury* a nacházel se mimo ulici. Měl stejnou dispozici jako dům číslo I., ale byl mnohem větší. Obývali jej nejstarší úředníci. Stejně tak jako v ostatních domech, byl také tento dům uspořádán kolem středního dvora s kolonádou. Hlavní vchod se nacházel na jižní straně. Místnosti na západním a východním konci severního křídla sloužily spíše jako užitkové místnosti: kuchyně a jídelna. Na jihozápadním konci domu se nacházel vestibul, vedle něhož ležela malá místnost, která byla později identifikována jako latrína.⁶¹

2. 3. 7. Ostatní budovy v pevnosti

Na západní straně *pramentury* se podařilo odkrýt soustavu budov různých velikostí a uspořádání. Budovy byly popsány jako obytné budovy A a B a také jako různé dílny. Budova A měla obdélníkový tvar, stejně jako budova B, ta ale byla mnohem větší a v její přední části se nacházel portikus. Je možné, že budovy tvořily dříve jeden samostatný celek. Diskutuje se rovněž o tom, že sloužily jako ubytování pro starší doktory.

2. 3. 8. Domy centurionů první kohorty

V Inchtuthil se nacházelo pět domů pro pět centurionů. (Obr. 19.) Byly to domy s vnitřním dvorem a měly mnohem větší rozměry než většina domů centurionů v jiných pevnostech. Čtyři domy měly stejnou velikost, pátý byl větší. Všechny sestávaly z různých řad místností - ty obklopovaly vnitřní dvůr. U některých z nich byl dvůr obklopen kolonádou. Místnosti sloužily běžným účelům. Nejpozoruhodnějším prvkem v domech bylo hypokaustum, které se zde našlo. Je totiž velmi nezvyklé, aby se objevovalo v dřevěných domech. Přítomnost hypokausta dokazuje důležitost těchto domů a hlavně osob v nich žijících.⁶²

2. 3. 9. Kasárny

V rozmezí let 1952 - 1960 bylo objeveno 65 kasáren, které byly postaveny podle flaviovského vzoru domu s verandou a řadou místností okolo ní. Všechny byly postaveny ze dřeva a zastřešeny taškami. Podlahu tvořila ušlapaná hlína. Kasárny údajně sloužily až pro 5500 mužů.⁶³

⁶⁰ Pitts, 1985, 133.

⁶¹ Pitts, 1985, 133.

⁶² Pitts, 1985, 150.

⁶³ https://www.scran.ac.uk/packs/exhibitions/learning_materials/webs/56/Inch.htm

2. 3. 10. Tabernae

Tabernae se nacházely po stranách ulice a v pevnosti Inchtuthil se jich nacházelo až 160. Tvořila je řada místností a vchod byl otevřen do ulice.

Ostatní budovy se nepodařilo s jistotou lokalizovat, ani určit jejich funkci. Na východní straně *principie* se nacházela velká prázdná oblast, kde bychom měli údajně hledat *praetorium*.

2. 4. Lázeňský komplex v pevnosti Isca - Caerleon

Latinský název pro pevnost byl Isca. Dnes se komplex nachází u městečka Caerleon. (Obr. 20.) Pevnost sloužila jako ústředí pro *II. Legio Augusta* déle než dvě století. Vystavena byla v letech 74 - 80 n. l. za správcovství Julia Frontina. Nejranější budovy byly dřevěné, poté byly přestavěny do kamene. Do flaviovské doby lze zařadit tři hlavní stavby v pevnosti: lázně, které se nacházejí mimo pevnost na severozápadní straně, amfiteátr a vnitřní lázeňský komplex, který sloužil posádce o více než 5000 mužích. Obrana se skládala z jednoduchého valu a příkopu ve tvaru písmene V. Val byl vysoký 3 m a 7 m široký. Příkop byl hluboký 2, 75 m. Z věží se nedochovalo vůbec nic. (Obr. 21.)

Vykopávky probíhaly od roku 1877 do roku 1983. V roce 1877 se podařilo objevit část mozaikové podlahy. Není však jasné, ze které části komplexu pocházela. Také se našla značná část frigidária. V roce 1957 byl objeven portikus, který vedl do vnitřního dvora palestry. Mezi lety 1964 a 1969 byla objevena velká část celého komplexu a také bazilika. V roce 1977 bylo objeveno *natatio* a *nymphaeum*.⁶⁴

2. 4. 1. Budova lázní

Lázně se skládaly ze tří hlavních částí: palestry, velké haly a baziliky. Bazilika byla k celému komplexu připojena až později, s její výstavbou se původně vůbec nepočítalo. Lázně měly obdélníkový tvar o velikosti 75 x 100 m, ale připojením baziliky vznikl komplex budov ve tvaru písmene L.

2. 4. 2. Fáze vývoje lázní

Stavební aktivitu budovatelů lázeňského komplexu můžeme rozdělit na čtyři hlavní fáze. První se datuje od roku 75 do roku 230 n. l. Lázně v této fázi sloužily jako hlavní lázně

⁶⁴ Boon, 1972, 23.

pevnosti. Druhá fáze pak probíhala od roku 230 do 3. století n. l.. V této době byla Isca hlavním velitelstvím *Legio II. Augusta*. Lázně v této době již byly zavřeny. Ve třetí fázi od roku 290 do roku 370 n. l. byly lázně opuštěny. Čtvrtá fáze od roku 370 n. l. až do středověku se nesla ve znamení velkého úpadku lázní, ty chátraly a nakonec byly zničeny úplně. Nás bude zajímat fáze první, konkrétně její tři podfáze I. - III.

Fáze I.

Je charakteristická primární výstavbou lázní. Jednalo se o obdélníkový komplex s palestrou, který pokrýval plochu o velikosti 75 x 100 m, tedy 7 500 m². V této fázi má frigidárium již dva bazény a také dvě velké apsidy. Po původní dřevěné konstrukci se nenašly žádné stopy. Postaveny byly mezi roky 74 - 75 n. l. za Julia Frontina. Nalezla se zde mince císaře Nerona, bylo zaznamenáno několik nálezů z doby Flaviovců, mince a misky pochází z doby vlády císaře Vespasiána.

Fáze II.

V této fázi byla k budově lázní přidána bazilika a vznikl tím charakteristický tvar budovy ve tvaru písmene L. Celý komplex již zabíral plochu o velikosti 9 300 m². Také byly vztyčeny palestra a nymfeum. K frigidáriu byly nato přidány dvě vytápěné místnosti. Kvůli výstavbě baziliky byl zadržán původní vchod do lázní. Nový tak vznikl na jihozápadní straně frigidária. Kvůli výstavbě nové baziliky byly na místě, kde měla stát, zbourány dřevěné domky. Nalezla se zde mince císaře Tita, z let 77 - 78 n. l.

Fáze III.

V této fázi došlo ke zvýšení podlah v celém komplexu. Podlaha u frigidária se zvedla o 70 cm. Hypokaustum v kaldáriu a tepidárium bylo kompletně nahrazeno a posunuto na vyšší úroveň podlahy. Důvodem pro zvedání podlah, byl zřejmě špatný odvod vody. Bazén, který se nacházel v jedné z apsid ve frigidáriu, byl zbořen a nahrazen novým, který byl dokončen až ve IV. fázi. V této fázi mělo frigidárium bazény tři, a čtvrtý se dokončoval. Začalo se s větší výzdobou zdí a podlah. Nalezly se zde mince císaře Domitiana z roku 87 n. l.

Celý plán lázeňské budovy se zatím ještě nepodařilo odkrýt celý, a je možné, že k tomu ani nikdy nedoje, neboť se značná část budovy nachází pod dnešní moderní zástavbou. Naštěstí se podařilo odkrýt všechny obvodové zdi frigidária a také jednu z hlavních zdí na severozápadě budovy. Což nám pochopitelně značně ulehčí alespoň přibližnou rekonstrukci celého objektu. (Obr. 22.) Lázně jsou rýnského typu, což znamená zastřešené a typické právě pro pevnosti a města v severních částech provincií. (Obr. 23.)

2. 4. 3. Frigidárium

Místností bez topení na severozápadním konci řady bylo frigidárium. Uprostřed se nacházela místnost s topením, což bylo tepidárium a na jihozápadní straně bychom našli taktéž vytápěnou místnost, zřejmě s bazénem, v tomto případě se jednalo o kaldárium.

Mimo základy nicméně z komplexu nezůstalo nic. Zdi se dochovaly pouze půl nebo metr nad základy stavby. Vnitřní zdi měly tloušťku 0,9 m a vnější zdi dokonce 1,13 m. Zdi byly postaveny z kamene a nesly oblouky a arkády, kterými se vcházelo do výklenků. Lázně, jak již bylo řečeno, se skládaly ze tří hal, ale pouze frigidárium bylo podrobněji prozkoumáno. Bylo 19,3 m dlouhé a 11,8 m široké. Výzkumy prokázaly, že ostatní dvě haly měly stejnou šířku jako samotné frigidárium. Jihozápadní strana kaldária, a pravděpodobně i protilehlá strana, se otevírala do velkého prostoru, zřejmě výklenků. Menší výklenek, zřejmě polokruhový, se otevíral na jihozápadní stranu frigidária. Přes celou délku budovy se táhla zeď z masivních kamenů.⁶⁵

Frigidárium bylo tvořeno obdélníkovou místností o velikosti 5,5 x 3,78 m, která byla vsazena mezi dva hluboké apsidovité výklenky, každý o rozměrech 3,15 x 3,15 m. Ve výklencích se nacházely také vstupy o šířce 1,75 m, každý na jedné straně budovy. O kaldáriu je toho známo o mnoho méně. Mělo stejný obdélný tvar jako frigidárium, obklopený dvěma apsidami. Nenalezly se žádné vchody. Důvod byl prostý - do kaldária se vcházelo a vycházelo z frigidária. V kaldáriu se stejně tak jako tepidáriu našla zvýšená podlaha z důvodu vytápění. Celá podlaha obou těchto místností pokrývala oblast o velikosti 450 m². Hypokaustum se také nacházelo ve dvou apsidách v kaldáriu.

Frigidárium mělo dva bazény, jeden se nacházel v hlavní místnosti na severozápadní straně a další v apsidě na jihozápadní straně. Oba bazény byly asi 1,2 m hluboké a dohromady mohly pojmout až 55 500 litrů vody. Podlaha byla pokryta kameny nebo vápencem. Schodový vstup do bazénu byl z cihel

Voda byla odváděna příkopem asi 1 m hlubokým a 12 m dlouhým, který byl vykopán uprostřed haly. Základ byl tvořen velkými kamennými bloky a nad nimi se nacházela klenba ve výšce 70 cm, která byla z cihel.

Kde se nacházel bazén v kaldáriu není známo. Žel, vinou doposud nedostatečně prozkoumaného kaldária, se po bazénu nenašly žádné stopy. Přívod vody do lázní se nepodařilo podrobněji prozkoumat. Ale předpokládá se, že přívod vody do komplexu byl zajištěn řadou dřevěných trubek. Dva hluboké příkopy, které se táhly podél stěn baziliky,

⁶⁵ Zienkiewicz, 1986, s.29.

přiváděly vodu do trubek, která poté vtékala do lázní. Odvodnění je známo mnohem lépe. Odvodňovací kanálky se táhly od středu haly k severozápadní straně protější apsidy. Kanály se táhly ještě několik metrů za budovu vedle lázní až k *natiu*. Kanály byly 70 cm vysoké a vyrobeny z cihel a masivních kamenných bloků.⁶⁶

Ve frigidáriu se našly stopy po čtyřech vchodech, dva, jak již bylo zmíněno, se nacházely na kratších stranách. Dva další byly každý na jedné straně u severovýchodní zdi a oba dva byly vstupem do velké vyhřívané místnosti. V pozdějších fázích výstavby, konkrétně ve fázích II. a IV., byly probourány další dva vchody na jihozápadní straně. Nenašly se však žádné stopy po vchodech, které by měly spojit všechny tři velké haly. Ze zdi se nám dochovalo také velmi málo, proto není možné přesně lokalizovat, kde by se mohla nacházet okna. Uvažuje se, že shluk bloků kamenů, nacházejících se v jihozápadním rohu tepidária, snad býval kdysi oknem. Nalézá se 1,6 m nad úroveň podlahy.⁶⁷

2. 4. 4. Tepidárium

Z tepidária se podařilo odkrýt zeď pouze na západním a jižním konci haly. Také se podařilo objevit část hypokausta. Ne však mnoho – celkově 3 x 1 m.

2. 4. 5. Kaldárium

Kaldárium bylo rozděleno třemi pilíři, které nesly klenbu. Z kaldária se nám toho také mnoho nezachovalo. Nalezlo se zde však také hypokaustum.

Kvůli masivním demolicím ve středověku se nám bohužel nedochoval žádný architektonický materiál nad úrovní základů stavby, ale s největší pravděpodobností byly lázně zastřešeny a nacházely se zde masivní klenby. Střecha byla pokryta taškami a byla zdobena antefixy a štíty. Odvod vody byl zajišťován okapy. Uvnitř byly lázně zdobeny barvami a měly malované jak zdi, tak také klenby. Podlahy byly zdobeny mozaikami. Ve frigidáriu se našel zbytek výmalby na stěně, stěna byla nejspíš malována pouze zelenou a červenou barvou.

2. 4. 6. Vedlejší vytápěné místnosti

Ve II. části výstavby byly k frigidáriu připojeny dvě vyhřívání místnosti. Jedna se nacházela na severovýchodě komplexu a měla velikost 9,3 m². Dnes je bohužel rovněž zastavěna. Druhá ležela na jihozápadní straně lázní a vedla dále do palestry. Velikostně byla o něco menší než první, tedy 7,3 m². Obě místnosti měly společnou zeď s těsně přiléhající

⁶⁶ Zienkiewicz, 1986, s.31.

⁶⁷ Zienkiewicz, 1986, s.32.

bazilikou. Menší z nich byla do plánu přidána určitě, u druhé si nemůžeme být jisti. Ani jednu z nich se nepodařilo prozkoumat. Jelikož byly vytápěny, obě dvě místnosti měly hypokaustum. Každá ze stěn byla lemována tubulatiem, které mělo také zvyšovat teplotu v místnostech. Jejich účel není zcela jasný, ale pravděpodobně se jednalo o šatny.⁶⁸

2. 4. 7. Palestra a Natatio

V komplexu lázní se nacházela také palestra, která ležela na jihozápadní straně mezi hlavní budovou a *via praetoria*. Portikus s kolonádou byl ze tří stran obklopen dvory, které byly vyplněny pískem, ale podařilo se nám identifikovat s jistotou pouze ten na jihozápadní straně. Zde stály dva sloupy o průměru 0, 45 m ve vzdálenosti 3, 2 m od sebe, které tvořily samotný portikus. Celková velikost palestry byla 52 x 62 m a zabírala obdélníkovou oblast o velikosti 3 224 m². Také se předpokládá, že se zde nacházel jeden vchod do budovy lázní.

Uvnitř palestry, mimo její střed, ale v ose budovy se nacházel bazén - *natatio* s domem fontán - *nymphaeum*. (Obr. 24.) V jaké roce bylo *natatio* postaveno není jasné, ale předpokládá se, že to bylo před rokem 100 n. l. *Natatio* bylo 41 m dlouhé a 6, 4 m široké a jeho hloubka byla od 1, 2 – 1, 6 m. Vešlo se do něj až 365 000 litrů vody. Na severozápadní straně bazénu byla postavena masivní zeď, která oddělovala bazén od *nymphaea*. Objeven byl roku 1977. Jediný vchod do vody byl na severozápadní straně bazénu. Jednalo se o mramorové schody, které vedly do vody. Původní schody zřejmě ležely ještě úplně jinde, ale ty se nepodařilo lokalizovat. Tyto jsou z pozdějšího období. Nepodařilo se nalézt žádný odtok pro vodu, ale předpokládá se, že ležel někde pod bazénem, jen se ho ještě nepodařilo objevit.

Nymphaeum mělo 7, 3 m² a skládalo se z hlubokých výklenků, zřejmě polokruhových. Tyto výklenky byly zřejmě ozdobeny klenbou. Před *nymphaeum* se nacházely schody, které vedly přímo do bazénu. Schody byly z mramoru a byly zdobeny vodními kaskádami, které vedly k fontáně. Voda byla přiváděna z vodní nádrže mimo budovu. Voda do fontány vtékala ústím, jež bylo dekorováno delfíny.

Možná se jednalo o větší skulpturu. *Nymphaeum* bylo bohužel zbouráno v polovině 2. století n. l. *Natatio* bylo z tohoto důvodu zkráceno.⁶⁹ Nepodařilo se objevit trubky, které přiváděly vodu.

2. 4. 8. Bazilika

Bazilika byla postavena na jihozápadní straně stávajících lázních. Byla 62 m dlouhá

⁶⁸ Zienkiewicz, 1986, s.33-34.

⁶⁹ Zienkiewicz, 1986, s.34-35.

a 23, 7 m široká. Pokrývala oblast o velikosti 1530 m². Byla rozdělena 17 sloupy, a to na hlavní halu a dvě postranní lodě s apsidami. Byla zastřešená. Jihozápadní zeď baziliky byla totožná s lázeňskou zdí, k níž byla až druhotně připojena. Zbytek jihovýchodní zdi sousedil s jednou z vytápěných místností. Na severozápadní straně se podařilo rozpoznat jeden z vchodů do baziliky. Zřejmě sloužila jako vestibul k lázním.

2. 4. 9. Ostatní lázně v pevnosti

V samotné pevnosti a také mimo ni se nalézaly ještě další troje lázně. Bohužel však kromě těchto hlavních nebyly odkryty žádné jiné. Jedny z nich jsou také lázně „hradní“. Nacházejí se mezi jihovýchodní stranou pevnosti a řekou Usk a uzavíraly část středověkého hradu, který byl prozkoumán v letech 1847 - 1849 a poté ještě o několik let později. Další lázně byly divadelní, neboť se nacházely na jihozápadní straně amfiteátru. Zajímavostí je, že zde stály dvoje, nikoliv pouze jedny lázně. Ty byly prozkoumány v letech 1926 - 1927. Lázně H byly postaveny dříve než samotný amfiteátr, přibližně kolem roku 90 n. l. Jižně od amfiteátru se nacházely lázně A. Tyto lázně byly postaveny později, někdy mezi roky 90 – 145 n. l.⁷⁰ (Obr. 25.)

2. 5. Pevnost Elginhaugh

Římská pevnost Elginhaugh leží, jak již napovídá název, 10 km severovýchodně od Edinburgu, ve Skotsku. Objevena byla při leteckém průzkumu okolí v roce 1979 a má jeden z nejzachovalejších plánů v Římské říši. (Obr. 26.) Celá pevnost byla postavena ze dřeva, nikdy nebyla přestavěna do kamene. Pevnost je datována do flaviovské doby díky unikátnímu nálezů pokladu mincí, které byly dány do základu *principie* a jsou datovány do roku 78 n. l. S největší pravděpodobností se jednalo o depozit mincí, a pevnost byla postavena krátce po umístění, zřejmě za působení Julia Agricoly v Británii.⁷¹

O pevnosti samotné se toho moc neví. Informace se dozvídáme pouze z archeologických a numizmatických nálezů. Celková velikost pevnosti byla 1, 56 ha. Z pevnosti se dochovala trojúhelníková výseč, která je ze dvou stran ohraničena moderní komunikací. Dochovalo se z ní jen velmi málo, nejvýraznější je hradba, která byla viditelná na první pohled. Pevnost Elginhaugh měla čtyři vstupní brány. Byly dvojité a byly lemovány věžemi, které kopírovaly tvar valu. Všechno ostatní bylo zničeno v pozdějších dobách při

⁷⁰ Zienkiewicz, 1986, s. 38.

⁷¹ Hodgson, 2009, 366.

orbě, takže se dochovaly pouze základy původních staveb. Pevnost nebyla nijak velká a na jejím plánu se našlo 11 základů staveb, zřejmě kasáren. Dále *principia*, sýpky, *praetoria* a dílny.⁷²

2. 5. 1. Principia

Principia byla, jak je u římských táborů zvykem, uprostřed celé pevnosti. Její velikost byla 23, 6 x 21 m. Nebyla nijak velká, což není neobvyklé při velikosti celé pevnosti. Ze všech stran byla obklopena cestami. Je také jednou ze dvou budov, která měla kanalizaci. Hlavní vchod se nacházel na jižní straně. Jak již bylo řečeno v úvodu, v základech stavby se našel mincovní depot. Zřejmě se jednalo o zakládací depot.⁷³ *Principia* se nejlépe zachovala z přední části. Rozdělena je na čtyři části: dvůr, chodby, křížovou chodbu a místnosti pro důstojníky. Dvůr měřil 14, 4 x 7, 6 m a byl pokrytý zeminou a oblázky. Na jižní straně se našly zbytky kamenného obrubníku. V severovýchodním rohu dvora se nacházelo dřevěné obložení s přetrvávajícími zbytky proutí. V jihovýchodním rohu byla nalezena mělká, nepravidelná jáma, která obsahovala zbytky dřevěného uhlí a fragmenty kremačnických kostí blíže nespecifikovaných zvířat.⁷⁴ Místnosti pro důstojníky se nacházely v zadní části *principie* a skládaly se z pěti místností, každá o velikosti 5 m. Do každé místnosti se dalo vejít z křížové chodby.

2. 5. 2. Praetorium

Praetorium bylo největší budovou v pevnosti. Měřilo 28, 5 x 23, 8 m a půdorysem připomínalo typicky středomořský styl domu se čtyřmi řadami místností, obklopených vnitřním dvorem. Nacházelo se na západním konci pevnosti přímo proti *via principalis*, hned vedle *principie*. Ze tří stran bylo obklopeno kamennými vestavěnými deskami, které zakrývaly kanalizační odtok. Vchod byl pouze jeden a nacházel se na jižní straně budovy. Nejlépe se *praetorium* zachovalo na jižní a západní straně, kde ho chránily pozůstatky cest *via principalis* a *via sagularis*. Vedle vchodu se nacházely dvě velké místnosti. Vchod samotný ústil do chodby 5, 2 m dlouhé, kterou se vcházelo do ostatních místností.

Na západní straně od vchodu se nacházela největší místnost v budově, místnost číslo 1. Její velikost byla 12, 2 x 5, 8 m. V jihozápadní části byla rozdělena zdí. Jediné dva další nálezy byly dvě díry uprostřed místnosti. Jejich funkce je nejasná. Buď se jednalo o jámy odpadní, nebo skladovací. Na východní straně od vchodu se nacházela místnost číslo 10, která

⁷² Hodgson, 2009, 366.

⁷³ Hanson, 2007, 34.

⁷⁴ Hanson, 2007, 38.

byla velikostně přesnou kopií místnosti číslo 1., ale byla rozdělena na mnohem menší části. Západní křídlo budovy bylo nižší než její zadní křídlo a skládalo se ze tří malých místností. Místnosti 2 a 4 byly obě stejné. Místnost číslo 3 byla větší a uvnitř se nacházela chodba, kterou se zřejmě rovnou vcházelo do dvora. Východní křídlo se skládalo pouze ze dvou místností, větší z nich, místnost číslo 9 měřila 7, 8 x 4, 7 m a nacházel se zde krb. Místnost číslo 8 byla menší a podobala se místnosti číslo 3, protože měla podobnou chodbu, kterou se vcházelo rovnou do dvora. V zadní části budovy byly místnosti tři a vedle se ještě nacházela menší kůlna. V místnosti číslo 5 se nacházela latrína a v místnosti číslo 6 podobná chodba jako v místnostech 3 a 8. Mohlo by se jednat o jídelnu⁷⁵

Vnitřní dvůr měl rozměry 18, 3 x 11, 5 m a tvořily ho čtyři vnitřní stěny. Okolo něj se nacházela kolonáda, asi 2 m široká. Dvůr zřejmě sloužil jako vnitřní zahrada k relaxaci pro důstojníky a jejich rodiny.

2. 5. 3. Horrea

V pevnosti se nacházely pouze dvě sýpky. Ležely na východní straně budovy. Každá z nich byla 24, 2 m dlouhá a každá z nich měla 17 příčných konstrukcí každou jiné délky. Tyto sýpky jsou klasickým příkladem jakékoliv jiné dřevěné sýpky v římských táborech. Nenašly se u nich však žádné stopy po zastřešení. Mohly být tedy zastřešeny pouze dřevěnými prkny. (Obr. 27.)

2. 5. 4. Dílna

Dílna byla jednoduchá obdélníková stavba o velikosti 32 ,2 x 4, 2 m. Nacházela se v severovýchodním rohu pevnosti u zadních hradeb a kasáren číslo 3 a 4. Její základy se dochovaly do maximální výšky 0, 5 m. Stěny byly postaveny ze dřeva. Jižní část byla celá zničena při orbě. Nezachoval se nám žádný vchod do budovy, zřejmě se nacházel na nám nedochované straně. Budova byla sice identifikována jako dílna, ale nenašly se zde žádné stopy po nějaké výrobě. Opět je možné, že by se nějaké stopy našly v části, která se nezachovala.⁷⁶

2. 5. 5. Kasárny

V pevnosti se nacházelo 12 bloků kasáren. Na severní straně ležely 4. Kasárny 1 - 4 Kasárny 1 a 2 ležely v západní polovině pevnosti a vedly paralelně s *via principalis*. (Obr. 28.) Kasárna číslo 2 se nacházela hned vedle *praetoria*. Každý z bloků měl tvar

⁷⁵ Hanson, 2007, 43-46.

⁷⁶ Hanson, 2007, 97-98.

podlouhlého obdélníka a celkové velikosti 44, 4 m x 8, 4 m. V přední části byly lemovány verandou. Uvnitř se nacházelo několik párů *contubernií*, ve kterých bydlela posádka pevnosti. V každé *contubernii* bylo ubytovaných 30 mužů. Našlo se zde několik jam různých tvarů, jejichž účel je zatím nejasný. Jedna z možných interpretací ohledně obývání kasáren je, že zde byla ubytována nejen posádka, ale také koně.⁷⁷ Přední místnosti kasáren sloužily pro uskladnění materiálu a výbavy vojska. V zadní části kasárny číslo 1 se našly stopy po krbu. Proč pouze v jedné z kasáren není jisté. Kasárny číslo 3 a 4 se nacházely paralelně vedle sebe, ale byly spojeny jednotnou zdí, takže jejich šířka byla 22 m. Postaveny byly v severovýchodním rohu pevnosti za sýpkami. Byly rozděleny na ubytovací části pro vojsko a pro důstojníky.

Kasárny 5, 6 a 7 se nacházely ve východní polovině *praetoria* v řadě vedle sebe. Všechny tři jsou si velmi podobné, proto byly zkoumány jako jeden celek. Každá z nich měla podlouhlý obdélníkový tvar o velikosti 47, 6 x 8, 5 m. Ubytovaní pro vojsko bylo řazeno opět do *contubernií*. U kasáren číslo 6 se zachovala pouze zadní část *contubernií*. V ubytovacích prostorách pro důstojníky se našlo několik zvláštních prvků, jedním z nich je oranžovočervené podloží, které se našlo i v kasárnách předtím. Zřejmě i zde byli ubytováni spolu s vojskem i koně. Také se zde našla spousta jam. Většina z nich byla umístěna na konci přední místnosti, zřejmě sloužily k uskladňování.⁷⁸

Budova číslo 8 se nacházela ve východní polovině *praetentury*. Byla to jednoduchá obdélná místnost o velikosti 47, 4 x 7, 6 m. Dvě třetiny místností na severní straně byly rozděleny podobně jako *contubernia*. Čtyři místnosti byly rozděleny horizontálně malými zdmi. První místnost na severní straně byla rozdělena podélnou zdí. Třetí místnost od severní strany byla největší a vertikálně rozdělena zdí, asi do jedné třetiny. V jejím rohu se nacházela ještě menší místnost s nejasným účelem. Kasárny číslo 9 a 10 ležely na západní polovině pevnosti. Opět se jednalo o podlouhlý obdélný půdorys o velikosti 47, 3 m x 8, 3 m. Ubytovaní bylo opět v *contuberniích*. Zde se ovšem nenašly žádné stopy po barevném podloží. V místnostech důstojníků se našlo velké množství jam, které byly plné bahna. Opět se předpokládá, že se jednalo o nějaké skladovací prostory. Poslední kasárny s čísly 11 a 12 se nacházely v jihozápadním rohu pevnosti. Obdélný půdorys měl stejnou velikost jako řada předchozích kasáren a byly rozděleny na *contubernia*. Opět se zde nenašly žádné stopy po červenooranžovém podloží. Jako v úředních místnostech před nimi, i zde bylo nalezeno velké množství jam. Nejvýznamnější byl nález jámy v kasárně číslo 12, která

⁷⁷ Domněnka se odvíjí z nálezů oranžovo-červených skvrn nejasného původu a funkce.

⁷⁸ Hanson, 2007, 97.

sloužila jako latrína. Vlastně se jednalo o dvě kruhové jámy, kde jedna z nich se nacházela uvnitř a jedna z venku budovy. Obě měly ploché dno a vnitřní jáma byla menší a nižší a obsahovala zbytky fíkových semínek. V kasárně číslo 11 se našla podobná jáma, ale byla umístěna v zadní části. Zde se však nenalezl žádný organický materiál, proto nevíme jistě, zda-li se jednalo o latrínu. U ostatní jam se předpokládá, že měly spíš skladovací funkci.⁷⁹

⁷⁹ Hanson, 2007, 117.

3. Provincie Afrika

V provincii Afrika za flaviovské dynastie dochází jak k výstavbě nových měst, tak k rozvoji těch již existujících. Zájem se soustředil hlavně na *Africu proconsularis*. Císař Vespasián nebyl v Africe cizincem, působil zde jako prokonzul v letech 63 - 64 n. l. (Suetonius, *De vita Caes*, VIII., 4.) Jedním z prvních rozhodnutí císaře Vespasiána jako císaře bylo v letech 74 - 75 n. l. přemístění *Legio III. Augusta* z Ammaedary do Theveste. Na místě Ammaedary poté Vespasián založil kolonii pro veterány: *Colonia Flavia Augusta Emerita Ammaedara*. Stopy po kolonii jsou patrné jak v Ammaedaře tak v nejbližším okolí.

Druhá flaviovská veteránská kolonie založená v Africe se jmenovala Madaura.⁸⁰ Zmínky o zřízení kolonie máme jednak od Apuleia z Madaury, který píše o založení kolonie přímo veterány a zdrojem je pak pro nás nápis nalezený na fóru, na němž je zmíněno jméno kolonie *Colonia Flavia Augusta Veteranorum Madaurensium*.⁸¹ Umístění kolonie zde také potvrzuje několik nalezených náhrobních stél.⁸² Ammaedara i Madaura byla založeny se zvláštním důrazem na jejich umístění. Jinak tomu bylo v případě Hippo Regius, třetí africké flaviovské kolonie. V roce 78 n. l. mělo za sebou Hippo Regius již dlouhou historii. Jeho založení lze datovat až do fénických dob. Od Augusta dostalo status municípie, a Ptolemaios místo zmiňuje již jako kolonii.⁸³

V neepigrafických materiálech je Hippona zmíněna pouze dvakrát a to v *Itinerarium Antonini* a v *De civitate Dei* od svatého Augustína.⁸⁴ V epigrafickém materiálu se objevuje první záznam za Severovců jako *Colonia Hippo Regius*. Zdroje ovšem nesahají dále než k císaři Trajánovi. Což naznačuje, že Hippona musela získat status kolonie někdy mezi rokem 78 n. l. a vládou císaře Trajána.⁸⁵

Je velice pravděpodobné, že status kolonie udělil Hippo Regiu sám císař Vespasián v posledním měsíci své vlády, což by potvrzoval i nález náhrobku s titulem Flavii. Na fóru se také našla částečně dochovaná socha císaře Vespasiána. Dochovala se pouze hlava, ta ale

⁸⁰ Madaura ležela 25 km jižně od Tagasty a asi 80 km severozápadně od Ammaedary.

⁸¹ Spl [endidus ordo co] l(oniae) Fl(aviae) Aug(ustae) vete[rano(rum) Madauren] sium...

⁸² Mrozewicz, 2013, 208.

⁸³ Hippona.

⁸⁴ O boží obci.

⁸⁵ 97-117 n. l.

každopádně potvrzuje flaviovskou přítomnost v kolonii. Hippo Regius je příkladem města, kde již existující místo bylo přebudováno a zmodernizováno.⁸⁶

V *Africe proconsularis* vzniklo ve flaviovských časech pět municipií. Prvním byla Leptis Magna, město, které disponovalo již dlouhou fénicko-punskou tradicí. Status municipia nám dokládá především monumentální nápis z vítězného oblouku císařů Vespasiána a Tita, který se datuje do let 77 - 78 n. l. Zmiňuje patrona municipia, prokonzula C. Paccia Africana z Hippo Regia.⁸⁷ Dalším nápisem je nápis z divadla, datovaný do roku 92 n. l., kde je zmíněn Titus Cladius Sestius.⁸⁸ Leptis Magna pravděpodobně získala status municipia někdy mezi roky 74 - 77 n. l.⁸⁹

Dalším místem, které dostalo od Flaviovců status municipia byla Sufetula.⁹⁰ Status municipia je potvrzen z nápisu⁹¹. Problémem je však jeho datace, jelikož text je velice fragmentární a ani jedna z částí dataci neobsahuje. Na fóru byl nalezen fragment monumentálního nápisu na počest císařů Vespasiána a Tita, ve kterém je zmíněna role Flaviovců jakožto zakladatelů municipia.

Dalším z řad nově založených municipií byla Bulla Regia⁹², která byla v dřívějších dobách sídlem numidských králů. Z dvou fragmentů nápisu z velkých lázní, zkoumaných v letech 1914 - 1956, se dozvídáme, že šlo o municipium založené Flaviovcí. Také zde byla na fóru nalezena hlava císaře Vespasiána, která zřejmě patřila ke kolosální soše. Bývá srovnávána s hlavou nalezenou v Hippo Regiu.⁹³

⁸⁶ Mrozewicz, 2013, 212.

⁸⁷ Imp(eratori) Caesa[r]i Vespasian[o Aug(usto) p]ont(ifici) max(imo) / [trib(unicia)] pot(estate) [VIIIimp(eratori) XVIIIp(atri) p(atriciae)] co(n)s(uli) V[III] / [T(ito) Imp(eratori)] Caes[ari Vespasi]ano Aug(usti) f(ilio) / pont(ifici) [imp(eratori)?] co(n)s(uli) VI/s [C(aius) Pa]ccius Africanus pon[tif(ex) co(n)s(ul) / [pr]oco(n)s(ul) Africae patronu[s] per / Cn(aeum) Dom[itium] Pont[ic]um pr(aetorem) leg(atum) / pro [pr(aetore) pat]ronum municipii dedic(avit) / B. — [Imp(eratori)] Caesari V[espasia]no Aug(usto) po[nt(ifici) max(imo)] / [trib(unicia) po]t(estate) VI[IIIimp(eratori) X]VIIp(atri) p(atriciae) c[o(n)s(uli) VIII/ T(ito) Imp(eratori) Caes(ari) [Vespasian]o Aug(usti) [f(ilio)] pont(ifici) i[mp(eratori)?] co(n)s(uli) [VI?] /s (aius) Pac[ci]us Africanus pontif(ex) [co(n)s(ul) / pr[oc]o(n)s(ul) Africae patronu[s] per / Cn(aeum) Domitium Pont[ificum] pr(aetorem) leg(atum) / p(ro) p(raetore) patronum [muni]cipi.

⁸⁸ Imp(eratore) Caesare divi Vespasiani [[f(ilio) Domitiano Augusto Germanico pontif(ice) max(imo) trib(unicia) potest(ate) XImp(eratore) XXIco(n)s(ule) XVIcensore pe[rpetu]o patre patriae]] / Ti(berius) Claudius Quir(ina tribu) Sestius Ti(berii) Claudi(i) Sesti f(ilius) praefectus sacrorum flamen divi Vespasiani sufes flamen perpetuus amator patriae amator civium ornator patriae amator concordiae cui primo ordo et populus ob merita maiorum eius et ipsius lato clavo semper uti conce[ssit] / podi(um) et aram d(e) s(ua) p(ecunia) f(acienda) c(uravit).

⁸⁹ Mrozewicz, 2019, 216.

⁹⁰ Sefula (Sbeitla) se nacházela 72 km jihozápadně od Ammaedary a 40 km severozápadně od Cillia.

⁹¹ (Sbeitla): Iulia[e filiae] / Lucina[e coniugi] / L. Turan[i]ni Felic[iani?] / ord[o] /s splend[idissimus] / Mu[nicipii] / [p(ecunia) p(ublica)]; see also CIL VIII23222–23225: p(ublicum) M(unicipii) S(ufetulensium).

⁹² Hamman Daradji

⁹³ Mrozewicz, 2013, 220.

Čtvrtým založeným municípiem je Cillium⁹⁴. Z nálezů se nám dochovaly ty na mausoleu *Flavorum* se jménem vojáka Flavia Cilia z Lambaesis. Udělení statusu municípiu Cillitanum bylo součástí strategického plánu expanze na jihozápad přes hlavní komunikační cesty Kartágo – Ammaedara – Theveste – Lambaesis.⁹⁵ V Lambaesis se nacházel malý tábor pro *Legio III. Augusta*. Posledním municípiem bylo Icosium.

V každé z Flaviovců založených koloniích měli lidé status římského občana. Všechna nově vzniklá municípia a kolonie měly důležitou strategickou funkci, a to ochranu *Afriky prokonsularis* před kmeny z jihu. Také byl jejich prostřednictvím Řím zásobován obilím.

3. 1. Egypt

3. 1. 1. Chrám v Karnaku

Během rušné vlády císaře Domitiana, která skončila jeho zavražděním a uvalením *damnatio memoriae*, měl Egypt jen velmi malý vliv na fungování a chod Římské říše, kromě jeho zemědělského a ekonomického aspektu. V Domitianově kariéře hrál tedy Egypt jen malou roli, ne však zanedbatelnou. Hned na začátku své vlády se přestrojil za kněze bohyně Isis a ukryl se v Serapeiu v Římě, aby si zachránil život. (Suetonius, *De vita Caes.*, VIII., 1.) Domitián poté nechal opravit Iseum i Serapeum, které se nacházely na Martově poli. Nechal také postavit velký obelisk v Římě a dva další v Beneventu.⁹⁶ Vláda císaře Domitiána byla nejen v Římě, ale také v ostatních provinciích včetně Egypta, doprovázena velkou stavební činností. Jeho předmětem zájmu se staly chrámy. V Egyptě se výstavba soustředila na Horní Egypt a oázy. Postavil, zrenovoval nebo vyzdobil chrámy v Hermopilis⁹⁷, Akhmim, Dendře, Coptu, Esně, Kom Ombu, Kom er-Resře, Awanu, Dush, Deir el- Haggare a oáze Bahrija. Také v Thébách, především v chrámě Deir Shelwit, Medamut, Medinet Habu, jeho nejvýznamnějším počinem bylo pak založení chrámu v Karnaku.

Chrám v Karnaku začala stavět královna Hatšepsut⁹⁸ a dokončen byl za krále Thutmose III⁹⁹. Chrám se nacházel přímo u zadní stěny hlavního Amunova chrámu. V textu,

⁹⁴ Kasserine, ležící 40 km jihozápadně od Sufetuly.

⁹⁵ Mrozewicz, 2013, 225.

⁹⁶ Obelisky v Beneventu nechal postavit císař Domitián před chrám bohyně Isis. Byly objeveny v roce 1903 spolu s ruinami chrámu bohyně Isis. Na všech čtyřech stranách byl obelisk popsán egyptskými hieroglyfy. Na piedestálu se nacházely nápisy v řečtině a latině. Na všech čtyřech stranách najdeme kartuše císaře Domitiána, řecký nápis čitelný bohužel není. Dnes je jeden umístěn na Piazza Papiniano a druhý v museu del Sannio v Beneventu. Druhý zmiňovaný byl více poškozen a musel být z části restaurován.

⁹⁷ El Ashmunein

⁹⁸ 1478- 1548 př. n. l.

který opěvuje stavební činnost Thutmose III. se o chrámu mluví jako o „správném místě pro uši“. Bylo to oblíbené místo uctívání. Amun je zde označován jako „Amun, který vyslyší modlíci“. Amun byl v této formě opěvován jako ten, který léčí a chrání.¹⁰⁰ Po epoše vlády Třinácté dynastie již na chrámu neprobíhala žádná stavební aktivita až do vlády císaře Domitiána. V jeho době došlo k přidání reliéfů na dva obelisky z doby královny Hatšepsut. Na severní straně severního obelisku a na jižní straně jižního obelisku. Ve scéně, která byla Domitiánem přidána, je zde císař vyobrazen, jak chválí dětského boha a byl sem nadto přidán i sám bůh Amun. (Obr. 29.)

Část hymnu zní takto:

*„ Dobrý bůh, jehož chválí jeho otec,
který provolává slávu srdci boha Re,
jenž chválí obraz žijícího královského Ka,
ten, který prosí toho, jenž se stal milionem.*

Já jsem přišel před Tebou,

S modlicíma se rukama, má mysl kouzlí,

Tak uctívám Tvůj majestát tímto proslovem...“¹⁰¹

Chrám byl zřejmě určen k přinášení darů a daní pro krále.

*... pro krále Dolního a Horního Egypta, pána dvou zemí (Císaře), syna boha Re, necht’
(úžasný obraz) Domitiana Augusta žije navěky!“¹⁰²*

Hymnus se nedochoval celý, některé části byly značně poškozeny, ale podařilo se je rekonstruovat. Opěvování slunečního boha naznačuje, že chrám měl také solární funkci, i proto se nacházel na východní straně. Předobrazem chrámu byl chrám v Héliopoli, ačkoliv ten byl orientován západně, přímo k řece Nil. Před chrámem v Karnaku se nacházela také rituální socha, která byla obrácena na východ, a tak jí slunce ozářilo jako první. Stejně tak jako pronaoos, kam dopadaly první ranní sluneční paprsky.

⁹⁹ 1478- 1548 př. n. l.

¹⁰⁰ Klotz, 2008, 66.

¹⁰¹ Klotz, 2008, 68.

¹⁰² Klotz, 2008, 71.

Texty v chrámu a také ostatní výzdoba dokazují, že chrám byl postaven jako místo pro výběr darů a daní, které byly umístěny na oltář, který se měl nacházet také před chrámem. Oltář samotný měl velký náboženský význam. Používán byl pro symbolické obětiny, kdy zvíře bylo spáleno (zničeno), tedy akt nepředstavoval nakrmení bohů, měl představovat zkázu nepřátel boha Re. Tento chrám sloužil jako rozhraní mezi bohem Amunem a lidmi. Jednalo se o místo, kde na jedné straně lidé přinášeli oběti a dary a na straně druhé bůh Amun vyslyšel jejich modlitby a prosby. Bůh Amun tu také vystupoval jako soudce, který trestal nepřátele boha Re.

3. 1. 2. Domitiánův chrám v El- Ashmunein

V roce 1908 expedice vyslaná z britského muzea objevila několik nových monumentů v oblasti středního Egypta. Jedním z nich byl i velmi zničený chrám, u kterého se našlo mnoho kamenných bloků s kartuší císaře Domitiána. Chrám se nacházel 150 m jižně od vesnice El - Idara na severním konci *tellu* El - Ashmunein. A současná podoba chrámu?¹⁰³ Vlastně nic víc než několik poházených vápencových bloků na dně obdélníkového příkopu. Příkop ležel na dvou úrovních. Většina podlahy se nacházela pod úrovní podzemní vody, zbytek tvořil jakousi terasu, kterou bychom nelezli na jižním konci příkopu, konkrétně 10 - 15 cm nad úrovní vody. Tato terasa zřejmě sloužila jako shromaždiště. Na severozápadní straně se dochovala malá část zdi.

Bližší prozkoumání chrámu proběhlo v letech 1940 - 1950. Ještě dříve se však o chrámu zmiňuje Roeder, který prováděl vykopávky v El - Ashmunein v letech 1929 - 1939, ale své závěry publikoval až v roce 1957.¹⁰⁴ Nejvíce archeology zaujaly kartuše se jménem císaře Domitiána a také kartuše, kde římský císař obětuje „Atumovi, pánovi dvou zemí, velkému bohu“. Ostatní kamenné bloky byly zničeny vodou, takže nebylo možné přečíst text, ani nebylo nijak možné vyrobit nějakou kopii. *In situ* se z chrámu zachovalo opravdu velmi málo. Registrovat můžeme značnou část zdi na severním konci příkopu, která sahala přibližně do výšky k povrchu země. Zeď byla vystavěna technikami typickými pro římské období, tuto éru reprezentuje především typ zdiva. Je zřejmé, že některé bloky kamenů byly použity druhotně. Ve zdi byl nalezen jeden blok, který byl druhotně použit ze stavby Nectaneba I. Dalším příkladem fragmentu *in situ*, byla krátká zeď uprostřed severovýchodního rohu. (Obr. 30.)

¹⁰³ Výzkumy z roku 1989.

¹⁰⁴ Snape, 1989, 1.

Nalezly se zde také polokruhové bubny sloupů o průměru 1, 15 m. Větší bloky měly průměr 1, 53 m. Tyto bubny se našly převážně na jižním konci příkopu, což by mohlo znamenat, že se zde nacházela kolonáda nebo portikus.

Na mnoha blocích z chrámu se objevují zmínky o bohyni, která je s chrámem spojena. Jedná se o bohyni Nehemet-away.¹⁰⁵ Není však jedinou bohyní, jejíž jméno se nachází na některých blocích Domitiánova chrámu. Objevují se zmínky také o Hathor, Seshat, Isis a Nut. Je tedy možné, že byl Domitiánův chrám zasvěcen nejen bohyni Nemeth-away, ale i více bohyním.¹⁰⁶

Spousta nalezených kamenů nesla jméno císaře Domitiána s titulaturou krále Egypta. (Obr 31.) Existuje také několik variant s Domitiánovým jménem, které je spojeno s bohem Horem.

A kdyže byl chrám vlastně zničen? Pomocnou ruku by mohly v tomto případě podat amfory Hermopolit typu B, které se našly v některých částech příkopu. Konec chrámu bychom tedy mohli datovat do 6. století n. l. Zřejmě se v této době již nepoužíval a tak byl materiál z něj použit na jiné stavby.

¹⁰⁵ Nehemet-away byla manželka boha Thovta. V El - Ashmenein byla nazývána „paní z Khmunu“. Výklad jejího jména je „Ta, která zachraňuje zničené“. Poprvé se vyskytuje v Horním Egyptě, v Novém království. Ikonograficky byla znázorňována s korunou. Prvním typem koruny byla Hathořina koruna se solárním diskem mezi dvěma kravími rohy. Od 26. dynastie se objevuje s korunou se *sistrem*, takovéto vyobrazení přetrvává až do řecko - římských dob. Její funkcí byla bohyně spravedlnosti.

¹⁰⁶ Snape, 1989, 5.

4. Provincie Judea

Provincie Judea hrála pro Flaviovců velmi důležitou roli. Když v roce 66 n. l. vypukla židovská vzpoura, císař Nero pověřil budoucího císaře Vespasiána vedením vojenské výpravy, jež měla za cíl získání území pod římskou kontrolu. Vespasián si vedl velmi dobře. Podařilo se mu zklidnit celou provincii, ovšem s výjimkou Jeruzaléma, který nechal obklíčit, když se dozvěděl, že císař Nero spáchal sebevraždu. Vespasián se nato vrátil do Říma, a poté, co byl prohlášen císařem, předal velení výpravy do Judeji svému synovi Titovi. V roce 70 n. l. padl Jeruzalém a povstání Židů tím bylo ukončeno. Na počest vítězství byl v Římě vybudován velkolepý chrám Míru. Dostatek staveb pak bylo financováno z kořisti, kterou si Římané z Judeji přivezli. Byly raženy nové mince s legendou *Judea Capta*. Po pádu Jeruzaléma přestala být ale provincie pro Flaviovců důležitá. Nejdůležitějším zdrojem informací o celé židovské válce je samozřejmě Josephus Flavius¹⁰⁷. Škoda jen, že o dalších událostech se od Josepha Flavia již mnoho nedozvíme. Jeho dílo *Válka židovská* nám kromě zmíněného konfliktu přináší také informace o Judeji za flaviovské dynastie.¹⁰⁸

Když se císař Titus vypravil v roce 70 n. l. do Judeji, byla celá provincie již podrobena Římu. Kromě Jeruzaléma odolávaly římské vojenské moci ještě poslední tři pevnosti: Machaerus, Herodium a Masada. Na obklíčení Jeruzaléma měl Titus k dispozici čtyři legie a několik auxiliárií. Jeruzalém byl obklopen z východní strany údolím Kidron a z jihu a západu údolím Hinnom. Celé město bylo obklopeno zdí a Agrippa I.¹⁰⁹ přidal zeď druhou. Obyvatele chránila – již uvnitř hradeb - též pevnost Antonia. V květnu se Římané probíjeli přes první zeď, přes druhou hned vzápětí. Poté se jim podařilo dobýt důležitou pevnost Antonia. Posledním místem vzdoru zůstal samotný jeruzalémský chrám. Jeho čekal nejhorsší konec, na konci srpna byl dobyt a vypálen do základů. Přitom nebylo zvykem, že by se Římané takto zachovávali k poraženým. Sám Josephus Flavius líčí, že vojáci chrám zničili na vlastní pěst, navzdory protestům císaře Tita.

„...A tu kterýsi z vojáků ani nevyčkal rozkazu, ani se nezalekl tak hrozného počínání, nýbrž veden jakýmsi božím popudem, popadl kus hořícího dřeva, dal se pozdvihnout od svého spolubojovníka a vhodil oheň do zlatých dveří, kterými byl od severní strany příchod k

¹⁰⁷ Narodil se roku 37 nebo 38 n. l. v Jeruzalémě a zemřel roku 100 n. l. v Římě. Byl to židovský kněz a historik. Jeho nejznámějším dílem je právě *Válka židovská*, rovněž je autorem *Židovských starožitností*.

¹⁰⁸ Zissos, 2016, 241.

¹⁰⁹ Vnuk Heroda Velikého, v letech 41 - 44 n. l. byl králem Judeje.

přibytkům okolo chrámu. Když plamen vyšlehl spustili Židé křik hodný té pohromy a sbíhali se, aby tomu zabránili. Ani už nebrali ohled na svůj život, ani nešetřili sil, když zaniklo to, co předtím opatrovali..“ (Josephus Flavius, BI II., VI., 252-253.)

„...Kdosi přiběhl k Titovi a oznámil mu, co se děje. Byl právě ve stanu a odpočíval po bitvě. Vyskočil, jak byl, a běžel ke chrámu, aby ohni zabránil...“ (Josephus Flavius, BI II., VI., 254.)

V židovské tradici je zničení chrámu interpretováno jako vůle boží, přičemž Římané měli být pouhým jejím nástrojem. Chrám poté již nikdy nebyl obnoven. Po vítězném dobytí Jeruzaléma, se Titus připojil v Římě ke svému otci, kde společně slavili triumf z Judeji. Ostatní pevnosti jako Herodium, Masada a Machaerum byly ponechány v rukou těch vojáků, kteří zůstali. Herodium podrobil pro Římany Lucillus Bassus, stejně dopadl i Machaerus.¹¹⁰

Pevnost Masada je pro nás důležitým zdrojem poznání o flaviovském způsobu obléhání. Masadu se podařilo dobýt Flaviovi Silvovi v roce 73 n. l. Pevnost byla velmi dobře opevněna již od dob Heroda Velikého. Také z umístění pevnosti samé můžeme mnohé vyčíst. Během vzpoury byla Masada v područí Sikarijských. Když se dozvěděli, že se Římanům podařilo dostat do pevnosti, údajně spáchali všichni sebevraždu. Podařilo se přežít pouze pár ženám a dětem, které se schovaly v nádržích.

Císař Vespasián nezaložil v Judeji žádné město, ale mnoha městům daroval status kolonie. V Samarii bylo založeno nové hlavní město Flavia Neapolis.¹¹¹ Ekonomicky na tom byla Judea za Flaviovců velmi dobře, což lze soudit z nálezů mnoha mincí po celé provincii.

4. 1. Masada

Pevnost Masada se nachází na nepřístupné vyvýšenině mezi judskou pouští a údolím u Mrtvého moře. (Obr. 32.) Všude okolo jsou jen nepřístupné útesy. Jediné přístupné místo se nacházelo na západní straně, kde byla půda náchylnější k erozím. Pevnost vystavěl král Herodés¹¹². Okolo celé pevnosti nechal vystavět tzv. kasematovou¹¹³ hradbu.

Pevnost byla objevena roku 1838, ale její celkový plán nebyl znám až do roku 1932, kdy letecké snímkování ukázalo celý rozsah pevnosti, tak i římské obléhací tábory v okolí. Římské obléhání spočívalo v několika obléhacích táborech okolo celé pevnosti. Je to nejlépe

¹¹⁰ Zissos, 2016, 242.

¹¹¹ Zissos, 2016, 247.

¹¹² 73 př. n.l – 4 n. l.

¹¹³ Uvnitř hradby byl víceúčelový prostor.

zachovaný příklad obléhání Římanů.¹¹⁴ Opevnění okolo Masady odolávalo dlouho, avšak římská obléhací technika měla nakonec navrch. Jak píše Josephus Flavius, ihned jak Flavius Silva přijel k pevnosti, rozkázal umístit posádky na nejstrategičtějších místech a nechal vztyčit zeď po celé délce pevnosti, aby zabránil obyvatelům v útěku.

*„...Po smrti Bassově následoval jako místodržitel v Judeji Flavius Silva. Když viděl, že je celá ostatní země válkou podrobena a jediný pouze hrad že ještě stojí v odboji, sebral v těch místech všechno vojsko a vytáhl proti němu. Ten hrad se jmenuje Masada a v čele sikariů, kteří se ho zmocnili, stál Eleazar, mocný to muž, potomek Júdy, který jak jsme svrchu vylíčili, nemálo Židů přemluvil, aby se nepodrobovali daňovému soupisu, když byl do Judeji poslán censor Quirinus...“ (Josephus Flavius, *BI II.*, VIII., 252-253.)*

*„...Celý hrad obehnal zdi kolem dokola, aby nikdo z obléhaných nemohl snadno utéci a rozdělil strážce...“ (Josephus Flavius, *BI II.*, VIII., 276.)*

Zeď měla být dlouhá 4, 5 km a táhla se po celém obvodu, kde to jen podmínky dovolovaly. Zeď byla postavena z místního dřeva a neomítnutých kamenů.¹¹⁵ Opevnění bylo široké 1, 5 – 1, 8 m a výška v nejvyšším bodě byla 3 m. Přístup k opevnění byl nejlepší z táborů A, E a G. Další brána byla nalezena severně od tábora E a jižně od tábora F. Nicméně nejpůsobivější byla brána nacházející se asi 60 m od tábora C.

4. 1. 1. Věže

Na východní a severní straně bylo opevnění chráněno asi 15 věžemi. Věže byly postaveny ze dřeva s kamennými základy. Tyčily se do výšky 80 - 100 m. Široké byly asi 5 m. Umístěny byly asi 2 m před zdí. Své místo zde našli lučištníci a strážci. (Obr. 33.)

4. 1. 2. Tábory

Římských obléhacích táborů bylo osm (A - H), všechny pocházely z téhož období. (Obr. 34, 35.) Pouze jeden, devátý, byl z období pozdějšího. Hlavními tábory byly tábory B a F. Jejich rozloha činila 1, 96 ha. Tábor F sloužil jako sídlo Flavia Silvy. Jediným materiálem pro jejich zbudování byl místní kámen. Bohužel se zde nedostávalo zásob dřeva. Také neexistovala možnost vykopat nějaké hluboké základy, protože to místní půda nedovolovala. Kámen zde byl dostupný pouze ve formě jakýchsi balvanů. Zdi byly postaveny ze suti.

¹¹⁴ Davies, 2011, 68.

¹¹⁵ Davies, 2011, 68.

Vstupy do táborů byly dvojího druhu: velké tábory, které se nenacházely u opevněné zdi a malé tábory, které byly včleněny do zdi opevnění. Tábory B, F1 a G měly čtyři brány. D a E pak tři. C a F2 disponovaly jen dvěma branami a A a H měly bránu pouze jednu.

V samotných táborech našli vojáci ubytování v kasárnách, které byly postaveny z nasušených balvanů, které ale nebylo možné vršit příliš na sebe. Nejvyšší zachovaná zeď byla vysoká 0,61 m. Střechu tvořil stan, jelikož široké okolí nenabízelo žádný jiný vhodnější materiál. V kasárnách se nacházela *contubernia*, o velikosti 2,1 – 2,4 m, každé *contubernium* obsahovalo triklinium, každé s třemi divany, které byly postaveny z hlíny a kamení. Divany byly užívány na spaní, ale také jako pohodlné sezení při konzumaci jídla.¹¹⁶

Prioritu měly největší dva tábory F1 a B. Oba měly nepravidelný tvar. Tábor F1 se nacházel na severozápadní straně Masady. V táboře bychom našli *praetorium* o velikosti 19 m, jehož střed vyplňovalo velké triklinium, o velikosti 6 x 8 m. V trikliniu byly objeveny divany, které sloužily ke konzumaci jídla. Před budovou *praetoria* bylo místo vyhrazené pro oltáře a standardy, levá strana byla vybrána pro *augurarium*. Dále se zde nacházely dvě velké budovy a řada stanů.

A jedna zajímavost: tábor F obklopovala řada *canabae*, kterých bylo kolem 30. Tábor C měl za úkol hlídat vchod do opevnění. Kasárna měla sloužit pro 6 *centurií*. Tábory G, E, A, D a H jsou si velmi podobné. Zajímavým táborem je tábor F 2, který je včleněn do jihozápadního rohu tábora F 1. (Obr. 36., 37.) Byla zde zanechána posádka poté, co bylo obléhání dokončeno, zřejmě pro případ nějaké další vzpoury nebo jako hlídka.¹¹⁷

„...Po tak veliké zkáze zanechal vojevůdce na hradě posádku a sám s vojskem odešel do Kaisareie, protože již nikdo z nepřátel v zemi nezbyval, celá již byla velikou válkou podrobena...“ (Josephus Flavius, *BI II.*, X.,407-408.)

Výstavba opevňovacích táborů zřejmě proběhla ještě předtím, než byla postavena opevněná zeď.

¹¹⁶ Richmond, 1962, 146.

¹¹⁷ Richmond, 1962, 152.

5. Provincie Dalmácie

Provincie Dalmácie se nachází na západě Balkánského poloostrova. Její název se odvozuje od ilyrského kmene Dalmátů, kteří žili na východním pobřeží Jaderského moře. Dnes se na území bývalé provincie nacházejí státy Chorvatsko, Bosna a Hercegovina, Albánie, Kosovo, Srbsko a Černá Hora. V dobách Římské říše byla provincie skoro se 60 městy jednou z nejvíce urbanizovaných provincií. První město na libursko - dalmátském pobřeží bylo postaveno již za vlády Julia Caesara a císaře Augusta, ale není pochyb o tom, že zde bylo osídlení již mnohem dříve.¹¹⁸

První fáze římské urbanizace provincie byla zahájena za císaře Klaudia, který založil Aequum, roku 45 n. l., což byla jediná veteránská kolonie v provincii. Druhá fáze urbanizace se spojuje právě s dynastií Flaviovců. Ačkoliv ani císař Vespasián ani žádný z jeho následovníků v provincii nezaložili žádnou kolonii pro veterány, neznamená to, že by na území Dalmácie žádné nebyly. Charakteristické pro provincii bylo zakládání kolonií a municípií. Tento status byl darován městům, která již na území existovala, a jejichž obyvatelé získali římská občanství.

První městem, které získalo status municípia, byla Skardona¹¹⁹, jediné liburské město, které zmiňuje Strabón.

„...po cestě podél pobřeží Japodů, připluli také k pobřeží k zemi Liburů, která byla o pět set stádií delší než první, řekou, která je navigovala do vnitrozemí, daleko do země Dalmátů, a také k liburskému městu Scardo...“ (Strabón, Geogr. VII, 5, 4.)

Právo být municípiem získala Skardona za Flaviovců.¹²⁰ Dalším městem byl Rider.¹²¹ Nacházelo se na jih od Skardony, jeho osídlení sahá až do neolitických dob. Nejranější římské stopy jsou známy z dob císaře Klaudia. Jedná se o nápis, datovaný do poloviny 1. století n. l., ve kterém se Klaudius objevuje jako princeps Dalmatarum.¹²² Což značí, že Rider byl centrem osídlení dalmatského kmene. Status municípia město získalo za dynastie Flaviovců, což dokazuje i nález nejranějšího nápisu, díky kterému můžeme určit status města. Nápis je

¹¹⁸ Mrozewicz, 2014, 209.

¹¹⁹ Dnešní Skradin.

¹²⁰ Municipium Flavium Scardonae

¹²¹ Danilo.

¹²² [Ti. Claudio?...] principi Dalmatarum.

datován do začátku 2. století n. l.¹²³ V nápise se objevuje jméno Titus Flavius Titi filius Agricola, což dokazuje, že jeho otec získal římské občanství od Flaviovců.¹²⁴

V roce 1974 byl publikován nápis o nálezu ve městě Sepen na ostrově Krk. Zmiňuje výstavbu akvaduktu, který zásoboval vodou město Flavium Fulfinum, které leželo v severní části ostrova. Nápis je datován celkem přesně do doby vlády císaře Domitiána, rok 95 n. l. z čehož se vyvozuje, že toto město dostalo status municípie pravděpodobně již za vlády císaře Vespasiána.¹²⁵

Dalším městem, kterému byl udělen status municípie za Flaviovců byla Doclea. Nacházela se v oblasti, kde sídlil stejně jmenovaný kmen, Doclaetae, jež byli podrobeni Octaviánem v roce 33 př. n. l., a který městu udělil status civitas. Status municípie byl městu udělen císařem Titem. To dokazuje i nalezený nápis.¹²⁶

Dalšími městy, která získala status municípií jsou: municípium Bist(uensium), municípium Malvesiatum, municípium Raetinum, municípium Arupium, municípium Vetus, municípium Nova.¹²⁷

Proč vlastně byla municípie v Dalmácii zakládána? Jednou z možností byla naleziště přírodních zdrojů, kovové rudy.

5. 1. Amfiteátr v Pule

Amfiteátr v Pule ztělesňuje jednu z nejlépe zachovaných římských památek v Pule. (Obr. 38.) Nachází se na skalnatém návrší, asi 200 m severovýchodně za městským opevněním. Amfiteátr byl postaven hned u hlavní římské cesty na Istrii.¹²⁸ Postaven byl v 1. století př. n. l. Začátek výstavby se datuje do dob císaře Augusta, tedy do doby, kdy byla založená i samotná kolonie Pola.¹²⁹ V této době byla postavena vnitřní zeď se základy dvou pater hledišť. Vnější plášť zdi spolu se třemi patry hledišť a čtyřmi věžemi byl postaven za

¹²³ T(it)o Flavio / T(it)i fil(io) TRO / Agricolae / decur(ioni) col(oniae) Sal(onitanae) / aedili IIVir(o) iure / dic(undo) col(oniae) Aequi/tatis IIVir(o) q(uin)q(uennali) disp(unctori) / municipi(i) Riditar(um) / praef(ecto) et patron(o) coll(egi) / fabr(um) ob merita eius coll(egium) / fab(rum) ex aere conlato / curator(i) rei p(ub)licae

¹²⁴ Mrozewicz, 2014, 211.

¹²⁵ Imp(erator) Caesar divi f(ilius) [Domitia/nus] Aug(ustus) p(ontifex) m(aximus) tribuniciae / potestatis [XIII] imp(erator) [XXII] consul [XVI] / censor perpetuus p(ater) p(atriciae) / 5 aquam Flaviam Augustam novis / fontibus collectis Flavio Fulfi/no induxit L(ucius) Sestius) Dexter / veteranus coh(ortis) III praetoriae / de sua pecunia faciendum cu/ravit.

¹²⁶ Divo Tito / Aug(usto) / L(ucius) Flavius Quir(ina tribu) / Epidianus / IIIvir i(ure) d(icundo) q(uin)q(uennalis) ob honor(em)

¹²⁷ Šačić, 2017, 83.

¹²⁸ Via Flavia, vedla po pobřeží zálivu z města Poreč a Trieste. Komunikace byla vydlážděná v letech 78-79 n. l., tedy za Fláviiovské dynastie, vápencovými deskami, které jsou stále zachovány. Okolo ní stály luxusní pohřební monumenty.

¹²⁹ Starac, 2010, 12.

vlády císaře Klaudia. Dokazuje to i nález mincí a kolků na *tegulae* ze střech. Kamenné schodiště hlediště bylo postaveno za vlády císaře Tita. U amfiteátru se nacházela také terasa, která zde byla ještě v 19. století, poté byla bohužel zničena, když byl místo ní postaven hotel a park. Hlediště bylo dlážděno obdélníkovými kameny. Na stavbu celého amfiteátru byl použit pouze vápenec z Istrie. Vápenec byl dovážen lodí přímo na místo stavby. Kameny byly dvojí kvality.¹³⁰ Zdi vnitřních chodeb a komory zdobily fresky rozličných barev. Brány a průchody byly uzavřeny železnými mřížemi s bronzovými zámky a jinými bronzovými částmi.¹³¹

Amfiteátr byl rozdělen na dvě vnitřní osy o velikosti 132, 5 x 105, 1 m. Samotná aréna uvnitř měřila 67, 9 x 41, 6 m. Jeho maximální výška byla 32, 45 m a pokrýval oblast o velikosti 11 466 m². (Obr. 39.) Amfiteátr dokázal pojmout až 23 000 diváků a měl čtyři patra včetně několika vchodů. (Obr. 40., 41.) Jeden z vchodů vedl rovnou od komunikace na západní straně. Vchod na západě sloužil hlavně jako vchod do arény. Z vnější strany na západní straně se nacházejí vchody, které vedou ke schodišti do patra, kde se nachází aréna a částečně vede do hlediště. Také vede do podzemního patra, kde se nacházejí komory pod arénou. Vchod na jižním konci delší osy amfiteátru byl jeden z nejvýznamnějších, jelikož se z něj šlo rovnou do města. Celý amfiteátr byl postaven v toskánském stylu.

Druhé patro hlediště bylo celé zdobeno 72 polokruhovými arkádami. Nejnižší část arkád byla uzavřena kamennými deskami až do výšky 125 cm. Třetí patro patřilo k oválné galerii, která byla zastřešena šikmou střechou s keramickými *tagulae*. Nižší patra otevřená ven měla 65 čtvercových oken.¹³²

Na mnoha místech v amfiteátru byly do bloků kamenů vyryté kresby, které bohužel není možné přesně datovat. Problémem, který způsobovalo hlavně umístění na kopci, byla eroze, způsobovaná nežádoucím hromaděním dešťové vody. Kvůli tomuto problému bylo nutné nainstalovat potrubí, které vedlo mezi základy zdí a také mezi pylony. Voda byla následně odváděna až do moře.

5. 1. 1. Aréna

Aréna se nacházela přímo uprostřed amfiteátru. Její velikost byla 67, 9 x 41, 6 m a byla pojmenována podle druhu písku, kterým byla pokryta.¹³³ Oválný tvar arény byl ideálním místem pro konání různých procesí, shromáždění a na konání gladiátorských či zvířecích

¹³⁰ Bílý vápenec z Vinkuranu byl používán na velké bloky kamenů a vápenec nižší kvality pro stavbu vnitřních konstrukcí, byl přímo z Puly.

¹³¹ Starac, 2010, 14.

¹³² Tamtéž, 18.

¹³³ Harena. Písek údajně lépe absorboval krev a pot.

zápasů. Od hlediště arénu oddělovaly 3 metry vysoké zdi. Za zdmi se nacházela nezastřešená chodba, která vedle okolo celé arény. Její šířka byla 1, 5 m. Chodba byla rozdělena šesti průchody, kterými do arény vcházeli gladiátoři a zvířata. Vchody tvořila klenutá klenba. Vchody také sloužily jako vstup personálu, který poté arénu čistil a připravoval. Pod arénou se nacházela skrytá chodba. V roce 1933 byl odkryt vchod do této tajné chodby, který měl mít tvar oblouku, ale nedochoval se celý.¹³⁴

Pod arénou se nacházelo několik místností. Jedna z místností o velikosti 58 x 7, 9 m. Její výška byla 3, 7 m. Místnost sloužila jako skladiště pro klece, kde byla držena zvířata a pro další technické nástroje, které sloužily k chodu a organizaci arény. Podlaha byla pokryta stejným pískem jako aréna, zdi však měly drážky, díky kterým docházelo k lepšímu odtoku vody. Voda z arény a z východní strany hlediště byla odváděna do podzemní místnosti a poté přímo do moře.

5. 1. 2. Hlediště

Hlediště zabíralo dvě patra amfiteátru a bylo rozděleno do 22 řad sedadel. Bylo rozděleno okružními chodbami, které nebyly zastřešeny. (Obr. 42.) Nejnižší řada hlediště měla 11 řad sedadel, stejně jako ta nad ní. Dvě patra hlediště byly rozděleny na sektory paprskovitými koridory se schody. Se šesti na východní straně a sedmi na západní. Uprostřed se nacházela sekce pro bohatší. Žádné ze sedadel se nedochovalo.¹³⁵ Na východní straně zdi při výstupu se našly kamenné desky zdobené freskami mnoha barev. Všechny vchody byly zdobeny klenbami, chodby a schodiště byly z kamenných desek, které se ve čtyřech chodbách zachovaly v původním stavu. V prvním patře se nacházelo 22 vstupů zdobených klenbou, dva z nich, na západní straně, vedly do lóže pro bohaté. První patro v prvním poschodí bylo vyhrazeno pro cizince. Lóže pro bohaté se nacházela na západní straně kratší osy a byla uzavřená. Ve druhém patře bylo vchodů 14. Výzdoba celého hlediště se nám bohužel zachovala velmi málo. Zajímavým nálezem byla hlava egyptské bohyně Háthor, (Obr. 43.) která zřejmě zdobila část lóže. Byla z bílého mramoru a na druhé straně bylo vyryto číslo VII.¹³⁶

Na úplném vrchu amfiteátru se nacházela kruhová galerie s mnoha čtvercovými okny. Uvnitř byla zdobena kolonádami. Nenacházela se zde žádná sedadla, neboť se jednalo o místa pouze pro stání. Podlaha byla tvořena kamennými deskami. Galerie byla zastřešena šikmou střechou podepřenou dřevěnými trámy. Střecha byla pokryta keramickými taškami s *tegulae*.

¹³⁴ Starac, 2010,24.

¹³⁵ Sedadla, která se dnes na místě nacházejí jsou výsledkem rekonstrukce z roku 1933.

¹³⁶ Jedná se zřejmě o značku řemeslné dílny

V případě nepříznivého počasí bylo hlediště zakryto plachtovinou, se kterou se manipulovalo pomocí lan a kladek.¹³⁷

5. 1. 3. Věže

Amfiteátr v Pule je také neobvyklý tím, že má 4 věže. (Obr. 44.) Věže měly čtvercový půdorys. V každé z nich se nacházelo dřevěné schodiště a nádrž na vodu. Jsou o něco nižší než samotný amfiteátr, a každá z nich byla zastřešena keramickými taškami, které držely dřevěné nosníky. Všechny věže těsně přiléhaly ke stěnám amfiteátru. Jejich šířka byla asi šířka dvou pasáží. V prvním patře vnitřních i vnější arkád byly věže uzavřeny kamennými deskami až do výšky 125 cm. Ve třetím patře uprostřed vnější zdi každé věže, se mezi dvěma nádržemi na vodu, nacházely čtyři obdélníková zastřená okna s římsami, které byly také uzavřeny kamennými deskami. Dvě věže na západní straně byly postaveny do výšky všech 4 pater, zatímco věže na východní straně jen do výšky buď druhého, nebo třetího patra. Na vrcholu každé věže se nacházely další nádrže na dešťovou vodu. Vodu se pak používala ve fontánách nebo jako pomoc při požárech.

¹³⁷ Starac, 2010,29.

6. Provincie Malá Asie

Již Hérodotos rozdělil Asii dle národů, které na jejím území žily. Jednalo se v jeho podání o Lýdii, Lýkii, Kárii, Mýsii, Bithynii, Frýgii, Galátii, Lykaonii, Pisisdii, Paflagonii, Kilikii a Kapadokii. Oblast Malé Asie zabírá dnes výhradně Turecká republika. Významnější roli hrála oblast od 2. tisíciletí př. l., kdy se zde rozpínala mocná říše Chetitů. V pozdějším období se tu zakládaly foinické a řecké kolonie. Jako provincie byla přiřčena k římské říši za Pompeja.

Za vlády flaviovské dynastie provincie prosperovala. Docházelo zde k výstavbě nových komunikačních sítí, které sloužily především k přemístování vojska, či jako spojnice menších pevností. Rozmáhala se také výstavba či obnova měst, vodních komunikací a přístavů.

6. 1. Flaviovský kult v Malé Asii

Počátky římského císařského kultu je možné datovat již do dob Caesarových. Když v roce 42 př. n. l., dva roky po Caesarově vraždě, byl samotný Caesar prohlášen senátem za *Divus*. Toto jeho uctívání tak dalo vzniknout jak náboženským slavnostem na jeho počest, tak také výstavbě chrámu, který byl zasvěcen jeho božství. Díky těmto prvkům vznikl úplně nový fenomén, který se poté rozšířil do celé Římské říše, a byl nadto ještě utvrzen po Augustově smrti. Tehdy mu byla postavena svatyně a socha na Martově poli, tamtéž byl rovněž prohlášen za nesmrtelného. Když byl tento kult úspěšně zaveden v Římě, rozšířil se také do ostatních římských provincií a obzvlášť dobře se uchytil právě v Malé Asii.¹³⁸

V Malé Asii však došlo k několika inovacím. Zatímco v Římě mohli být císaři zbožštěni až posmrtně a také po schválení senátem, v řecky mluvících východních provinciích se začalo s uctíváním již za jejich života. Obdrželi titul *Theoi a Sebastoi*. Což v Římě bylo považováno za skandální. Ze začátku císařského kultu v Malé Asii se zde však držela náklonost k místním božstvům. Proto se chrámy císařského kultu objevovaly pouze ve větších městech a sloužily pro celou provincii. Prvním zakladatelem císařského kultu v Malé Asii byl Augustus, který v roce 29 př. n. l. založil chrám v Pergamu, a poté ve Smyrně. Efezos

¹³⁸ Runkevich, 2013, 2.

si Augustus vybral úmyslně, jelikož zde stál již velký Artemidin chrám.¹³⁹

Samotný chrám Sebastoi v Efezu dal postavit až císař Domitián. O chrámu ani o císařském kultu se nám nedochovaly žádné literární záznamy, ale studovat můžeme naproti tomu značné množství epigrafického materiálu a také několik nálezů numizmatických. Na minci z let 65 - 66 n. l. vidíme vyobrazený chrám s nápisem *Neokoros* na reversu. Předpokládalo se, že se jedná o chrám Artemidin, ale Efez byl vybrán pro chrám císařského kultu již za vlády císaře Nerona, který se chtěl v souvislosti s tímto činem pochlubit mincemi. Když Vespasián převzal moc, zalíbila se mu stejná myšlenka, a to postavit v Efezu chrám císařského kultu.

S nástupem vlády flaviovské dynastie došlo k reorganizaci provincie, na základě císařských, ale i místních výdajů. Byl zde vybudován nový systém komunikací, proběhly opravy po zemětřesení, docházelo k obnově a stavbě veřejných budov ve městech a také k oslavám svátků. Za vlády císařů Vespasiána a Tita byla provincie velmi prosperující, což vedlo ke stavbě provinciálního císařského chrámu. Za vlády císaře Domitiána se skupina měst v malé Asii rozhodla pro společné označení císařských chrámů v Asii. Chrámy v Efezu tak byly zasvěceny *Agusti, Sebastoi*.¹⁴⁰ Chrámy byly tedy zasvěcené ne přímo konkrétnímu císaři, jako například Domitiánův chrám v Efezu, nýbrž císařům jako takovým, tedy *Augusti*.

Nápis, který oslavuje založení a zasvěcení chrámu, je jen krátkým oznámením informujícím o založení. Město Efezos se zde nazývá *Neokoros*.¹⁴¹ A kdy byl císařský chrám založen? Podle datace mincí vydaných městem Efezos v letech 65 - 66 n. l., lze uvažovat o době vlády císaře Nera. Jelikož první nápis, který zmiňuje město *Neokoros* je nejistého data, není možné přesně určit, zda mohl být chrám zasvěcen přímo císaři Neronovi.¹⁴² Zdejší chrám je věnován (zasvěcen) císaři s přídomkem Germanicus. V tomto případě mohlo jít jak o Nera, tak Domitiána. Pokud by se jednalo o chrám císaře Nerona, výstavba by se datovala do léta 66 - 67 n. l. Pokud by chrám byl vystavěn za císaře Domitiána, pak by výstavba spadala do let 85 - 86 n. l. Dräger se přiklání k názoru, že provinciální chrám byl zasvěcen Domitiánovi, spolu s Diem olympským roku 83 n. l., na oslavu jeho vítězství nad Germány. Stavba tedy měla začít roku 84 n. l.¹⁴³

¹³⁹ Runkevich, 2013, 6.

¹⁴⁰ Jedná se o označení chrámů, které založili císaři v Efezu, předpokládá se, že termín Sebastoi se váže přímo k dynastii Flaviovců. Tento termín se vztahoval na celou dynastii, včetně manželek a následovníků či, zřejmě i předchůdců.

¹⁴¹ Nacházely se zde chrámy založené přímo císařem.

¹⁴² Burrell, 2004, 62.

¹⁴³ Burrell, 2004, 62.

Po Domitiánově smrti bylo jeho jméno vymazáno a nahrazeno slovy „bůh Vespasián“. Což svědčí o původním zasvěcení císaři Domitiánovi. Nevylučuje to však ani hypotézu, že chrám byl původně zasvěcen Neronovi či dokonce císaři Vespasiánovi. Jedno je jisté, chrám byla zasvěcen *Augusti*, císařům.

6. 2. Domitiánův chrám v Efezu a římský císařský kult v Malé Asii

Epigrafické záznamy máme již z výzkumů, které proběhly v 19. století. Na nápisech se objevuje Efezos jako *Neokoros* císařského kultu. Bohužel dnes se z chrámu mnoho nedochovalo. (Obr. 45.) Některé části chrámu byly druhotně použity na jiné stavby. Zbylo toliko 13 bází soch s nápisy. (Obr. 46.) Dvě objevili Britové při prvních výzkumech, v polovině roku 1890 bylo objeveno šest dalších v základech mostu a další také v základech divadla. Ostatní se nacházely postupně v novějších stavbách. Na jedné z bází se nachází podrobný text o zasvěcení:

“ Císaři [Domitianovi] Caesar Sebastos[Germanicus] když byl prokonsulem Marcus Fulvius Gillo. Lid z Afrodisia oddaný Caesarovi, svobodný a samostatný díky štěrnosti Sebastoi, postavil tuto sochu jako důkaz vděčnosti z úcty k Sebastoi a jako projev dobré vůle od města Efezu, že nechali vystavět společný chrám v Malé Asii. To bylo vykonáno Aristonem, synem Artemidora z Kally, kněží Pluta a Koré a za dobroty bohyně Afrodity, kdy nejvyšším kněžím v Asii byl Tiberius Claudius Pheseinos...”

Další tři řádky chybí.¹⁴⁴

Chrám nebyl zasvěcen, jak je tomu zvykem, Romě, ale soustřeďuje se na císařskou rodinu. Což je oproti předchozím dvěma chrámům, v Pergamu a Smyrně, velká novinka. Ačkoliv je v textu zmíněn Domitián, je vidět, že kult náležel *Sebastoi* obecně. Předpokládá se, že pod *Sebastoi* jsou ukryti Flaviovcí jako dynastie. Datace chrámu není jistá. Předpokládá se doba vlády císaře Domitiána, jisté to ale není. To málo, co známe, nám odhalují epigrafické materiály. Po uvalení *damnatio memoriae* bylo jméno Domitiána nahrazeno slovem *Theos*, a místo Germanica byl dosazen Vespasián.

Chrám samotný byl objeven roku 1930, když byla při výzkumech agory v Efezu odhalena velká terasa na západní straně. Původně se zde přitom hledal parthský památník, našel se však římský chrám. Jak již bylo řečeno výše, chrám byl v pozdějších letech rozebrán

¹⁴⁴ Runkevich, 2013, 9.

a druhotně použit, a z toho důvodu se bohužel zachovaly pouze základy. (Obr. 47.) Vybudován byl na umělé terase o velikosti 86 x 65 m, a to na úpatí hory Coressus, dnešní Bülbül.¹⁴⁵ Chrám měl šesti stupňovitou krepidu měřící 34 x 24 m a jednalo se o pseudodypteralní chrám. Tetraprostylos s cellou a pronáem s 8 x 13 sloupy. Cella měla velikost 7, 5 x 13 m. Chrám byl postaven v korintském řádu. Jižní strana terasy hraničila se sklonem hory a severní terasa byla oproti tomu více než 10 m nad úrovní moře. Na severní straně se také nacházela třístupňová kolonáda s obchody a po celé délce chrámu registrujeme sochy božstev či karytid a Atlantů. Vchody do chrámu se nacházely na jižní a severovýchodní straně. Části chrámu byly za Theodosia I. použity k přebudování agory.

V kryptoportiku byla nalazena obří hlava (1, 18 m), levé předloktí (1, 8 m) a levý palec. Hlava byla identifikována jako Domitiánova, ale dnes se již předpokládá, že šlo s největší pravděpodobností o císaře Tita. Soudí se tak podle charakteristických znaků. Pravé oko je větší než levé, ústa jsou otevřená. Jeho vlasy mají barokní nádech, stejně jako vlasy soch Alexandra Makedonského. Socha tedy nese rysy císaře Tita, nicméně postavena je v římsko-asijském duchu. Socha měla 7 m na výšku. Zbytky sochy se nacházejí v muzeu. Z nich můžeme určit, že šlo o sochu akrolytickou. S největší pravděpodobností se jedná o sochu kultickou, která byla umístěna v chrámu, což potvrzuje i materiál, z kterého bylo vyrobeno. Nalezena byla i ruka, u které se ale předpokládá, že patřila k soše jiné. Předpokládá se, že sochy se zde nacházely tři. Byly to sochy všech císařů flaviovské dynastie. Uvažuje se také o možnosti, že soch bylo pět, Augustus, Klaudius, Vespasián, Titus a Domitián.¹⁴⁶ Titova socha snad měla stát venku před chrámem, před oltářem. Prvním knězem, který měl v chrámu sloužit, byl podle všeho Tiberius Claudius Aristion. Jeho přítomnost v úřadu zaznamenáváme k roku 89 n. l.

6. 2. 1. Oltář Domitiánova chrámu

Když byl v roce 1930 rakouskými archeology vykopán Domitiánův chrám, nepředpokládalo se, že by se mohl najít také k němu náležející oltář. Avšak tým archeologů objevil jednu jeho část přímo *in situ*. (Obr. 48.) O druhé části, která se však na místě nenašla, se předpokládalo, že byla přesunuta v pozdním středověku na úplně jiné místo. Později se zjistilo, že druhá část oltáře byla použita na stavbu kašny ve městě Selcuk¹⁴⁷. Tato kašna a oblast v přilehlém okolí byla probádána v roce 1970 tureckými archeology. Naštěstí se část

¹⁴⁵ Biguzzi, 1998, 283.

¹⁴⁶ Burell, 2004, 64.

¹⁴⁷ Selcuk je turecké město v izmirské provincii. Je vzdáleno asi 3 km od Efezu.

báze kašny zachovala, a tím pádem i část Domitiánova oltáře. Nápis na bázi ale pochází ze 4. či 5. století n. l. Reliéfy, nacházející se na některých částech oltáře, se datují do antonínského období, což dokazuje vyobrazení orientálně oblečených Frýgů s typickými čepicemi. Alice Landskron se však domnívá, že by oltář mohl být stejně starý jako chrám, tedy flaviovský.¹⁴⁸

Detailem, jenž nám může pomoci při dataci, jsou v tomto případě reliéfy, kterými je oltář zdobený. Motivy, které se nacházejí na části, která byla součástí pozdně středověké kašny, jsou většinou rostlinné, 22 cm vysoké. Jedná se o palmety. Ve středu palmet však chybí prostřední list, což není vůbec typické pro dekorace v Efezu v této době. Na dlouhé straně se nachází akantové listy a na druhé listy lotosové. Vypadá to, že tyto rostlinné ornamenty byly na pozadí nebo byly vyřiznuty z kamene již jako vzor. Tato metoda vyřezávání byla přitom typická právě pro období flaviovské dynastie.

Báze, která byla nalezena přímo na místě, je více heterogenní. (Obr. 49, 50.) V rostlinném uspořádání se nenachází žádný vzor. Palmety a akantové listy mají různý tvar a styl. Na levé straně báze, v rohu, lze nalézt tři palmety. Tato část je vidět minimálně. Dále se nacházejí již více viditelné palmety, palmety, které tvoří tvar písmene S a palmety spirálovitě zakončené. Na delších stranách báze jsou motivy více různorodé. Nacházejí se tam svitky ve tvaru S spolu s akantovými či akáciovými listy. Na jednom z fragmentů se také objevují dva ptáčci, kteří jsou obklopeni úponky.¹⁴⁹

Tvar listů z oltáře se velmi podobá tvaru listů nalezených na architrávu v nymphaeu v Milétu. Oba dva monumenty se datují do flaviovského období. Ornament svitku ve tvaru písmene S na římsě oltáře v Efezu, který je rámován dvěma palmetami, nemá obdobu nikde v architektonické dekoraci v Efezu. Podobně zdobené svitky se objevují spíše na budovách v Milétu. Obecně se tímto oltář datuje do pozdně flaviovského období, tedy spíše do doby vlády císaře Domitiána.

Vlysy, které se na oltáři nacházejí, vyobrazují armádu a výstroj. Jsou zde vyobrazeny různé druhy štítů, helm, toulců, šípů, chráničů nohou a mnoho dalšího. Tyto vlysy jsou podobné jiným vlysům, které se nacházejí v Malé Asii. Figury barbarů na vlysech v Malé Asii také nebyly nic výjimečného, většinou se objevují v augustovském období. Několik z nich také julsko-klaudivském, a některé můžeme datovat do 1. a 2. století n. l. Na oltáři se nachází několik postav. Odborníci se domnívali, že se jedná o bohy Attida a Isis, s jistotou to však říci

¹⁴⁸ Landskron, 2016, 2.

¹⁴⁹ Tamtéž, 2.

nemůžeme.¹⁵⁰

A jak vlastně tento oltář zapadá do císařského kultu ve flaviovském období? Efez se stal *Neokoros* mezi roky 83 - 86 n. l. za vlády císaře Domitiána. Chrám a chrámový okrsek byly postaveny po roce 83 n. l., což nám prozrazují nápisy. Je zřejmé, že za Flaviovců docházelo k velké stavební aktivitě, která se úzce vázala také na Domitiánovo vítězství nad Chatty a stejně tak nad Dáky. Na jednom z reliéfů se také nachází vyobrazení oběti. Mohlo by se jednat o odkaz na boha Dia, který byl v chrámu uctíván spolu s Domitiánem.¹⁵¹

6. 3. Nymphaeum v Milétu

O nymphaeu v Milétu se hovoří jako jedné z nejimpozantnějších fontán v Malé Asii. (Obr. 51.) Nacházelo se v západní části města mezi severní agorou a gymnásiem. Fontána měla svým vzhled připomínat scénu divadla. Postavena byla ve třech poschodích. Fasáda byla zdobena sloupy, nikami a aediculami, ve kterých se nacházely sochy. Zajímavý je fakt, že se zde nacházely dvě nádrže, jedna se nacházela v horní části. Hromadila se v ní voda, která poté stékala do druhé nádrže. Celá stavba byla vystavěna v korintském řádu a celá stavba měla tvar písmene „U“. Sloupy byly jednoduché, taktéž v korintském řádu, a jejich velikost byla 20, 25 m. Nesly architráv, který ležel mezi dvěma podlažími. Najít bychom na něm mohli florální motivy, jako např. akantové listy a jiné rostliny, ale také astragaly. Niky a aedicule byly vyplněny sochami. V nejnižším patře bylo devět nik, a tedy i devět soch, které měly nejen dekorativní funkci, ale také fungovaly jako fontány, ze kterých vtékala voda do větší nádrže. Ostatní sochy, které stály na každém patře, měly již čistě dekorativní funkci. Jednalo se o sochy bohů a polobohů. Našly se stopy po 27 sochách. S největší pravděpodobností se jich zde ale nacházelo více. V prvním patře se nacházely sochy, které byly nějak spojeny s bohem Poseidonem. Ve druhém patře stály sochy Dia a Héry. Na pravé straně stála bohyně Athéna a mezi nimi Hérakles a Asklepios. Na levé straně stála Léto s Artemis a Apollonem a mezi nimi se nacházel bůh Dionýsos. Ve třetí stál Atlas držící svět a okolo něj se vyjímalí satyři a ženské a mužské figury, které se zachovaly pouze fragmentárně. Na architrávu se nachází nápis, který hlásá, že nymphaeum nechal postavit Marcus Victor Trainaus, otec císaře Trajána, který byl v době vlády císaře Tita prokonsulem v Malé Asii. Nápis však pochází z doby vlády císaře Trajána. Avšak dvě nižší patra byly postaveny za dynastie Flaviovců. Ve třetím patře je nápis v řečtině z doby vlády císaře

¹⁵⁰ Burrell, 2004, 64.

¹⁵¹ Landskron, 2016, 5.

Gordiána III. Dnes je na místě zachována značná část celého nymfea (Obr. 52). Sochy, které se zde našly, však byly převezeny do muzea v Milétu, jiné pak do Istanbulu či dokonce Berlína.¹⁵²

6. 4. Ionská stoa

Na severozápadě města, u východní strany posvátné cesty, která vedla k chrámu Didymy, se nacházela íonská stoa. (Obr. 53., 54.) Postavena byla před budovou gymnásia. Její velikost byla asi 100 x 14 m. Přední část byla lemována 35 sloupy, které stojí na vyšší krepidě se sedmi stupňovými schody. Sloupy podpírají bohatě zdobený vlys. Za kolonádou se nacházelo několik místností s různým účelem. Stoa byla postavena za Flaviovské dynastie. Některé úpravy však proběhly až za císaře Trajána.¹⁵³

¹⁵² <http://www.fhw.gr/choros/miletus/en/nimfeo.php?mp=map6a>

¹⁵³ http://www.fhw.gr/choros/miletus/en/ioniki_stoa.php?menu_id=9&submenu_id=924

7. Provincie Hispánie

K udělení latinského práva provincii Hispánie dochází právě za dynastie Flavioců, a to buďto v roce 70 - 71 n. l. nebo 73 - 74 n. l. Tehdy působil jako censor buď císař Vespasián, nebo jeho syn Titus. Nové osídlení za flaviovské dynastie se soustředilo hlavně na jižní oblast Hispánie, Baetica Felix.¹⁵⁴ Nové obyvatelstvo zaplňovalo především venkov. Řada venkovských stavení získává římský ráz. Nejvíce je to patrné v oblasti Atalayuelas, Palma del Río, na jihovýchodě provincie Cordóba, ve Fuentes de Andalucía a v povodí řek Aguas Blancas a Fardes.¹⁵⁵ Výzkumy dokazují, že pouze jedno venkovské sídlo, Sierra Leones II., bylo osídleno před rokem 50 n. l., ale většina ostatních až za časů Flavioců. Díky výzkumům jsme nejlépe zpraveni o Cerro Sánchez. V roce 1988 zde proběhly záchranné výzkumy, které odhalily osídlení *pars rustica*. Bylo zde objeveno množství španělské sigillaty, zbytky omítek a malovaných zdí, které ukazovaly na existenci *pars urbana*. Ale především se zde našli zemědělské plodiny, olivová semínka, zbytky ječmene či pozůstatky transportních nádob.

Venkovské osídlení začalo nahrazovat dříve stavěná oppida. Tento proces začal pravděpodobně již dříve, než se vlády ujala dynastie Flavioců. Za Flavioců sloužila oppida jako centra jakýchsi překlenutí mezi venkovským osídlením a stávala se z nich *vicus* či *pagus*. Větší centra dostávala status kolonie, či municípie. Stavby ze dřeva začaly být za Flavioců nahrazovány kamennými a stavěny byly již čistě římské budovy.

Impozantní stavbou byl palác Cercadilla, který se nacházel v Cordobě. Nacházela se zde také v počátcích výroba oleje. Objeveny zde ale byly také fragmenty štukové výroby a barevného mramoru.

Za flaviovské dynastie získává spousta míst status municípie. Jedním z nich je i Arva, kde vznikl velký lázeňský komplex.

Také starověké město Spalis získalo status municípie.¹⁵⁶

Velký význam měla provincie Hispánie pro římskou říši hlavně díky svému pokročilému zemědělství a taktéž pro nemalé nerostné bohatství. Zboží se z Hispánie do ostatních římských provincií dováželo ve velkém již v dřívějších dobách, a nebylo tomu jinak ani za dynastie Flavioců. Významný vývozní artikl představovalo obilí, které se Římu

¹⁵⁴ Jižní část dnešního Španělska, oblast Andalusie.

¹⁵⁵ Haley, 2003, 71.

¹⁵⁶ Haley, 2003, 76.

permanentně nedostávalo. Další, možná poněkud překvapivou vývozní položkou, byl olivový olej. Říkalo se, že olej z Hispánie se může plně rovnat oleji z Istrie. Plinius považoval oba dva oleje za velmi kvalitní zboží. Olivový olej byl uskladněn ve velkých, k tomu účelu sloužících, amforách, Dressel 20 či 23 a posílán loděmi do Říma. Kolky na amforách byly trojího druhu. V prvním případě šlo o kolky svobodných osob, které se označovaly jako iniciály *tria nomina*. Obvykle se jednalo o otce nebo syna. Druhou kategorií bylo místo, kde byly amfory vyráběny. Např. dílny nebo větší villy s výrobnami. Třetí skupinou jsou kolky začínající na písmo F jako „fecit“¹⁵⁷

Víno se z Hispánie dováželo také. Jeho vývoz pokračoval i za Flaviovců. Našly se ovšem nejen amfory, Dressel 2 - 4 a 30, ale také stopy po rozdrcených hroznech! Dále se vyvážela rybí omáčka - *garum* a sůl.

Hispánie, jak již bylo řečeno výše, byla také zdrojem nerostného bohatství. Nalezly se stopy po několika velkých lomech. V oblasti okolo Málagy se těžil bílý mramor, ze kterého se vyráběly sochy a architektonická výzdoba. V Hispánii se také těžil kámen a stříbro.

7. 1. Pevnost Legie VII. Gemina v Leónu

Poté, co se *Legie X. Gemina* přesunula v roce 63 n. l. do Carnunta, zůstala v Leónu pouze jedna legie, a to *VI. Victrix*, spolu s 2 alae a 3 kohortami. Poté, co byl Nero jmenován císařem, nechal sestavit novou legii ještě předtím, než se vydal zpět do Říma. Nová legie měla označení *VII.* a byla to předchůdkyně budoucí *VII. Geminy*. Ve stejnou dobu, kdy vznikla tato legie, byly postaveny dva náhrobní kameny ve Villalis¹⁵⁸. Stalo se 10. června roku 68 n. l.

Zatímco *Legie VII. Galbiana* byla poslána z Říma na dunajský limit a po smrti císaře Galby opět poslána do Itálie, pod Vitteliem již zase působila na Dunaji, kde podporovala budoucího císaře Vespasiána v bitvě u Cremony. V letech 73 - 74 n. l. se nacházela v Germánii, ale již na konci roku 74 n. l. se vrátila do Španělska. V Hispánii se usadila na místě bývalé *Legie VI. Victrix* v Leónu. Od této doby bylo její stálé sídlo zde. Hlavním úkolem v Leónu byla kontrola zlatých dolů a přístupových cest k dolům.¹⁵⁹

V roce 1993 probíhal v Leónu záchranný výzkum přímo v centru města. Došlo k významným objevům, které se převážně týkaly pevnosti *VII. Legie Geminy*, která se datuje do augustovské a julsko-klaudivské doby, a poté byla obývána ještě 70 let *VI. Legií Victrix*.

¹⁵⁷ Haley, 2003, 85.

¹⁵⁸ Část města León. Třetí náhrobek se později našel přímo v Leónu.

¹⁵⁹ Morillo a Marcos, 2003, 276.

Objevily se však nové skutečnosti o uspořádání a obraně pevnosti, když v ní sídlila již flaviovská *Legie VII. Gemina*. Pevnost poté byla používána až do konce 3. století n. l., kdy byly do římských zdí přistaveny polokruhovitě věže.

Pevnost měla typický obdélný tvar o velikosti 570 x 350 m s kruhovými rohy. (Obr. 55.) Bohužel o vnitřním uspořádání toho není známo mnoho vinou dnešní městské moderní zástavby. Můžeme se však domnívat, že měla klasické římské uspořádání se čtyřmi branami (Obr. 56.) a dvěma hlavními cestami. Budovy se nacházely hned vedle *via principalis*. Nacházelo se zde pět hlavních částí. V jižní části ležela *pramentura*. Zde se nacházela kasárna. Uprostřed se nacházela hlavní část pevnosti, také se zde nacházela *principia* a také *praetorium*, *valetudinarium* a domy tribunů, dnes se však z toho všeho bohužel nezachovalo nic. Na východním konci se našly stopy po velkých lázních.¹⁶⁰ Na severozápadní straně se také našly zbytky po velkých latrínách. Ve spouště místnosti se našly stopy po hypokaustu. Na sever od lázní ležely domy první kohorty, jednalo se o oblast *retentury*. Také bychom zde narazili na skladiště.

Za hlavní archeologický doklad můžeme pokládat obrannou formu pevnosti. (Obr. 57.) Tvořila jí obranná zeď, která byla vystavěna právě za dynastie Flaviovců. Zeď se dochovala na čtyřech stranách pevnosti. Jako obranný prvek byl nejdříve vykopán příkop, a poté vystavěna samotná hradba. Maximální zachovaná výška zdí činí 4, 25 m. Také se zde našly pozůstatky po minimálně třech věžích, které měly obdélný tvar o velikosti 3, 5 x 4 m a zachovaly se do výšky 2, 7 m. Dnes můžeme rekonstruovat šest věží, některé až do výšky 60 m, na každé krátké straně byly umístěny dvě.

Hlavní bránu lze lokalizovat na východní stranu pevnosti. Na každé straně se nacházela jedna věž o velikosti 12, 80 x 5 m. Kompletně vykopána byla pouze věž na severní straně, věž na jižní straně leží bohužel pod dnešní moderní silnicí. Vnitřní uspořádání věže bylo rozděleno na dvě části vnitřní zdí, která byla 85 cm široká a 130 cm vysoká. Brána samotná měla dvojité dveře.

Tuto pevnost můžeme pokládat za nejstarší císařskou kamennou pevnost, jež se v Hispánii zachovala. Většina pevností byla totiž do kamene přestavěna až za císaře Trajána.¹⁶¹

¹⁶⁰ Morillo a Marcos, 2003, 278.

¹⁶¹ Morillo a Marcos, 2003, 284.

8. Provincie Germánie

Převážná část provincie Germánie se nacházela na území dnešní Spolkové republiky Německo.

„...Germánie jako celek je oddělena od Galů, Raetů a Pannoniů řekami Rýnem a Dunajem, od Sarmatů a Dáků vzájemným strachem a horami. Ostatní její hranice obtéká Oceán, objímající rozlehlé poloostrovy a nesmírné prostory ostrovů....“ (Tacitus, Germ., I, 1.)

Obývalo jí mnoho kmenů, jak keltských, tak germánských, či slovanských.

„...O Germánech samotných bych věřil, že jsou původními obyvateli a že jsou prakticky bez příměsi cizí krve, která by se tam dostala od příslušníků jiných národů, ať už by přišli jako dobyvatelé, nebo jako hosté, protože kdo chtěl v dávných dobách změnit sídlo, nepřicházel po zemi, ale jezdil na lodi...“ (Tacitus, Germ., I, 2.)

Titul provincie Germánie získala již v roce 6 n. l., kdy byly uzavřeny spojení s většinou tamních kmenů, které sídlili mezi Rýnem a Labem.

Po smrti císaře Nerona zavládl v provincii chaos. Vojáci, kteří byli v posádkách umístěni na hranicích podél řek Dunaje a Rýna, rozdělili svou náklonost mezi čtyři o moc soupeřící muže: Galbu, Otha, Vitellia a Vespasiána. Na mnoha místech začalo docházet k povstáním původních kmenů.¹⁶² Vespasián začal také reorganizovat posádky na hranicích a přesouvat či stavět tábory.¹⁶³ Začíná se standardizovat klasický tvar hradeb táborů. Tvar hrací karty s věžemi a příkopem. Dřevěné brány byly lemovány věžemi. Také se objevuje již klasické uspořádání v táborech. Uprostřed se nachází *principia*, s vnitřním dvorem a kolonádou a několika místnostmi. Vedle ní se nacházelo *praetorium* a několik sýpek. V táboře bychom našli také několik kasáren pro vojáky. Měly tvar písmene L a byly stavěny po dvojicích. Dále se zde nacházelo *valetudinarium*, svatyně, a podle velikosti tábora i jiné

¹⁶² Batavské povstání začalo roku 69 n. l., když se proti římské říši vzburil kmen Batavů, který sídlil na území dnešního Nizozemska. Kmen byl podpořen mnoha dalšími germánskými kmeny. Povstání se však podařilo roku 70 n. l. Římanům potlačit.

¹⁶³ Tábor Vetera byl nahrazen novou pevností Vetera II., který se nacházel asi o 1,5km blíže k řece Rýn. Tábory jako Bonn a Mohuč, které byly dříve zničeny, byly znovu vystaveny, tentokrát již v kameni. Většina táborů však byla stále stavěna ze dřeva.

budovy.¹⁶⁴

Za vlády tří flaviovských císařů, Vespasiána, Tita a také Domitiána, byla říše od Rýna po Dunaj opět sjednocena. Sídlo zde množství germánských kmenů, se kterými probíhaly různé větší, či menší potyčky, a které nakonec vedly ke sjednocení provincie jako takové. Za vlády císaře Vespasiána došlo k mohutné výstavbě a rekonstrukcím táborů mezi řekami Rýnem a Dunajem. Z míst na horním toku řeky Rýn byly tábory přesouvány nejprve na jeho pravý břeh a byly spojeny nově vystavěnými komunikacemi. Tento prostor mezi Rýnem a Dunajem byl znám jako *ager decumates*. Byly stavěny nové kastely, aby hlídaly hranice před nájezdy těchto kmenů. Jedním z nich je i Friedberg, či dnešní Frankfurt nad Mohanem. Pod vládou císaře Vespasiána bylo zřejmě také Wetterau. Již od vlády císaře Vespasiána se jako nepříteli pevná oblast ukázal trojúhelník mezi horním Rýnem a horním Dunajem. Také byly vystavěny nové komunikace - z Rotweilu k hornímu Dunaji. Za vlády císaře Tita zaznamenáváme i položení základů ke kastelu jménem Eining, který se nacházel západně od Regensburgu. Za vlády císaře Domitiána došlo ke konfliktu s Chatty, kmenem, jehož sídla bychom měli hledat v oblasti středního a severního Hesenska a v jižním Sasku.

„...Dále za nimi jsou Chattové, jejichž sídla začínají u Hercynského lesa, jejich kraj není tak plochý a močálovitý jako území ostatních obcí, které zahrnuje Germánie, neboť tam jsou kopce a jen poněkud řídnou, Hercynský les své Chatty provází a současně s nimi končí...“ (Tacitus, Germ., II, 30.)

V letech 83 - 84 n. l. zuřila tzv. Válka s Chatty.¹⁶⁵ Za vlády císaře Domitiána došlo k rozdělení provincie na Germánii Superior a Germánii Inferior, tedy horní a dolní. Centrem dolní Germánie se stal Kolín nad Rýnem, centrem Horní Germánie byla Mohuč.¹⁶⁶

Za Domitiánovy vlády došlo k přesunu několika legií. Do horní Germánie byla z Bonnu převezena *Legie XXI. Rapax*, kde byla potřebná hlavně kvůli bojům s Chatty. Po bojích s nimi začal být budován hornogermánský limit. (Obr. 58.) Byly zde zbudovány nové kastely a tábory na obranu nejen proti Chattům, ale také proti dalším kmenům. Konflikt s Chatty však nebyl nikdy úplně vyřešen. Na hornogermánském limitu bylo vybudováno

¹⁶⁴ Johnson, 1983, 250.

¹⁶⁵ Roku 82 se císař Domitán nacházel v Gálii, kde se připravoval na své tažení proti Chattům. Co tím chtěl vlastně Domitián získat, se můžeme pouze domnívat. Pravděpodobně se chtěl vyrovnat jak svému otci, tak svému bratrovi, kteří měli za sebou již několik triumfů. V roce 84 n. l. se Domitián dostal na území Chattů - výsledky války jsou sporné. Jednalo se prakticky o loupeživé výpravy. Tato skutečnost však nezabránila Domitiánovi, aby po návratu slavil velkolepý triumf, a nechal se „ověnčit“ přídomek Germanicus.

¹⁶⁶ Baatz, 1974, 15.

velké množství táborů jako ochrana hranice před nepřátelskými kmeny. Jedním z nich je i Künzig. (Obr. 59.). Byl postaven v roce 90 n. l. Tábor je zajímavý díky své *principii*, která byla rámována přední halou. Je to nejranější objev tohoto architektonického jevu.¹⁶⁷ Ve stejné době byl vystavěn i tábor v Heidenheimu. (Obr. 60.) Používán byl až do roku 150 n. l. Jeho plocha zabírala 4,5 ha a jednalo se o největší auxiliární tábor v Raetii. Dochovala se nám část kamenné zdi a část *principie*. Zachovala se jen malá část tří kasáren, každá měla po 12 *contuberniích*.

Nejlepším příkladem tábora přestavěného do kamene je Wiesenbaden. (Obr. 61.) Postaven byl roku 90 n. l. nebo brzy po něm a byl používán až do doby vlády císaře Hadriána. Kamenná zeď se dochovala v celé své délce 2 ha. Většina budov v táboře disponovala kamennými základy.¹⁶⁸

8. 1. Arae Flaviae

Císař Vespasián nechal roku 74. n. l. vybudovat komunikaci ze Štrasburku do Raetie. Tato komunikace protínala také jeden z největších táborů v horní Germánii, Arae Flaviae.¹⁶⁹ Arae Flaviae, neboli dnešní město Rotweil, se nachází v jihozápadním Německu, ve spokové zemi Badensko-Württembersko. Protéká jím řeka Neckar. Jednalo se o jedno z největších římských měst v této oblasti. Jeho rozloha činila okolo 100 ha. Založen byl na konci 1. století n. l. jako Arae Flaviae.¹⁷⁰ Poté získal status municípie. Jedná se o nejznámější římské municípium na hornogermánském limitu. Claudius Ptolemaios zmiňuje také i Arae Flaviae a objevuje se na Tabule Peutingerianě. Zajímavé je hlavně nálezem tří lázní, chrámového okrsku, části fóra, oltáře a několika obydlených zástaveb. Na okrajích města se našly stopy po dílnách či průmyslových čtvrtích. Arae Flaviae bylo bezpochyby kulturním a průmyslovým centrem celé oblasti.

Od dobytí Gálie Caesarem v roce 51 př.n l. a překročení Alp Drusem a Tibériem v roce 15 př. n. l., představoval Rýn od Bodamského jezera k Severnímu moři hranici římské říše s divokou Germánií. Jihozápadní Německo s částí dnešního Badenska - Württemberska bylo v průběhu 1. století n. l. zabráno Římany. V roce 73 - 74 n. l. založil císař Vespasián kastel Rotweil jako strategický bod.¹⁷¹

¹⁶⁷ Sídliła zde posádka *ala II.Flavia pia fidelis milliaria*.

¹⁶⁸ Johnson, 1983, 263.

¹⁶⁹ Filzinger, 1995, 19.

¹⁷⁰ Roku 73 n. l. a v překladu znamená "flavijský oltář".

¹⁷¹ Rüsche, 1981, 23.

Nález železné či bronzové destičky¹⁷² v jednom z domů na hlavní ulici, potvrzuje udělení statutu municípie.¹⁷³

8. 1. 1. Kastely

Nalezly se zde též pozůstatky po šesti kastelech, které jsou označeny I. - VI. Nejlépe proukoumaným je kastel číslo III. (Obr. 62.) Rozloha kastelu je 187 x 213 m, celková velikost pak činí 4 ha. Do kastelu se mohlo vměstnat až 1000 vojáků. Na východě se nacházela *porta praetoria* a na západě *porta decumana*. Na jižní a severní straně čněly věže. Případnému útoku měla čelit obranná zeď s příkopem. Na východní straně kastelu se nacházela hlavní stavba - a to *principia*, a vedle ní z každé strany *praetoria*. V zadní části *principie* se nacházela socha císaře. Kastel fungoval jen do 80. let 1. století n. l. Poté byl opuštěn. Ostatní kastely se buďto nepodařilo přesně datovat nebo je jejich vznik kladen do pozdějšího než flaviovského období.¹⁷⁴

Do dnešní doby se podařilo prozkoumat značnou část města. Byly objeveny římské dřevěné domky spolu s kamennými stavbami. Dřevěné domky byly stavěny jako obydlí pro dělníky a jejich rodiny. Stavby sestávaly celé ze dřeva, podlahu tvořila udusaná hlína. V pozdějších dobách byly tyto stavby buď zbořeny nebo přestavěny do kamene. Domky měly 50 x 10 m a byly orientovány směrem do ulice. Nacházelo se v nich několik místností. Mezi domy bychom vypátrali kůlny nebo sklady. V zadní části staveb se nacházely studně a pece.

Dalšími stavbami, které se v Arae Flaviae nacházely, byly kamenné villy. Villa A ležela na západní straně ulice. Její velikost činila 50 x 60 m a vchod byl obrácen směrem do ulice. Uprostřed lze spatřit velký vnitřní dvůr, který byl z východní a jižní strany lemován několika místnostmi a na jihozápadní straně ukončen apsidou. Na západní straně badatelé objevili větší obdélníkovou místnost s masivními základy. Nalezly se zde pozůstatky nástěnných maleb a část hypokausta.¹⁷⁵ Kvůli tomu se dá předpokládat, že villa byla postavená pro nějakého vyššího správního úředníka či jinou významnou osobu.

Další ze zajímavých vill je villa označená jako H. Uvnitř se totiž našel pozůstatek mozaiky. Známe ji pod názvem Sluneční mozaika. Její velikost je 6, 55 x 7, 50 m. Jedná se o mozaiku geometrickou, vyobrazeny jsou na ní kříže, čtverce, elipsy a trojúhelníky. Z popisu mozaiky z roku 1784 víme, že se zde měla nacházet také stojící mužská figura.

¹⁷² O velikosti 7, 5 x 13 cm.

¹⁷³ ...actum municipio aris...

¹⁷⁴ Rüsich, 1981, 31.

¹⁷⁵ Rüsich, 1981, 48.

Bohužel se zřejmě právě tento motiv nezachoval. Objevuje se zde však též motiv kruhového slunce. Podle něj získala mozaika svůj název.¹⁷⁶ Villa H připomíná svým tvar a uspořádáním římské fórum. Spekuluje se, že se spíše než o villu, jednalo o fórum.¹⁷⁷

Na jih od villy H bychom narazili na prostor o velikosti 110 x 80 m, obehnaný zdí. V tomto okrsku se měl nacházet oltář, podle kterého Araae Flaviae získal své jméno.

Další velmi zajímavou stavbou je Orfeova villa. Leží na jihu od villy A a svůj název získala díky nálezům mozaiky, na které je vyobrazen Orfeus.¹⁷⁸ (Obr. 63.) Rozloha villy činí 80 x 47 m. Skládá se z větších a menších místností. V jejím případě se dobře podařilo prozkoumat sklep, místnost s hypokaustem a místnost, která byla zřejmě kuchyní. Podlahy v místnostech byly z kamenů. Nejlépe dochována je ve vile mozaika s Orfeem. Mozaiku se podařilo datovat na konec 2. století n. l., což znamená, že zřejmě i samotná villa byla postavena až v této době. Mozaika zabírá plochu o velikosti 8 x 8 m. Je rámována čtvercovými liniemi. Mozaika je kolorována hnědou, černou a červenou barvou. Uprostřed se nachází Orfeus s kitharou, nese na sobě dlouhý splývavý oděv, hlavu mu pak zdobí typická frýžská čapka. V horních rozích poslouchají jeho hudbu ptáci, kteří sedí na stromech. Na pravé straně mu u nohou leží pes, na levé vidíme čápa nebo jeřába. Villu zřejmě obýval nějaký vyšší úředník nebo jiná vysoce postavená osoba.

8. 1. 2. Chrámový okrsek

Na jih od Araae Flaviae byly mezi roky 1956 - 1957 nalezeny pozůstatky tří chrámů. Všechny byly postaveny podle podobného schématu. Jednalo se o čtvercovou místnost, cellu, kde se nacházela kultovní socha božstva. Světlo sem pronikalo skrz dveře nebo okna a socha tak byla krásně osvětlená. Velikost celly severního chrámu činila 4 x 4 m a okolo se nacházel okrsek obehnaný zdí o velikosti 10 x 10 m (Obr. 64.). Jižněji bychom zaznamenali pozůstatky druhého chrámu, bohužel však o něm nemáme skoro žádné informace. Třetí chrám byl zvláštní tím, že jeho stěny a stěny celého okrsku byly vymalovány v barvě červeného vína. Datace chrámů je pro nás oříškem. Mohly být postaveny v 1. století n. l., ale názory odborníků se přiklánějí spíše ke 2. století n. l.¹⁷⁹ O jaký druh kultu se jednalo, je pro nás rovněž záhadou.

8. 1. 3. Lázně

Lázně byly v provinciích římské říše charakteristickým znakem pronikání římské

¹⁷⁶ Dnes se mozaika nachází v muzeu v německém Rotweilu.

¹⁷⁷ Rüsche, 1981, 51.

¹⁷⁸ Prozkoumána byla v letech 1835 - 1884. V roce 1869 byla mozaika převezena do muzea v Rotweilu.

¹⁷⁹ Rüsche, 1981, 58.

civilizace a kultury. Tato lázeňská kultura přešla do provincií z Itálie, a projevila se mohutnou výstavbou lázeňských objektů či pouze menších lázní, které byly součástí obydlí. V Arae Flaviae se nacházely troje lázně. Jedny se nacházely u Königstrasse, druhé byly menší a našli bychom je přímo v kastelu III. Třetí byly objeveny v roce 1898 přímo pod kostelem Pelágia. Z flaviovského období pochází lázně z kastelu III. Jednalo se současně o rozlohou nejmenší lázně. Nejrozsáhlejší lázně byly nalezeny pod kostelem Pelágia. Jednalo se o stavbu o velikosti 45 x 42 m. Vchod se nacházel na severní straně. Jednalo se o lázně alpského typu. I přes klasické rozdělení římských lázní na kaldárium, frigidárium a tepidárium se zde objevují také obdélníkové místnosti, v tomto případě se zřejmě jednalo o šatny. Kaldárium mělo obdélníkový tvar s dvěma apsidami na každé straně. Na východní straně se nacházela menší místnost, která měla sloužit jako ubytování pro význačné osoby. Datace lázní je sporná, snad mohly být postaveny v 1. století n. l. , uvažuje se ale také o počátku 2. století n. l.¹⁸⁰

¹⁸⁰ Rüsche, 1981, 73.

Závěr

Flaviovské působení v provincii Británie bylo provázeno nejenom architektonickou výstavbou, ale také celkovou romanizací provincie. Římané do Británie přinesli svůj způsob života, stejně tak jako jazyk či styl oblékání. Romanizaci architektonickou můžeme v Británii rozdělit do dvou kategorií. Za první z nich lze považovat začleňování římských architektonických prvků do původních staveb v provincii. Hojně se používaly mozaiky, kterými si místní lidé zkrášlovali své domovy. Do druhé kategorie pak řadíme samotnou výstavbu římských staveb ve městech. Některé z nich vyrostly na místech původního osídlení, další, jako například pevnosti, byly vystavěny na nových místech.

Kdo se na výstavbách podílel? Některé architektonické celky nechávali vystavět samotní římscí správci Británie. Z této kategorie můžeme zmínit výstavbu pevností a táborů, které sloužily vojenským účelům. Tak byla vystavěna například pevnost Inchtuthil, Elginhaugh či mnohé další. Dalším typem staveb byly ty, které si nechali zřídit místní vládcové a přátelé Říma, jimž bylo uděleno římské občanství. Tak vznikají honosná sídla římského typu jako například monumentální palác ve Fishbourne.

Římané přinesli do Británie také nový zvyk, tím bylo používání veřejných i soukromých lázní. Dále výstavbu divadel a chrámů určených římským božstvům. Výstavba měst s římským plánem a římskými stavbami ve městech jako například Dorchester, Exeter, Leicester, Wroxeter, Silchester a Winchester, zažívala za Flaviovců velký boom. Pozadu nezůstal ani samotný Londýn, který se po vzpouře královny Boadiky stal hlavní městem celé provincie, a jehož původní římská výstavba sahá právě do flaviovských dob. Latinský jazyk se do provincie adaptoval velmi rychle, a to spíše na úrovni místních elit, které se tímto způsobem chtěly více přiblížit Římu.

Romanizaci velmi dobře popisuje Tacitus v Životě Julia Agricoly:

„Následující zimu byla udělána velmi užitečná opatření, Agricola chtěl totiž navyknout lidem, kteří žili v dalekých a tvrdých podmínkách, a proto byli bojechtiví, na pokojný a pohodlný život. Sám je nabádal a pomáhal jim státními podporami vybudovat si chrámy, tržiště a domovy. Chválil lidi ctižádostivé a káral líné, a tím pádem ctižádost nahradila předešlé donucování. Syny z významných rodin dal vzdělávat ve svobodných uměních, upřednostňoval nadání Britů před Galy: takže ti, kteří dříve zavrhovali římskou řeč, teď toužili ji dokonale ovládat. Uznání se dočkal také náš oděv, čím dál častěji se nosila tóga. Pomalu začalo

obyvatelstvo podléhat neřestem - procházkami v kolonádách, koupelím a velkolepým hostinám.“ (Tacitus, *De vita Agric.*, 21.)

Vliv flaviovské dynastie v provincii Afrika směřoval hlavně k zakládání kolonií a municípií na jejím území. Občané v koloniích i municípiích získali status římského občana a s tím spojená práva. Zakládání či darování statusu kolonie či municípiia mělo pro Flaviovec spíše strategický význam, neboť se jednalo o strategické body, které v případě vpádů domorodých kmenů měly sloužit jako ochrana hranic. Po architektonické stránce v provincii vyniká zvláště Egypt. Zde došlo k výstavbě či přestavbě dvou chrámů. Oba dva vznikly z popudu císaře Domitiána. Proč je nechal postavit právě v Egyptě? Zřejmě to mělo spojitost se zážitkem z doby, kdy se v Římě ukrýval v chrámu bohyně Isis převlečen za jejího kněze. Jeho přestrojení nebylo odhaleno. Je možné, že chtěl vyjádřit svůj vděk stavbou, či přestavbou chrámů v samotné domovině bohyně Isis. Možná však, a to by mohlo být více pravděpodobné, se chtěl císař vyrovnat samotným bohům a jako bůh také vystupovat. Proto je na kartuších zmiňován spolu s bohem Amunem či dokonce Amunovo jméno nahrazeno císařovým.

Flaviovská architektura v provincii Judea je omezena pouze na římské obléhací tábory spojené s dobýváním města Masada. Obléhací tábory byly rozmístěny strategicky okolo celé pevnosti. Architektonickou zajímavostí je zde tábor F, do kterého je včleněn menší tábor F2. Tábor F sloužil jako hlavní stanoviště pro Flavia Silvu, obléhatele a místodržitele Judeje. Tábor F2 byl zřízen při opuštění táborů a měl pomoci při dohledu nad situací. Byla zde umístěna posádka, která působila jako hlídka či měla pomoci v případě další vzpoury. Pozoruhodná je zde i samotná taktika obléhání, kterou dobře vystihuje Josephus Flavius.

„...Na tu skálu Silva vystoupil a opanovav ji, přikázal vojsku, aby přinášelo suť. Protože vojáci pracovali horlivě a ve velikém množství, byl navršen pevný násep na dvě stě loket. Tento rozměr však, jak se zdálo, nedával jistotu a nestačil pro umístění válečných strojů. Na náspu byl vybudován stupeň sestavený z velikých kamenů, široký a vysoký padesát loket. Úprava ostatních válečných strojů se velmi podobala těm, které nejprve Vespasianus a po něm Titus pro obléhání vymysleli. Byla postavena věž vysoká šedesát loket, celá železem okovaná a Římané z ní stříleli z velkého počtu šípometů a kamenometů a rychle obránce hradeb zahnali a zabránili jim vyhlížet ven. Zároveň dal také Silva přistavit velikého berana a rozkázal neustále bití do zdi, stěží však do ní udělal trhlinu a nějakou část pobořil...“

(Josephus Flavius, *BI II.*, VII., 306.)

V Judeji se realizovali hlavně císaři Vespasianus a Titus.

Provincie Dalmátie byla pro Flaviovců stěžejní hlavně díky čilému obchodu. Dovážel se odsud olivový olej a oblast byla zřejmě zdrojem vzácných kovů. Tak jako v provincii Afrika, i zde získala postupně města status municípií a jejich obyvatelé též římské občanství. Tento status jim byl udělen zřejmě císařem Vespasiánem. Zajímavým architektonickým počinem, na kterém se částečně podílel i císař Titus, neboť za jeho vlády bylo postaveno kamenné schodiště, byl amfiteátr v Pule. Stejně jako v římském Koloseu, i zde byly pořádány gladiátorské zápasy a zápasy zvířat. Amfiteátr v Pule je však starší než Koloseum a podobnost není nijak zásadní.

V Malé Asii se můžeme setkat s flaviovským kultem. Architektonicky je zde významná výstavba chrámů. Mnohé se nedochovaly, nicméně v Efezu lze zkoumat pozůstatky chrámů, který nechal vystavět císař Domitián. Chrámy, které byly v Malé Asii stavěny, byly však zasvěceny tzv. *Sebastoi*. Jednalo se o členy císařské rodiny. Takže je velmi těžké určit, komu byl konkrétní chrám zasvěcen. Je možné, že se opravdu jednalo o zasvěcení celé dynastii, v tomto případě Flaviovcům, a nebo pouze jednomu z členů císařské rodiny, což však mohl být prakticky kdokoliv. O pozůstatcích Domitiánova chrámu si také nemůžeme být jistí, že šlo o chrám zasvěcený jemu samotnému. Pravděpodobně byl zasvěcen celé císařské rodině. To by mohly dokazovat i nálezy fragmentů dvou soch, z nichž jedna byla identifikována jako hlava císaře Tita.

V provincii Hispánie došlo k prakticky stejné situaci jako v provinciích Afrika a Dalmátie. Měštům zde byl dán status municípií či kolonie a lidé zde získali římské občanství. Hispánie pro Flaviovců zřejmě sloužila jako zdroj nerostných surovin a dovážel se odtud také velmi kvalitní olivový olej a výborné víno. Většina staveb, které zde byly postaveny za Flaviovců, byly buď pevnosti nebo menší přestavby ve městech. Nedochovalo zde tedy k nějakým velkým stavebním počínům jako například v Británii.

V provincii Germánii je situace značně odlišná od západních i východních provincií. Germánie byla cílem Římanů již od raných dob a podrobit si germánské kmeny toužili i flaviovští císaři. Nejvýznamnější stavby, které zde vznikaly, byly tábory a kastely. Důležitým počinem bylo zbudování hornogermánského limitu. Došlo k velké výstavbě táborů, jejichž funkcí byla hlavně ochrana hranic.

Zdůrazňujeme, že přiložená tabulka sumarizuje pouze stavby a budovy, které jsou v práci zmíněny. Nejedná se tudíž o přehled celkové výstavby flaviovské dynastie v

provinciích.

Co, kde a jaký císař vlastně nechal vystavět můžeme shrnout v tabulce:

Císař	Provincie Británie	Provincie Afrika, Egypt	Provincie Judea	Provincie Dalmátie	Provincie Malá Asie	Provincie Hispánie	Provincie Germánie
Vespasián	Londýn? Palác ve Fishbourne, Pevnost Elginhaugh, Pevnost Caerleon?		Obláhačí tábory u pevnosti Masada			Pevnost v Léonu	Tábor Arae Flaviae
Titus	Palác ve Fishbourne, Pevnost Caerleon?			Amfiteátr v Pule			
Domitián	Pevnost Inchtuthil	Chrám v El-Ashmunein a Chrám v Karnaku			Chrám v Efezu, Oltář v Efezu, Nymphaeum a Stoa v Efezu		Hornogermánský limes

Seznam použité literatury

Antické prameny

Josephus Flavius, *BI* = Josephus, Flavius: Válka židovská I., II. Český překlad J. Havelka, J. Šonka. Antická knihovna 60, 64. Praha 1990.

Suetonius, *De vita Caes.* = Suetonius, Životopisy dvanácti císařů. Český překlad B. Ryba a J. Nechutová. Edice H(istorica) 3. Praha 1998.

Tacitus, *De vita Agric.* = Tacitus: Život Iulia Agricoly. Český překlad A. Minařík, A. Hartmann a V. Bahník. In: Tacitus: *Z dějin císařského Říma*. Antická knihovna 31. Praha, 1976.

Tacitus, *Germ.* = Tacitus: Germánie. Český překlad A. Minařík, A. Hartmann a V. Bahník. In: Tacitus: *Z dějin císařského Říma*. Antická knihovna 31. Praha, 1976.

Tacitus, *Hist.* = Tacitus: *Z dějin císařského Říma*. Český překlad A. Minařík, A. Hartmann a V. Bahník. In: Tacitus: *Z dějin císařského Říma*. Antická knihovna 31. Praha, 1976.

Strabón, *Geogr.* = Strabo, Geography. Anglický překlad H. L. Jones. Boston, 1978.

Použitá literatura

Baatz, D. 2000: *Der Römische Limes*. Berlin.

- Bechert, T. 2007: *Germania Inferior Eine Provinz an der Nordgrenze des Römischen Reiches*. Mainz am Rhein.
- Biguzzi, G. 1998 : Ephesus, Its Artemision, Its Temple to the Flavian Emperor, and idolatry in Revelation. *Novum Testamentum* 40, 276 – 290.
- Boon, G. 1972: *ISCA the Roman Legionary Fortress at Caerleon*. Cardiff.
- Boyle, A. J. and Dominik W. J. 2003: *Flavian Rome*. Leiden.
- Brigham, T. and Woodger, A. 2001: *Roman and medieval townhouses on the London waterfront*. London.
- Burrell, B. 2004: *Neokoroi: Greek Cities an Roman Emperors*. Leiden
- Collington, R. G. and Myres, J. N. L. 1968: *Roman Britain and the English Settlements*. Oxford.
- Cunliffe, B. 1971: *Excavations at Fishbourne*. London.
- Cunliffe, B. 1974: *Fishbourne A Roman Palace and its Garden*. London.
- Davies, G. 2011: Under Siege: The Roman Field Works at Masada. *Basor*, 362, 65 - 83.
- De la Bédoyère, G. 1991: *The Buildings of Roman Britain*. London.
- Dunstan, W. E. 2011: *Ancient Rome*. Plymouth.
- Eck, W. 2009 : *Der Anschluss der Kleinasiatischen provinzen an Vespasian und ihre Restrukturierung unter den Flavier*. In :Comitation Nationale per Le celebrationi del Bimillenarion della nascita di Vespasiano. Eds. 2008, 27 - 44.
- Filtzinger, P. 1995: *Arae Flaviae Das römische Rottweil*. Stuttgart.
- Fischer, T. 2001: *Die Römischen Provinzen*. Stuttgart.
- Goldflus, H and Benny, A.1995: *Excavations at the Roman siege complex at Masada*. In: Proceedings of the XVIIIth International Congress of Roman Frontier Studies held in Amman, Jordan eds. 2000, 207 - 214.
- Haley, E. W. 2003: *Baetica Felix People and Prosperity in southern Spain from Caesar to Septimius Severus*. Austin.
- Hanson, W. S. 2007: *Elginhaugh: A Flavian Fort and its Annexe vol 1*. London.
- Henderson, B. W. 1927: *Five Roman Emperors: Vespasian-Titus-Domitian-Nerva-Trajan A.D. 69-117*. Cambridge.
- Hodgson, N. 2009: Elginhaugh: the Most Complete Fort Plan in the Roman Empire. *Britannia*, 40, 365 – 398.
- Johnson, A. 1983: *Roman Forts*. London.
- Jones, B. 1992: *The Emperor Domitian*. New York.
- Keppie, L. 2004: *The Legacy of Rome Scotland's Roman Remains*. Edinburgh.
- Klotz, D. 2008 : Domitian at the Contra-Temple of Karnak. *ZÄS*, 135, 63 - 79.
- Krizmanic, A. 2017: Amfiteatar u Puli. *Prostor*, 25, 216 - 239.
- Landskron, A. 2016: Architectural ornament under the Flavian dynasty in Asia Minor. *Thiasos Monografie*, X, 251 - 262.
- Magness, J. 2009: The Pottery from the 1995 Excavations in Camp F at Masada. *Basor*, 353,

75 - 95.

Marsden, P. 1980: *Roman London*. London.

Mazurek, C. 2008: Agricola 21 and the Flavian Romanization of Britain. *Hirundo*, VI., 41-46.

Maiuro, M. 2008: *Vespasiano tra Egitto e Danubio ovvero del buon uso delle proprie ricchezze*. In: Comitation Nationale per Le celebrations del Bimillennarion della nascita di Vespasiano. Eds. 2008, 45 - 69.

Merrifield, R. 1965: *The Roman City of London*. London.

Mlakar, Š. 1971: *Das Amphitheater in Pula*. Pula.

Montesanti, A. 2007: *Inchtuthil. A comparative study and missing developments*. In: Storia. Rivista online di Storia e Informazione. Eds. 2007, 1 - 26.

Morillo, A. and García-Marcos, V. 2003: Legio VII. Gemina and its Flavian fortress at Léon. *Journal of Roman Archeology*, 16, 275 - 286.

Mrozewicz, L. 2014: *Flavian municipal foundations in Dalmatia*. In: Within the Circle of Ancient Ideas and Virtues Studies in Honour of Professor Maria Dzielska eds. 2014, 209-218.

Mrozewicz, L. 2013: Flavian urbanisation of Africa. *Studia Europaea Gnesnesia*, 7, 201-232.

Mrozewicz, L. 2010: Roman Empire during the Reign of the Flavians. *Akme. Studia Historica*, 7, 3 - 42.

Payne, A. 2014: *Dalmatian and the Mediterranean Portable Archeology and the Poetics of Influence*. Leiden

Perring, D. 1991: *Roman London*. New York.

Pitts, L. F. and St. Joseph, J. K. 1985: *Inchtuthil the Roman Legionary Fortress excavations 1952-65*. London.

Richmond, I. A. 1962: The Roman Siege- Works of Masada, Israel. *The Journal of Roman Studies*, 52, 142 – 155.

Rule, M. 1974: *Floor Mosaics in Roman Britain: Fishbourne and other sites*. London.

Runkevich, Y. 2013: Temple of the Flavian Sebastoi [Temple of Domitian] in Ephesos and the Roman imperial cult in Asia Minor. *Archaeology of the New Testament World*, 1 - 19.

Rüsch, A. 1981: *Das römische Rottweil*. Stuttgart.

Sahin, S. 2012: Marmor Numidicum in Perge unter Domitian. *Gephyra* 9, 41 - 50.

Snape, S.R. 1989: *A Temple of Domitian at EI-Ashmunein*. In: British Museum of Occasional paper 68. eds. 1989, 1 - 14.

Sommer, S. C. 1997: *Vom Kastell zum Municipium -Zur Struktur von Arae Flaviae*. In: BAR International Series 783. eds 1999, 59 - 65.

Šačić, A. 2017: The process of Romanisation in the inland of the Roman province of Dalmatia in the 1st century. *Acta Illyrica*, 94, 78 - 89.

Wacher, J. 1974: *The Towns of Roman Britain*. Essex.

Wheeler, R. E. M. 1930: *London in Roman Times*. London.

Wilkes, J. J. 1969: *Dalmatia*. London.

Zienkiewicz, D. J. 1986: *The Legionary Fortress Bath at Caerleon*. Cardiff.

Zissos, A. 2016: *A Companion to the Flavian Age of Imperial Rome*. Chichester.

Internetové zdroje

<http://read-mosaics.blogspot.com/p/the-mystery-of-fishbourne-roman-palace.html>

<https://roman-britain.co.uk/places/inchtuthil.htm>

<http://www.fhw.gr/choros/miletus/en/index.php>

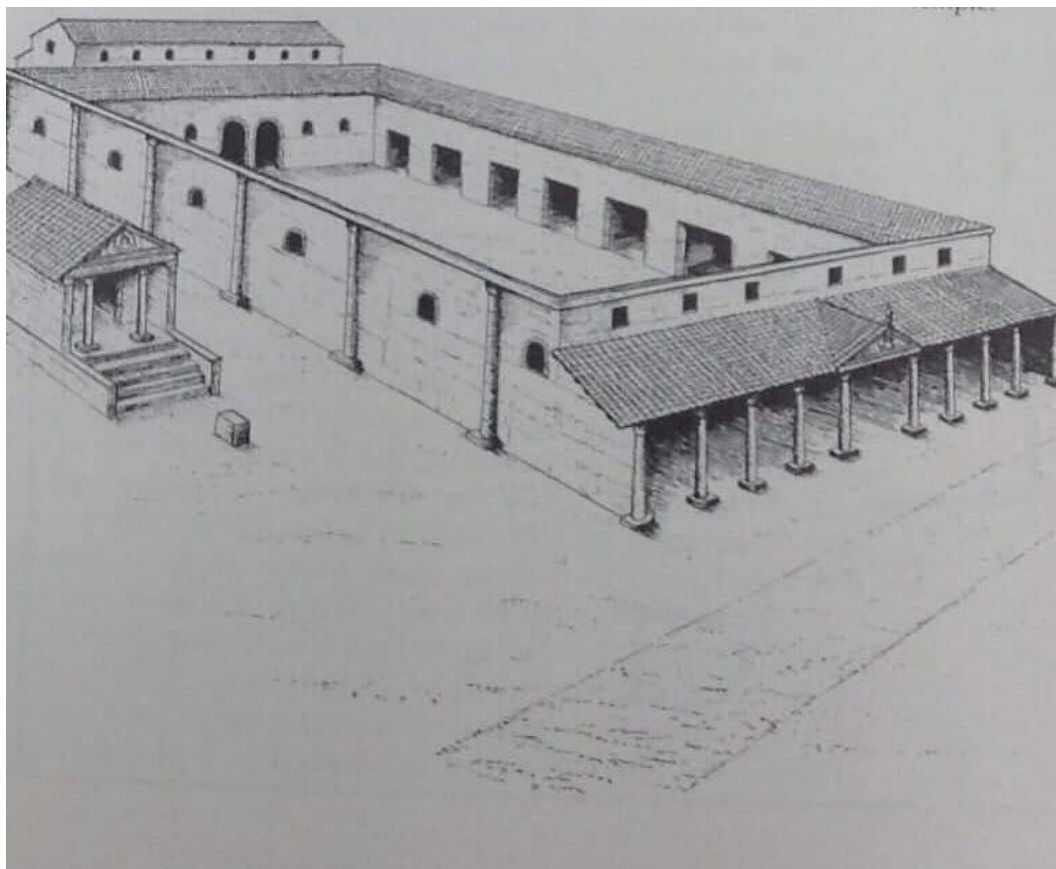
<http://www.roman-emperors.org/lindexxx.htm>

https://www.scran.ac.uk/packs/exhibitions/learning_materials/webs/56/Inch.htm

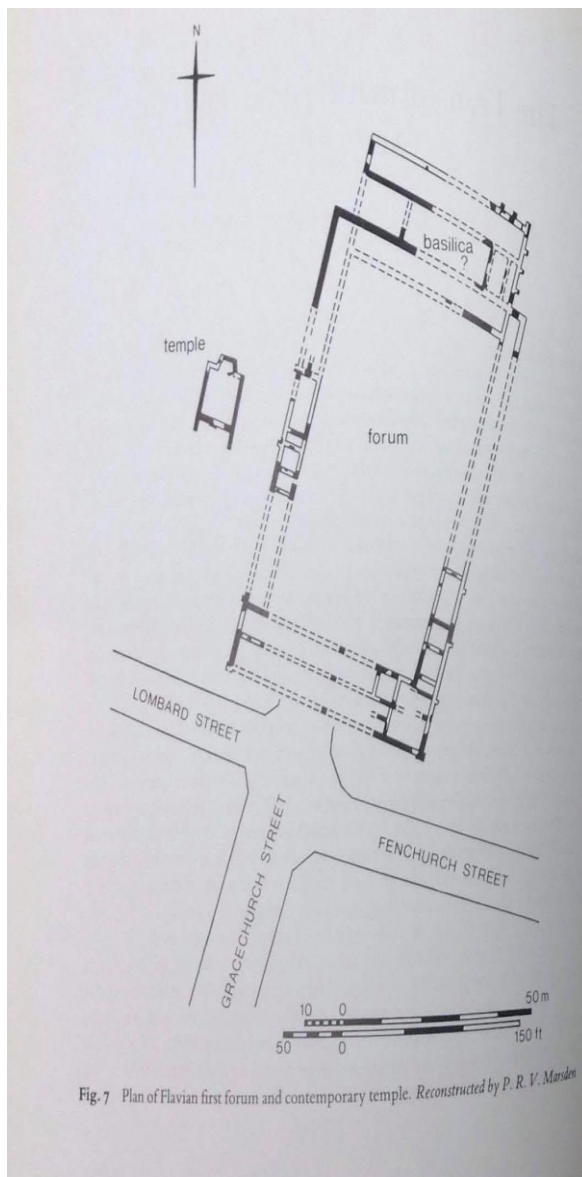
Obrazová příloha

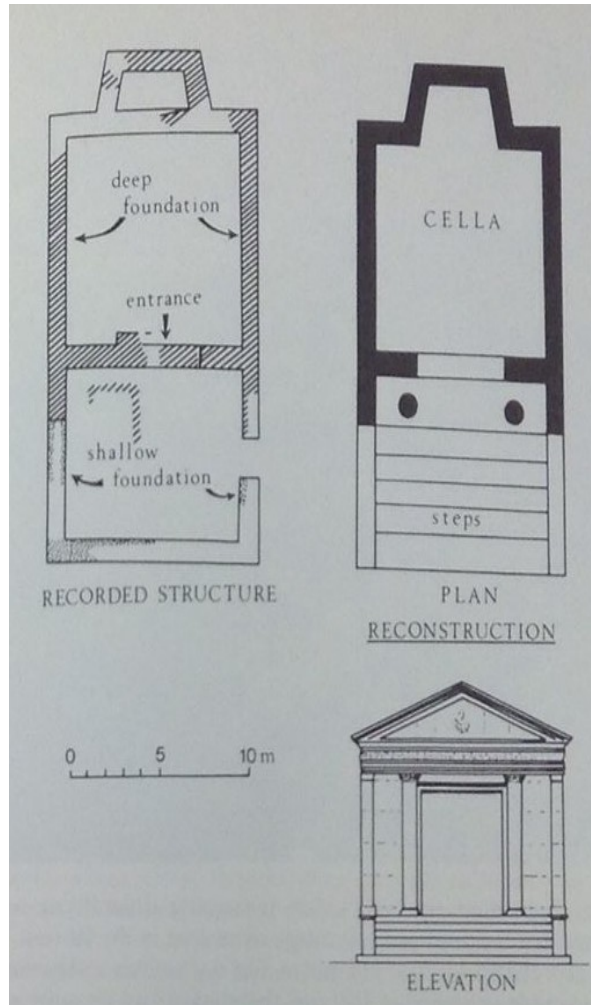
Obr. 1. Mapa Londýna v období vlády dynastie Flaviovců (Marsden, 1980, 38.)

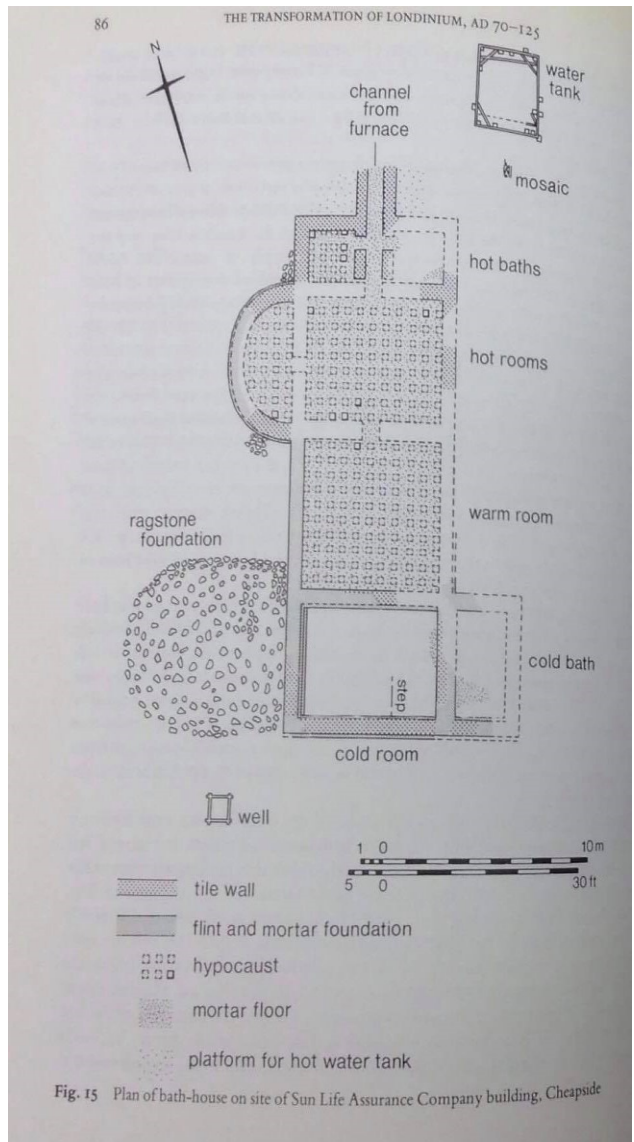
Obr. 2. Rekonstrukce londýnského fóra a baziliky (Marsden, 1980, 43.)

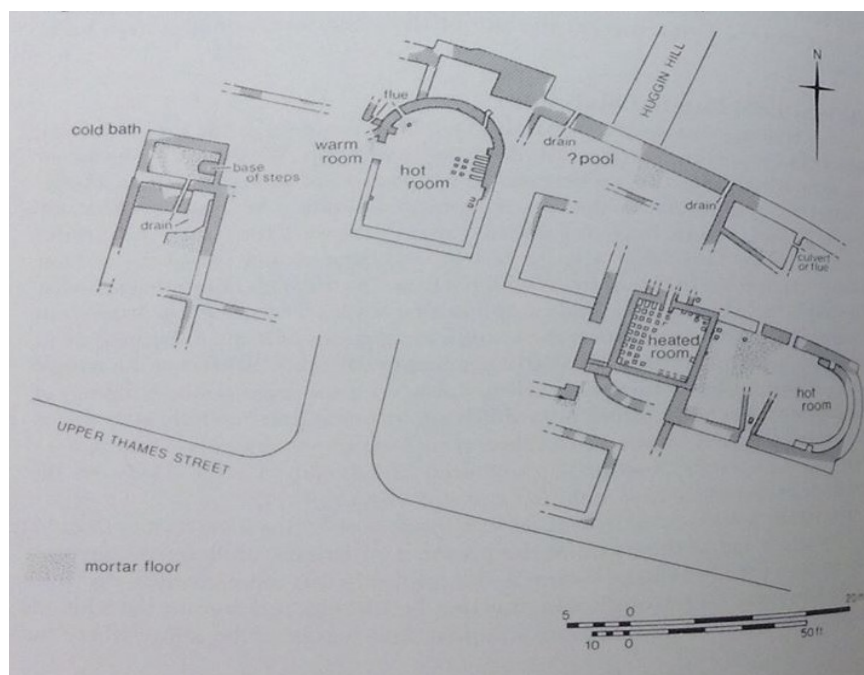
Obr. 3. Flaviovské fórum (Marsden, 1980, 62.)

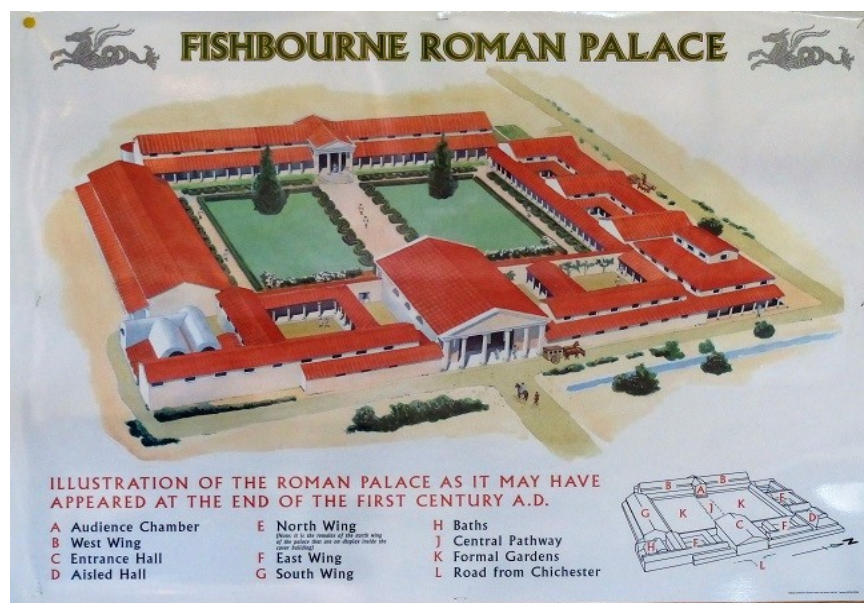
Obr. 4. Rekonstrukce chrámku (Marsden, 1980, 51.)

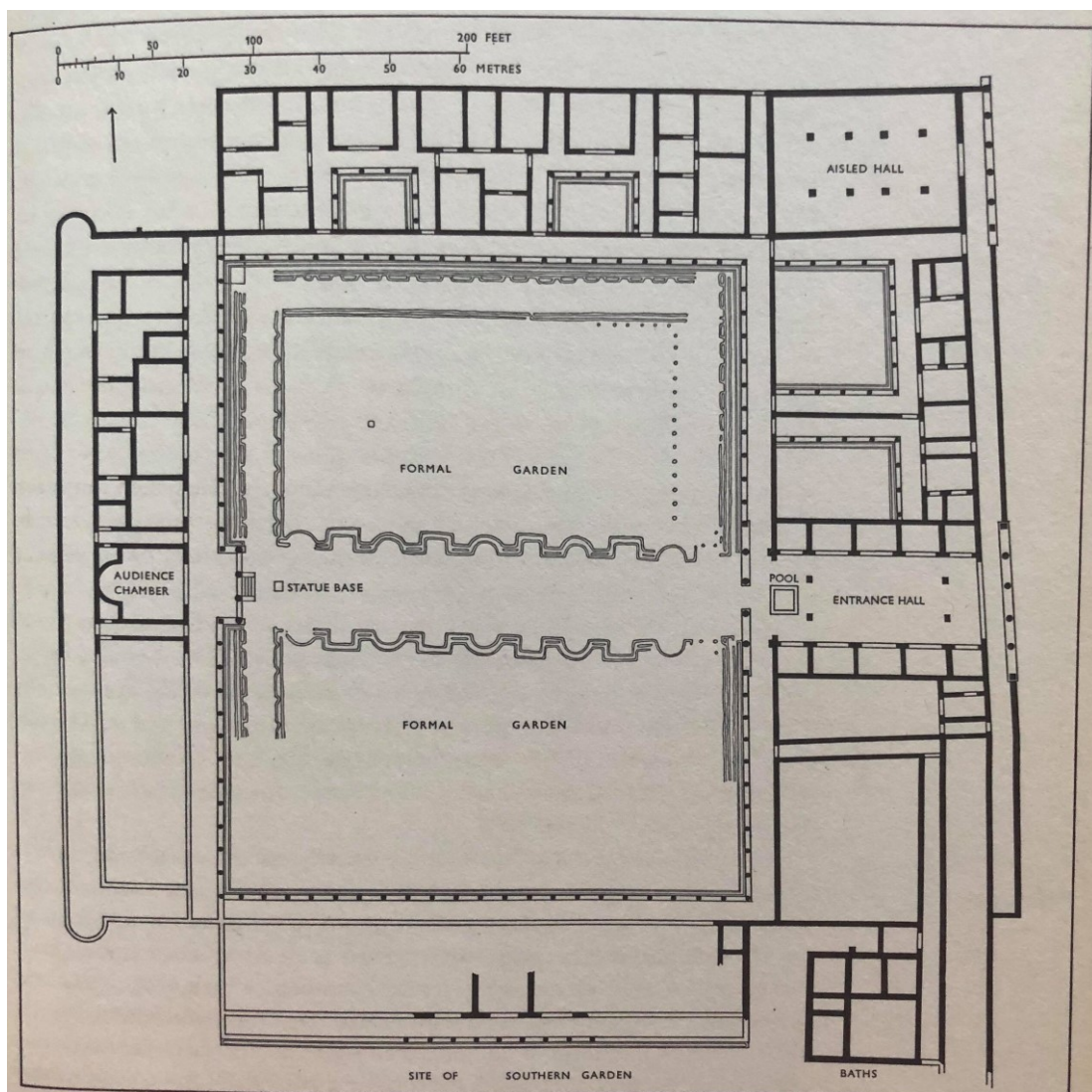
Obr. 5. Lázně na Cheapside (Marsden, 1980, 86.)

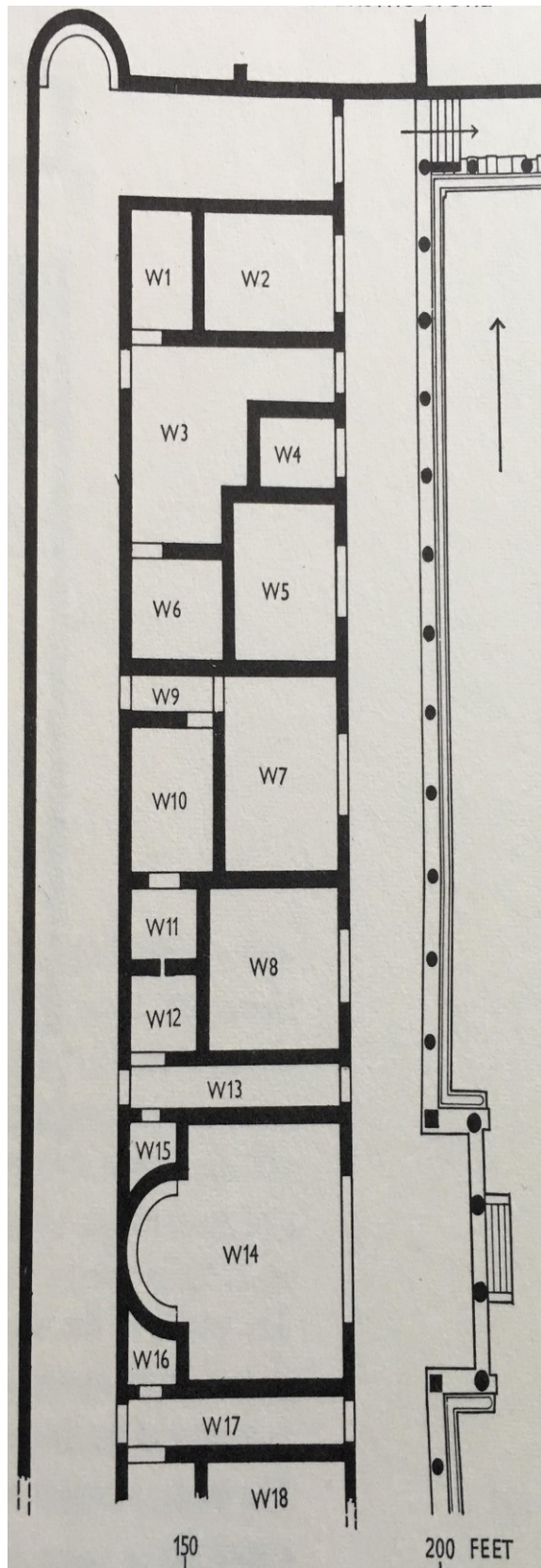
Obr. 6. Lázně na Huggin hill (Marsden, 1980, 84.)

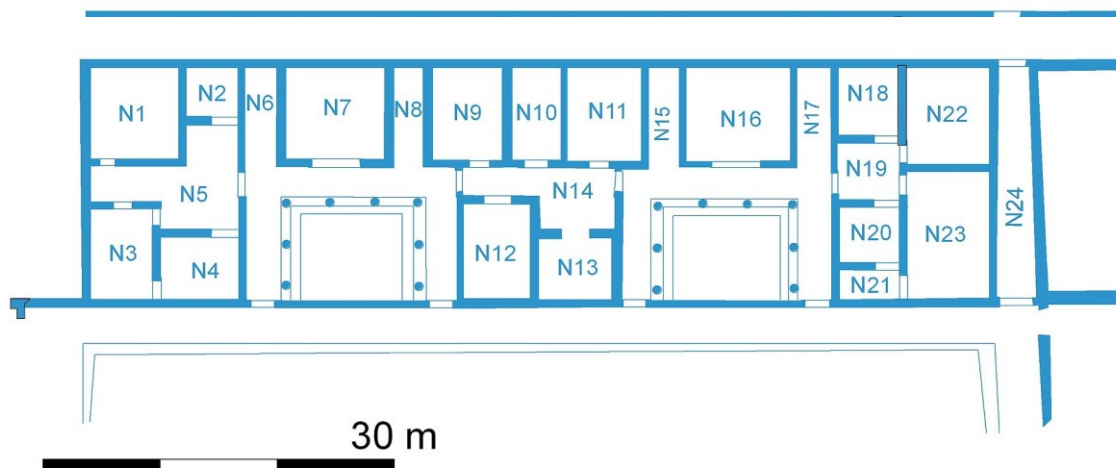
Obr. 7. Rekonstrukce flaviovského paláce ve Fishbourne z konce 1. století n. l.
 (<http://read-mosaics.blogspot.com/p/the-mystery-of-fishbourne-roman-palace.html>)

Obr. 8. Plán paláce ve Fishbourne (Cunliffe, 1971, 75.)

Obr. 9. Rekonstrukce podoby západního křídla (Cunliffe, 1971, 77.)

Obr. 10. Rekonstrukce podoby severního křídla

(https://en.wikipedia.org/wiki/Fishbourne_Roman_Palace#/media/File:Plan_nord.jpg)

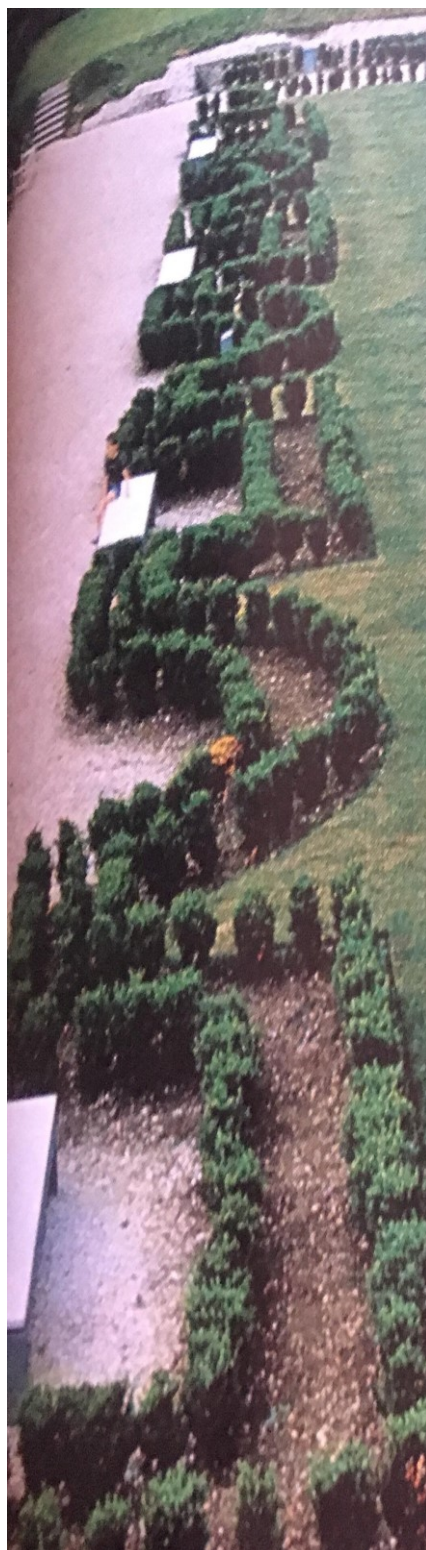
Obr. 11. Dochovaná část mozaiky z místnosti N12 (<http://read-mosaics.blogspot.com/p/the-mystery-of-fishbourne-roman-palace.html>)

Obr. 12. Dochovaná část mozaiky z místnosti N21 (<http://read-mosaics.blogspot.com/p/the-mystery-of-fishbourne-roman-palace.html>)

Obr. 13. Podoba paláce v průběhu vykopávek (Cunliffe, 1971, 131.)

Obr. 14. Vzor živého plotu, který byl použit i v 1. století n. l. (Cunliffe, 1971, 131.)

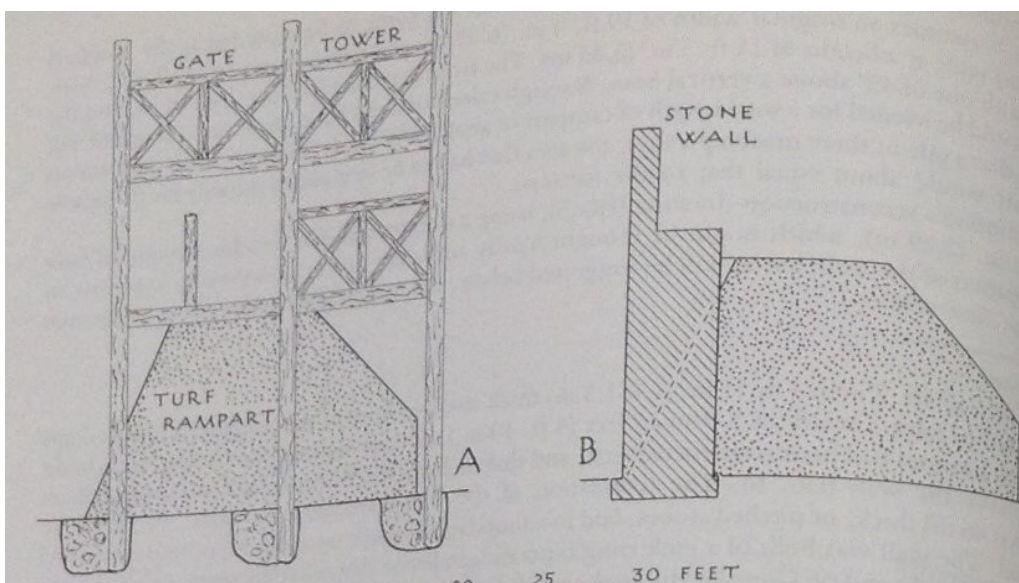

Obr. 15. Letecký snímek na místo bývalé pevnosti Inchtuthil

([https://en.wikipedia.org/wiki/Inchtuthil#/media/File:Den_arkeologiske_l%C3%A4mningen_av_fortet_Inchtuthill_med_kant_och_upph%C3%B6jt_l%C3%A4ge,_floden_Tay_flyter_\(utanf%C3%B6r_bild\)_p%C3%A5_tre_sidor.jpg](https://en.wikipedia.org/wiki/Inchtuthil#/media/File:Den_arkeologiske_l%C3%A4mningen_av_fortet_Inchtuthill_med_kant_och_upph%C3%B6jt_l%C3%A4ge,_floden_Tay_flyter_(utanf%C3%B6r_bild)_p%C3%A5_tre_sidor.jpg))

Obr. 16. Plán pevnosti Inchtuthil (Pitts, 1985, 47.)

Obr. 17. Obranné prvky pevnosti (Pitts, 1985, 62.)

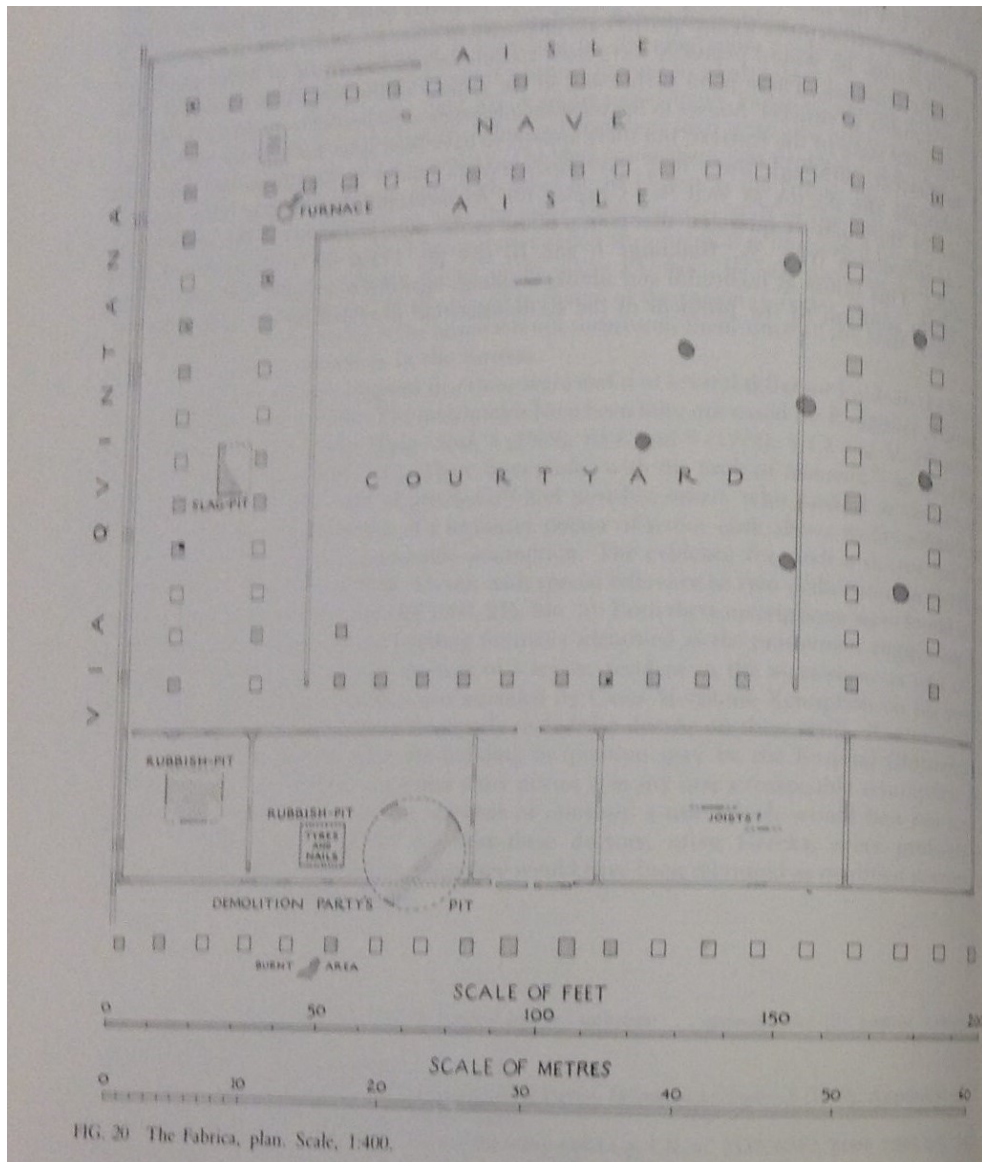
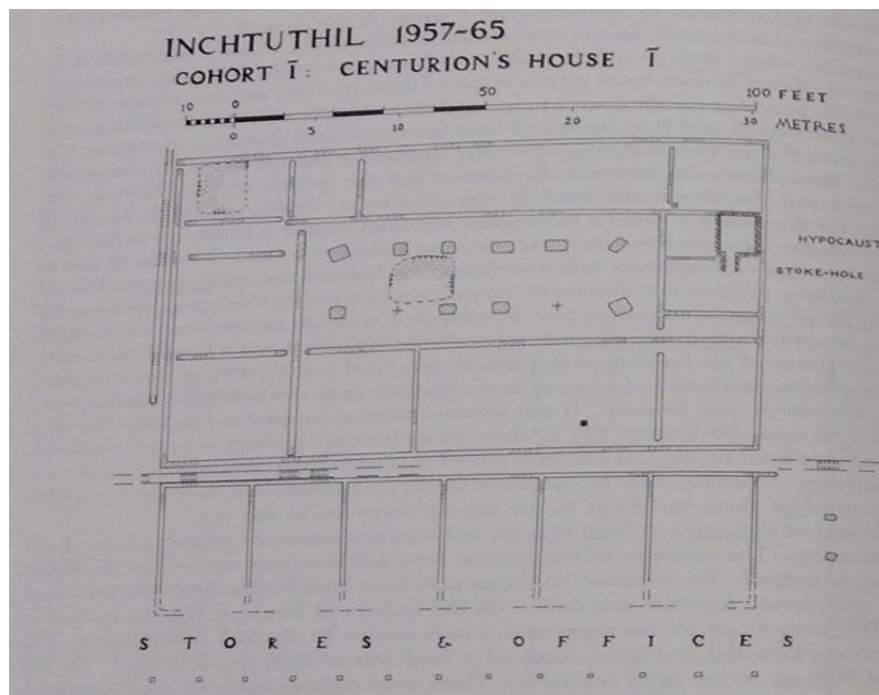

FIG. 20 The Fabrica, plan. Scale, 1:400.

Obr. 18. Dílna (Pitts, 1985, 104.)

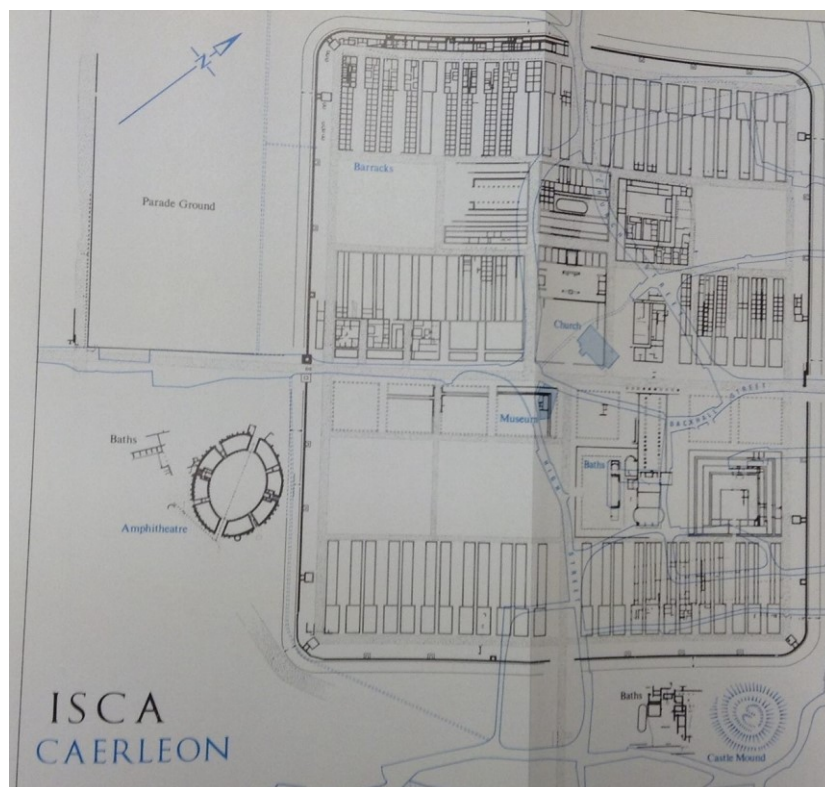

Obr. 19. Dům první kohorty (Pitts, 1985, 146.)

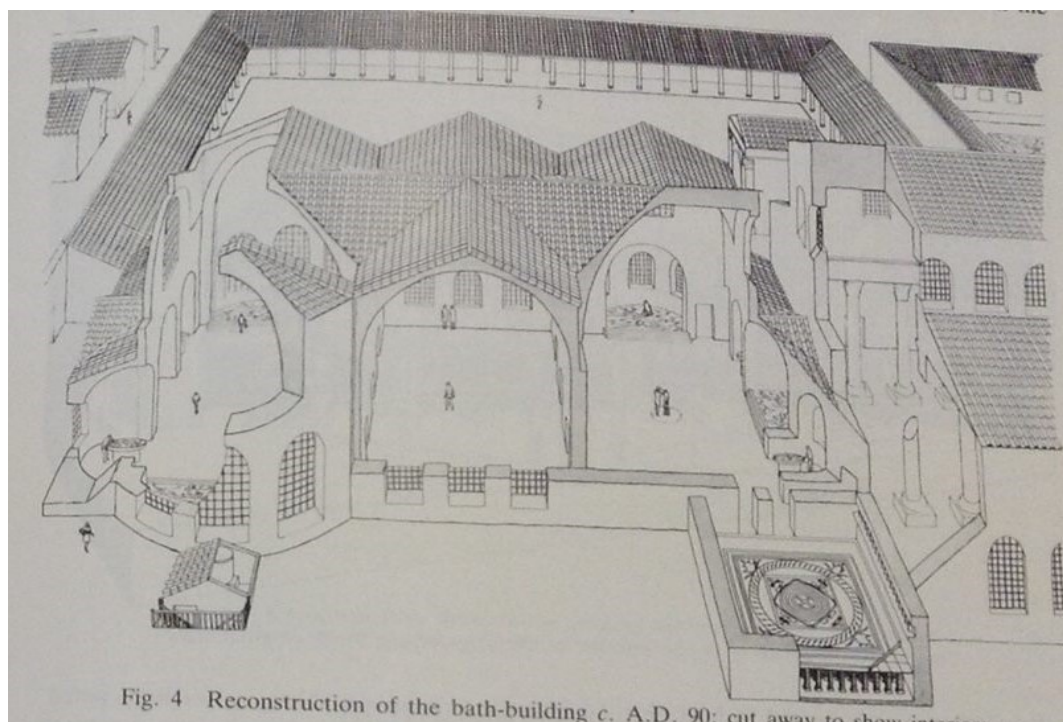

Obr. 20. Současná podoba pevnosti Isca

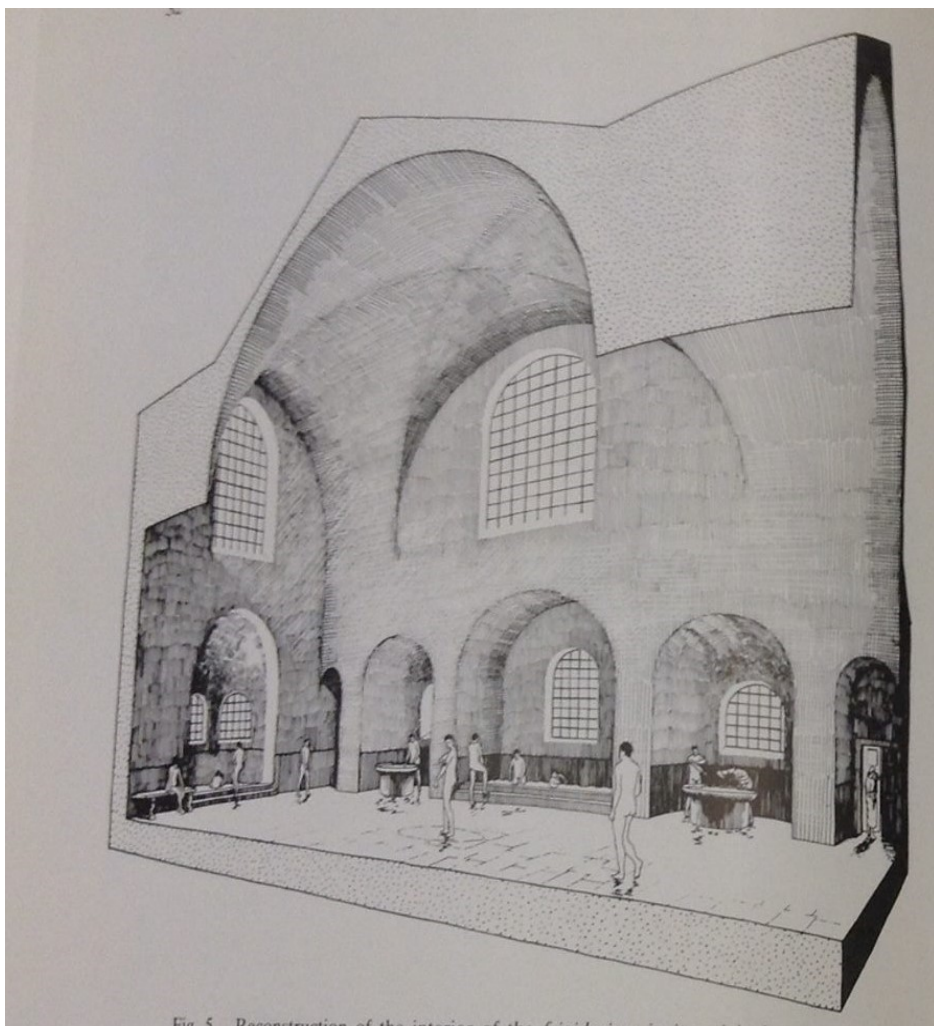
(https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Caerleon-Roman_Prysg_Field_Barracks.JPG)

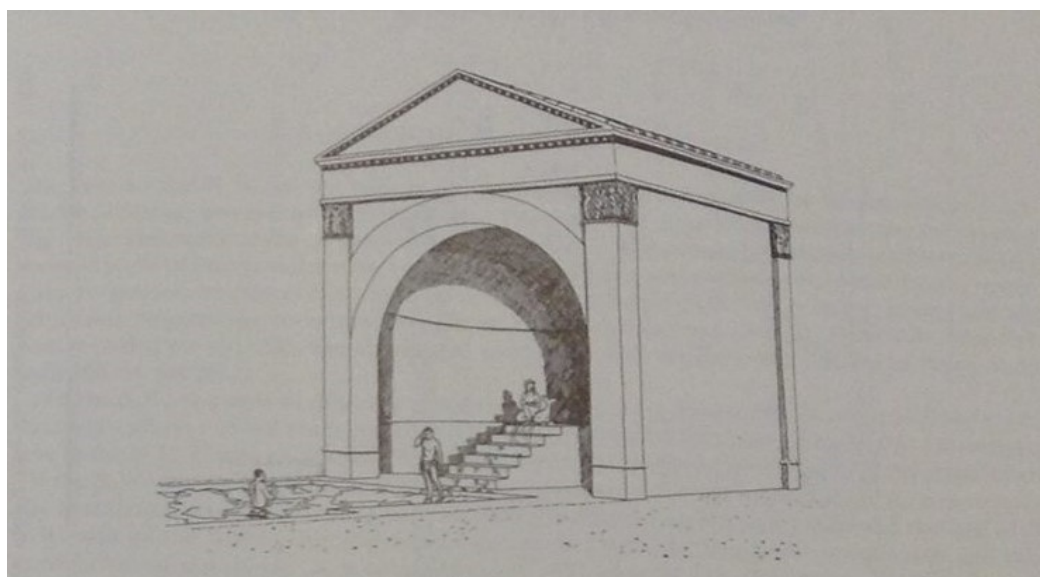
Obr. 21. Plán pevnosti Isca (Zienkiewicz, 1986, 1.)

Obr. 22. Rekonstrukce lázeňského komplexu z roku 90 n. l. (Zienkiewicz, 1986, 31.)

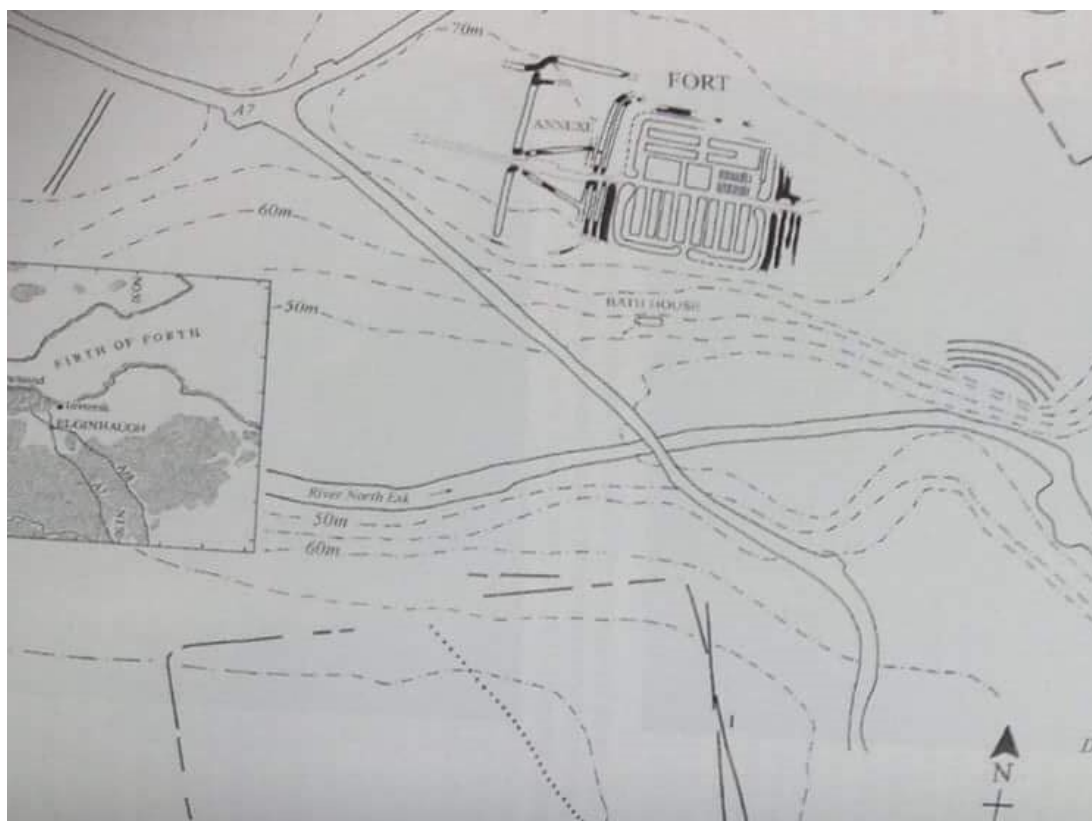
Obr. 23. Rekonstrukce interiéru frigidária (Zienkiewicz, 1986, 32.)

Obr. 24. Rekonstrukce natatia (Zienkiewicz, 1986, 147.)

Obr. 25. Pozůstatky amfiteátru z roku 90 n. l. u pevnosi Isca.(https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Aerial_view_of_Caerleon_Roman_amphitheatre.jpg)

Obr. 26. Plán pevnosti Elginhaug (Hanson, 2007, 4.)

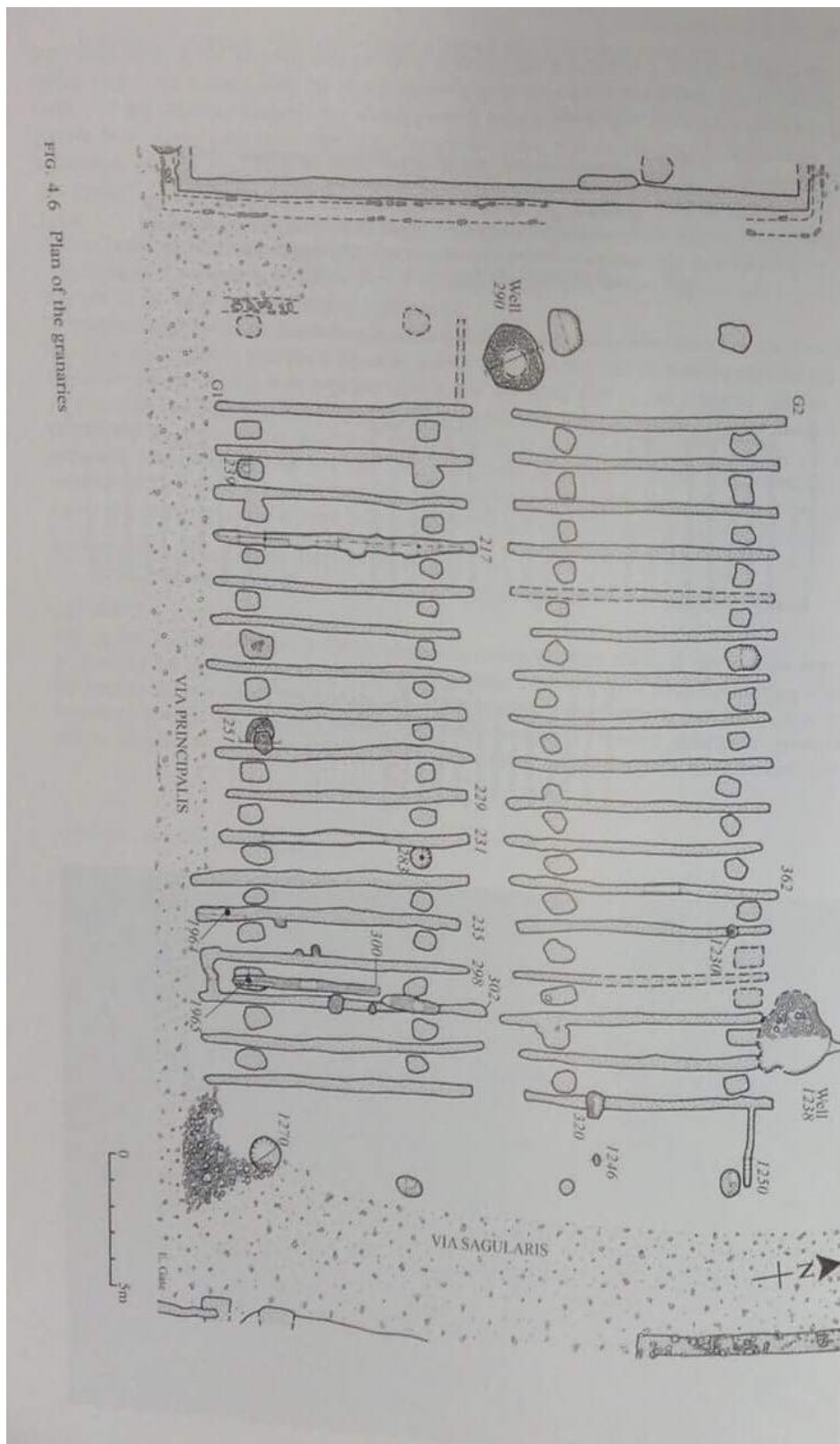
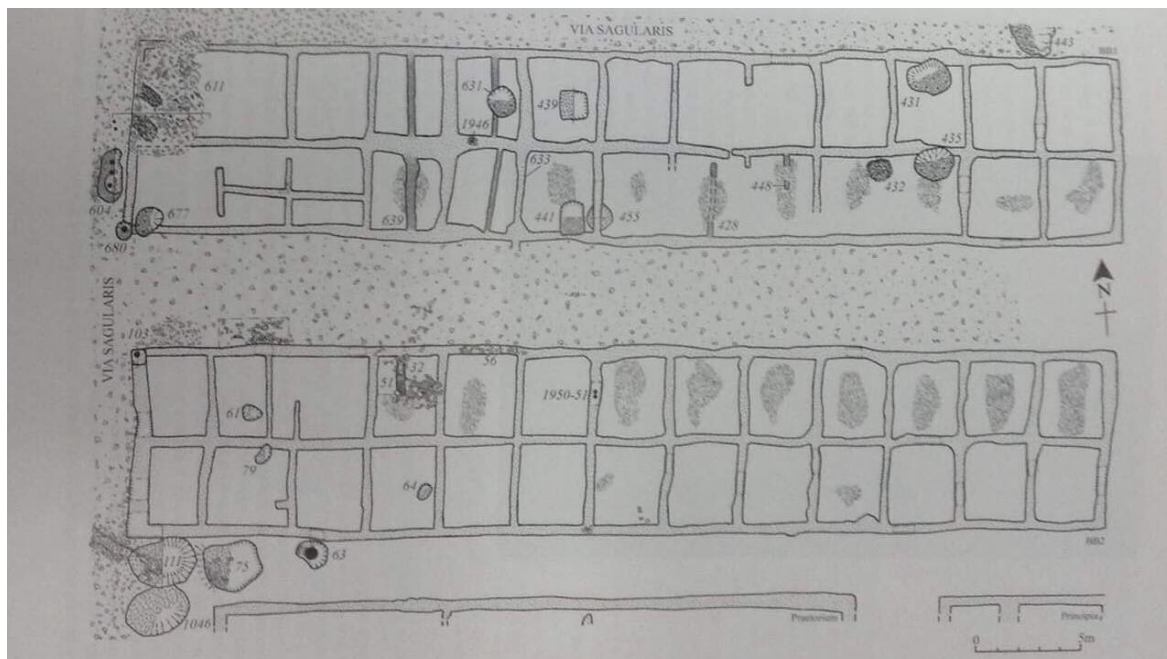

FIG. 4.6 Plan of the granaries

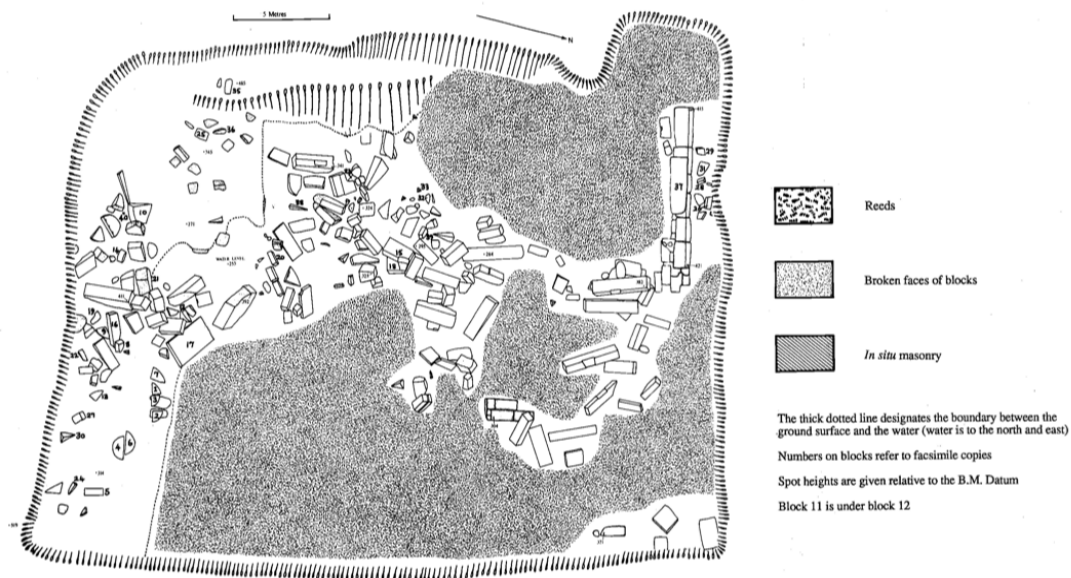
Obr. 27. Původní plán sýpek (Hanson, 2007, 55.)

Obr. 28. Plán kasáren 1 a 2 (Hanson, 2007, 65.)

Obr. 29. Hymnus císaře Domitiána (Klotz, 2008, 68.)

Obr. 30. Nálezy bloků in situ (Snape, 1989, 31.)

Obr. 31. Kartuše se jménem císaře Domitiána (Snape, 1989, 24.)

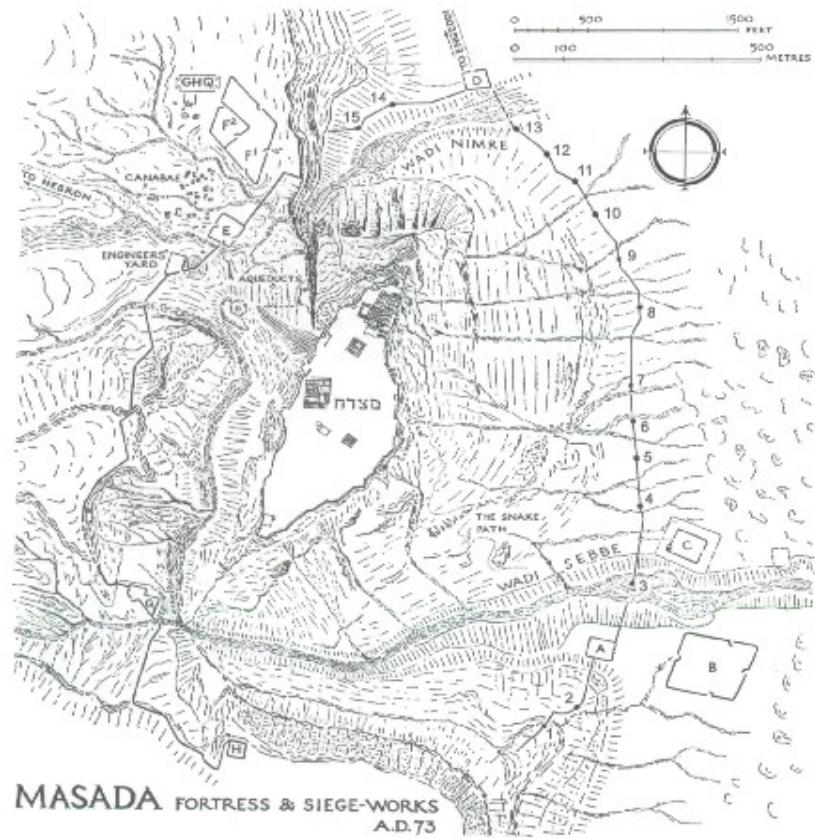
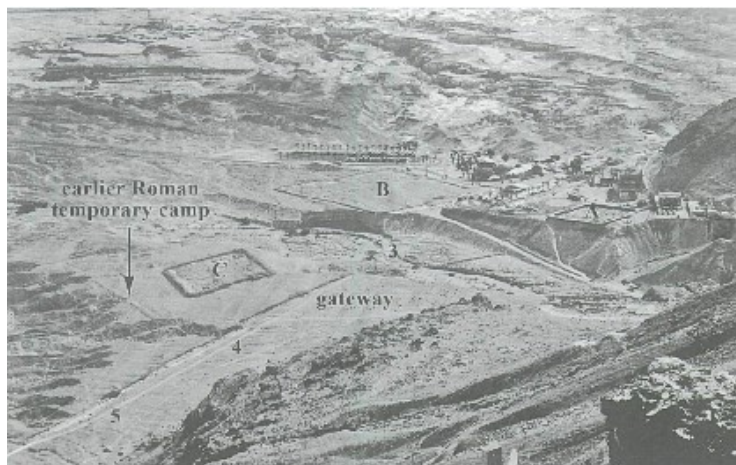

Fig. 1. Plan of the Masada siege system, after Richmond 1962: 145, fig. 5 (with the permission of The Society for the Promotion of Roman Studies).

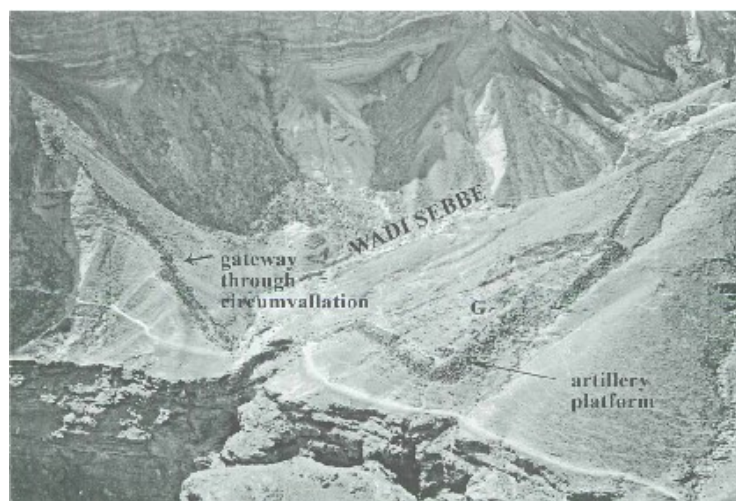
Obr. 32. Plán pevnosti Masada a rozložení obléhacích táborů (Davies, 2011, 66.)

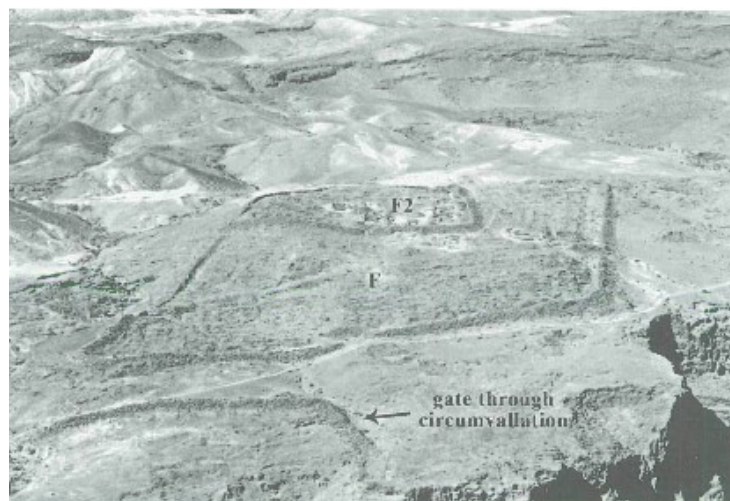
Obr. 33. Pozůstatky věže č. 11. (Davies, 2011, 73.)

Obr. 34. Táborny C a B (Davies, 2011, 72.)

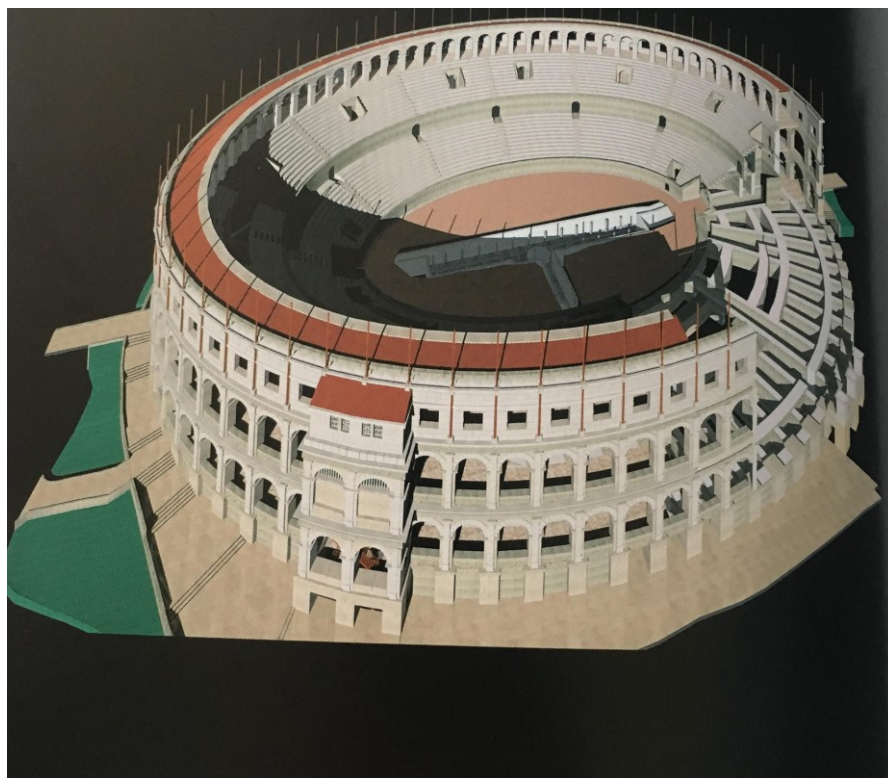
Obr. 35. Tábor G (Davies, 2011, 69.)

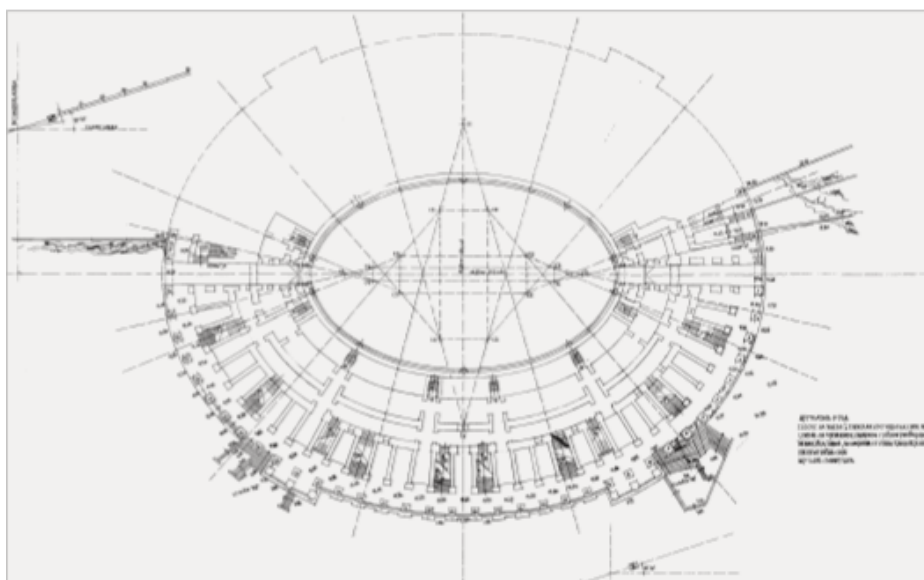
Obr. 36. Tábory F a F2 (Davies, 2011, 75.)

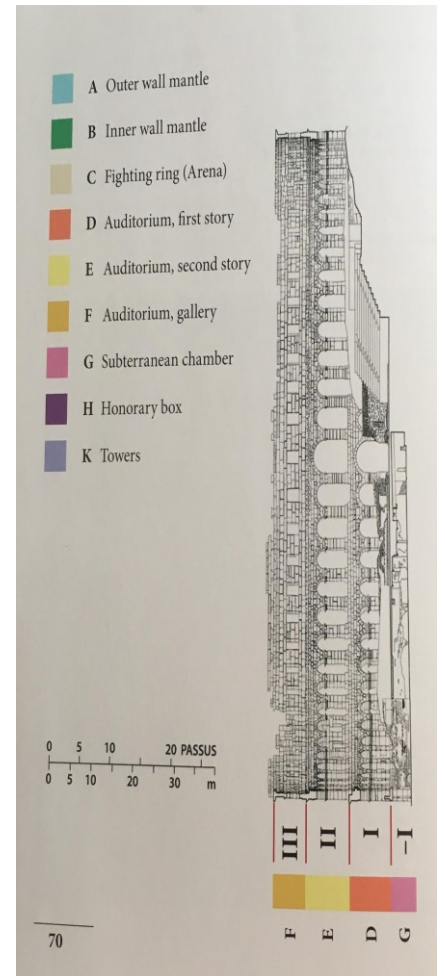
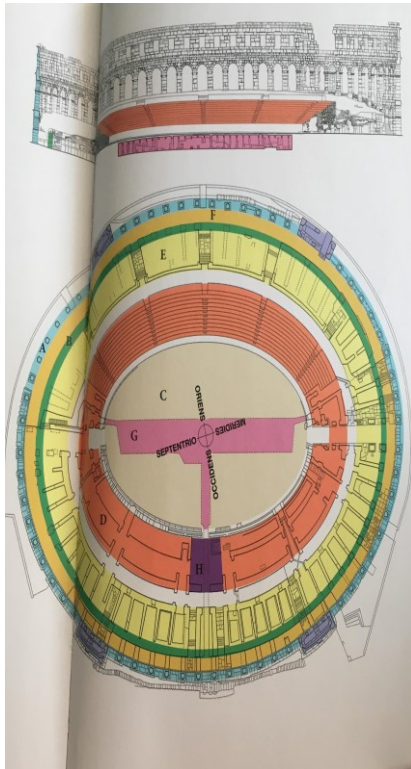
Obr. 37. Plán hlavního tábora F a včleněný menší tábor F2 (Magness, 2009, 76.)

Obr. 38. 3D model průřezu amfiteátru v Pule (Starac, 2010, 59.)

Obr. 39. Průřez amfiteátre (Krizmanic, 2017, 226.)

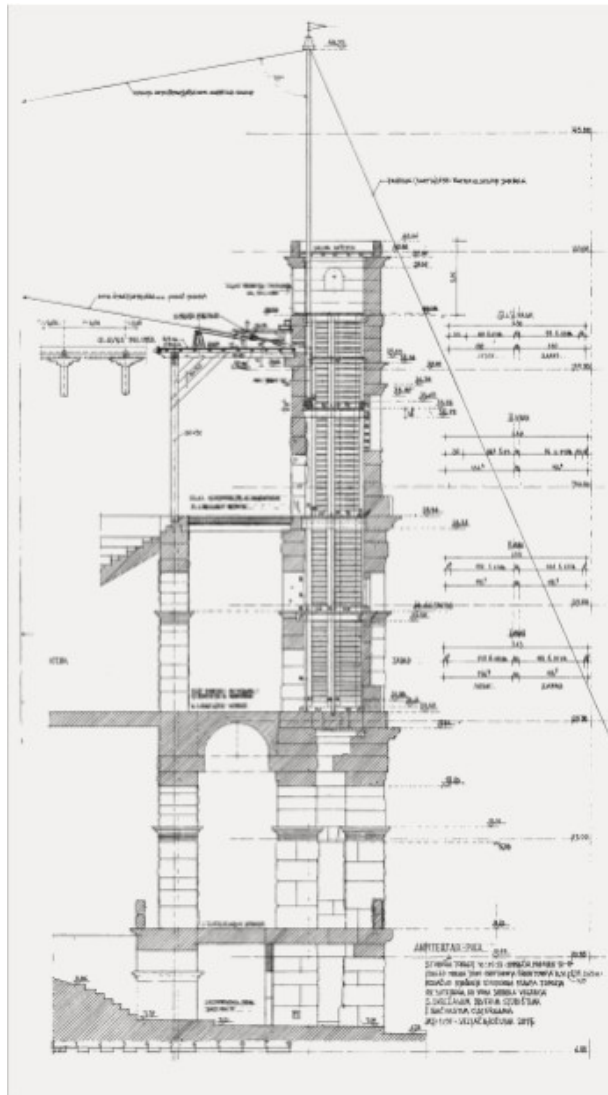
Obr. 40. 41. Rozmístění jednotlivých částí v amfiteátru (Starac, 2010, 70.)

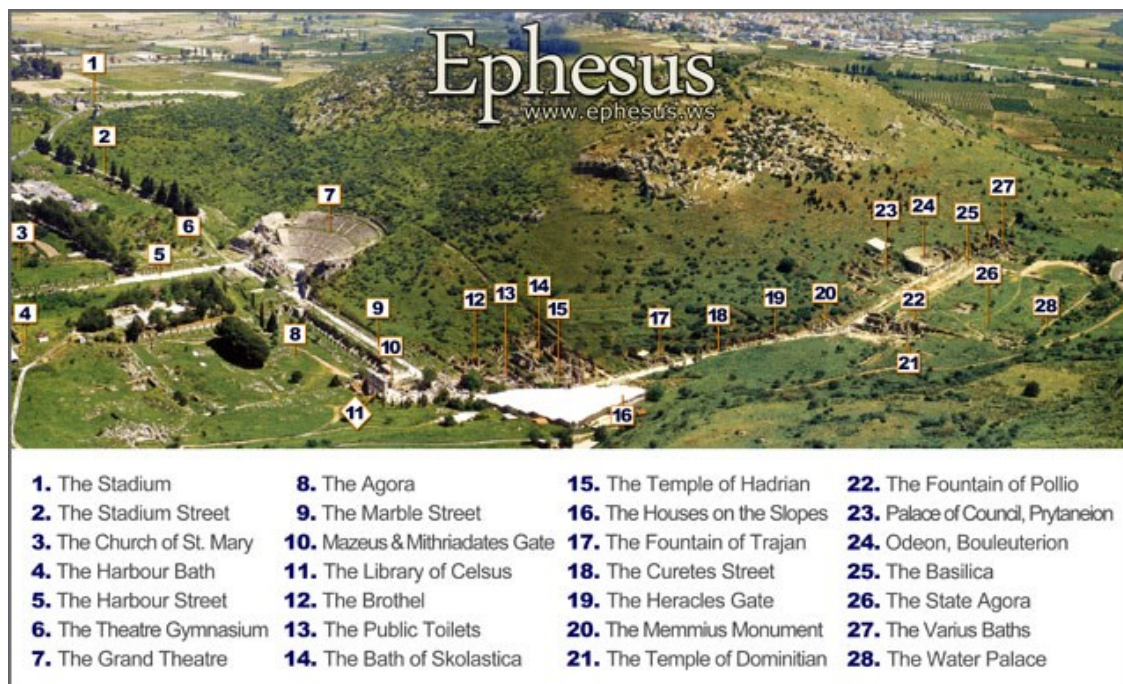
Obr. 42. Hlediště (Starac, 2010, 54.)

Obr. 43. Hlava bohyně Háthor (Starac, 2010, 28.)

Obr. 44. Průřez jednou z věží amfiteátru (Krizmanic, 2017, 233.)

Obr. 45. Mapa Efezu. Číslo 21 jsou zbytky Domitiánůva chrámu

(<http://www.ephesus.ws/ephesus-map.html>)

Obr. 46. Zbytky Domitiánova chrámu (<http://www.ephesus.ws/the-domitian-temple-of-ephesus.html>)

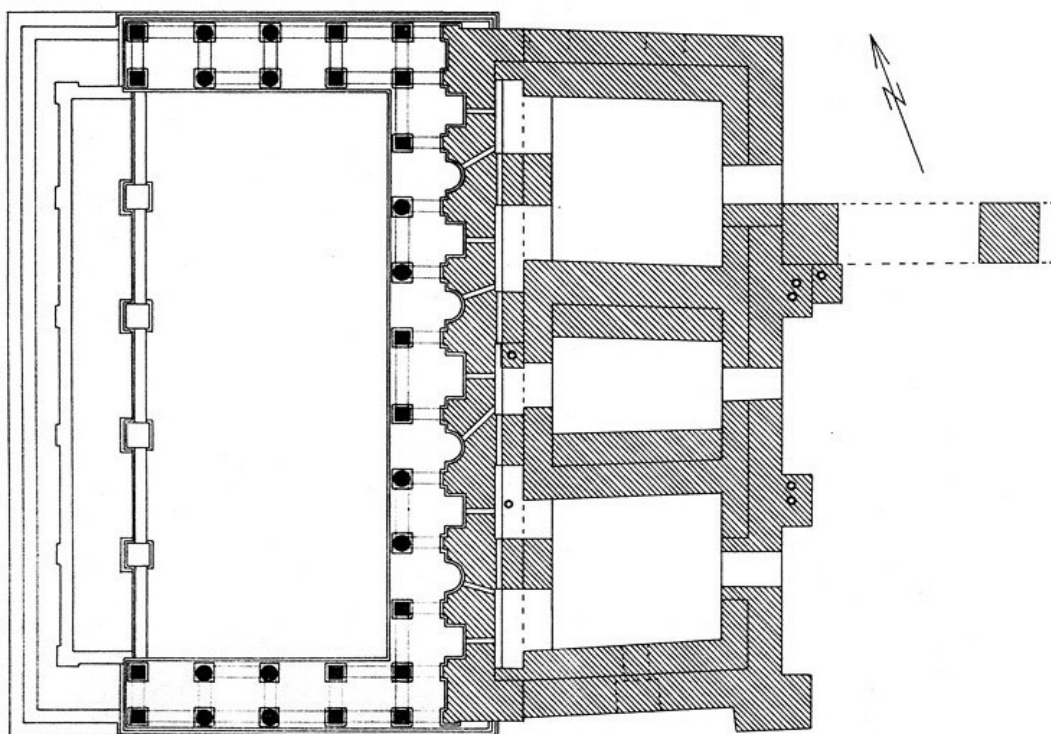
Obr. 47. Zbytky Domitiánova chrámu v Efezu
(http://www.ephesus.us/ephesus/domitian_square.htm)

Obr. 48. Zbytky oltáře Domitiánova chrámu in situ (Landskron, 2016, 2.)

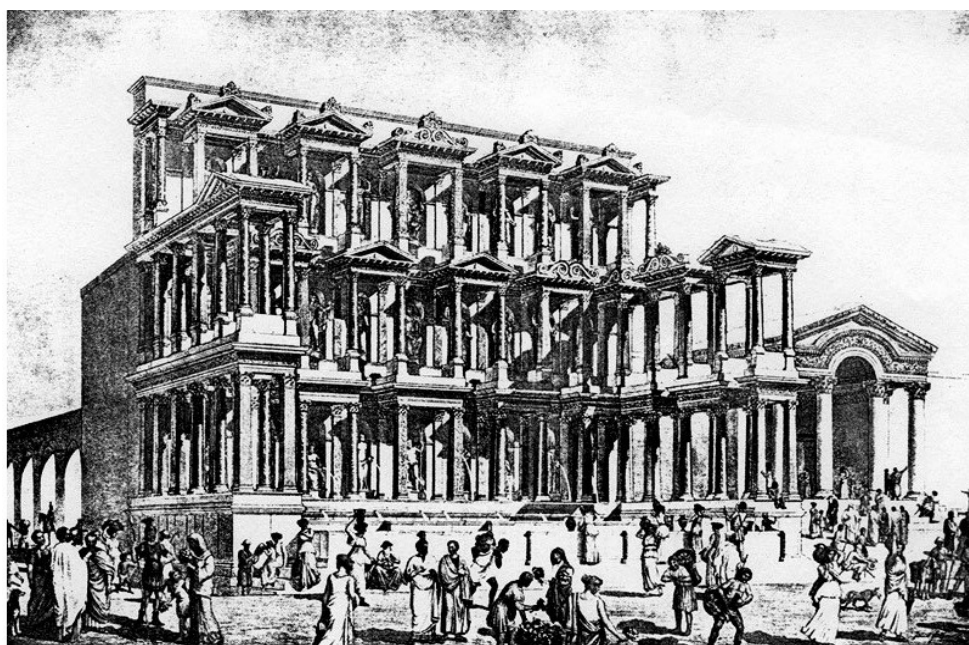

Obr. 49., 50. Ornamenty na bázi oltáře (Landskron, 2016, 4.)

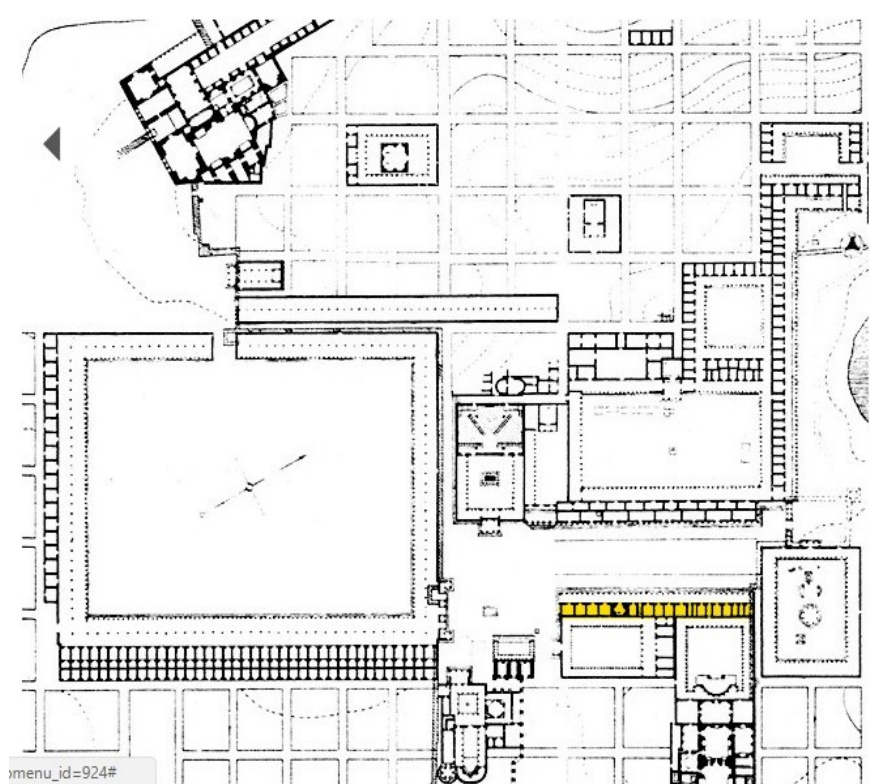
Obr. 51. Nymfeum v Milétu (

http://www.fhw.gr/choros/miletus/en/nimfeo.php?menu_id=9&submenu_id=925)

Obr. 52. Malovaná reprodukce Nymfea z roku 1968

(http://www.fhw.gr/choros/miletus/en/nimfeo.php?menu_id=9&submenu_id=925)

Obr. 53. Plán íónské stoi v Milétu (

http://www.fhw.gr/choros/miletus/en/ioniki_stoa.php?menu_id=9&submenu_id=924)

Obr. 54. Pozůstatky stoí v Milétu (

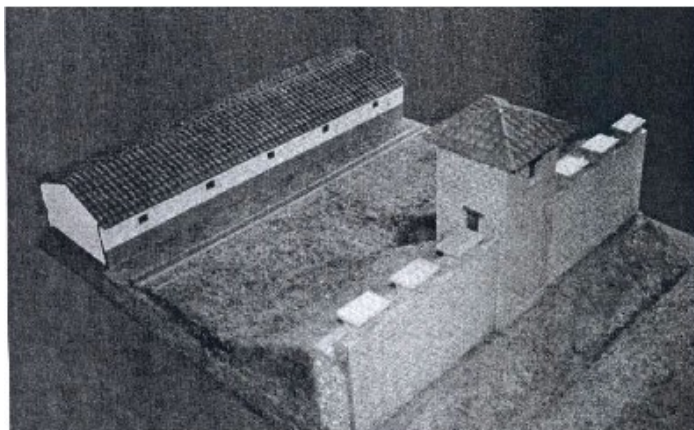
http://www.fhw.gr/choros/miletus/en/ioniki_stoa.php?menu_id=9&submenu_id=924)

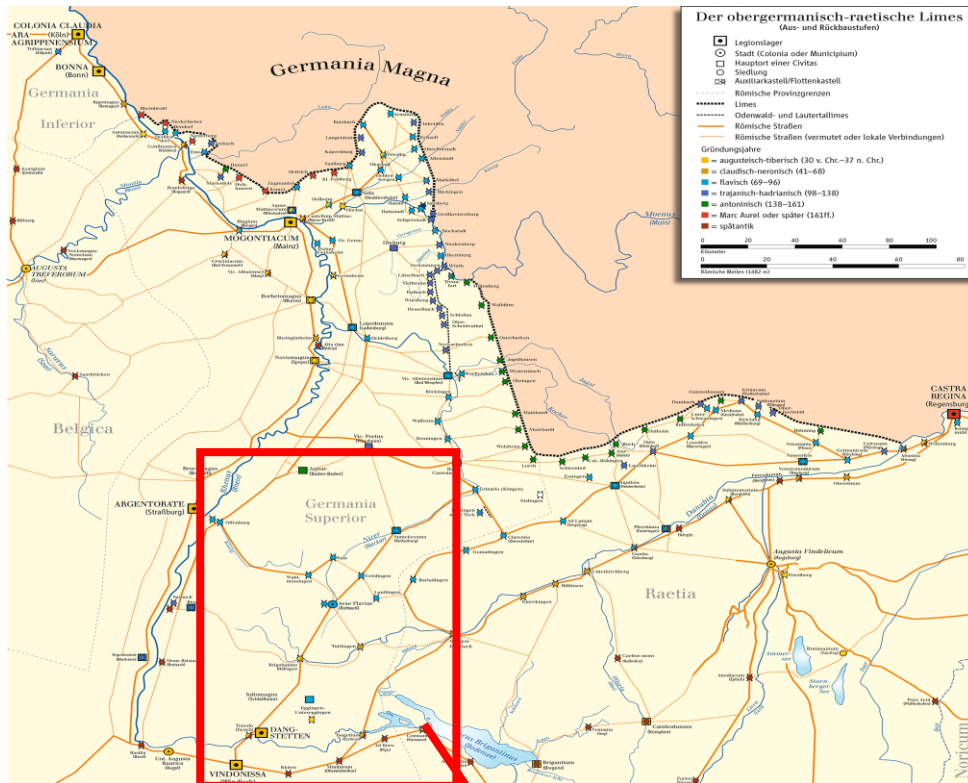
Obr. 55. Plán pevnosti v Leónu (Morillo, García-Marcos, 2003, 278.)

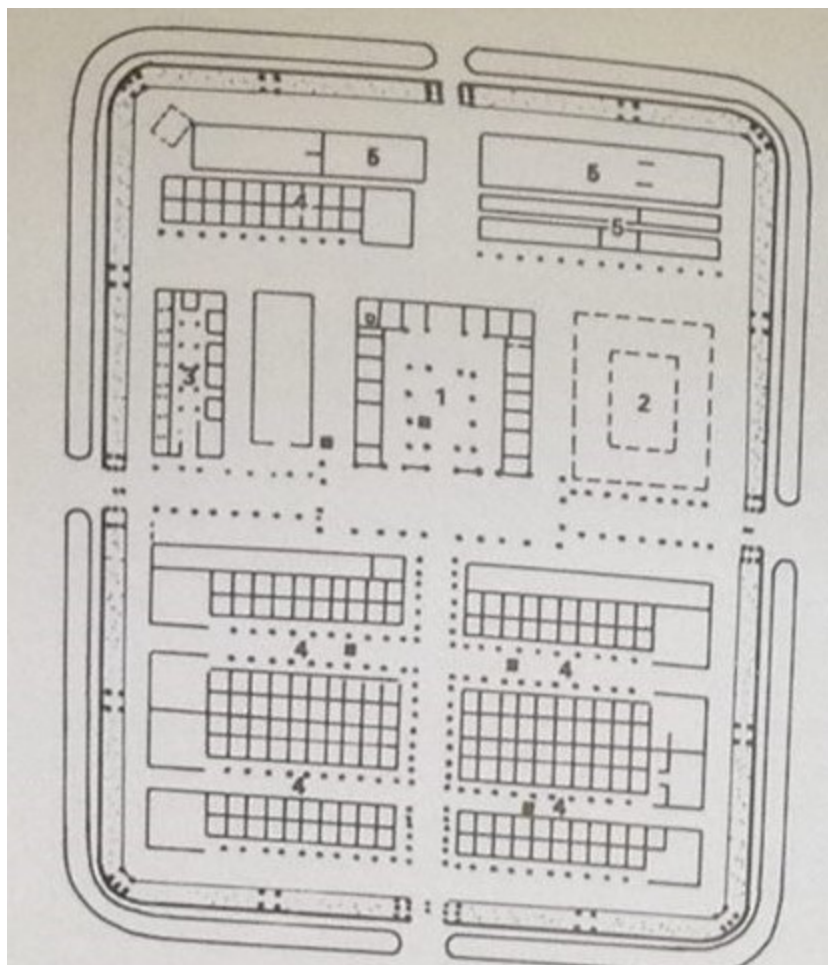
Obr. 56. Rekonstrukce porty principalis sinistra (Morillo, García-Marcos, 2003, 285.)

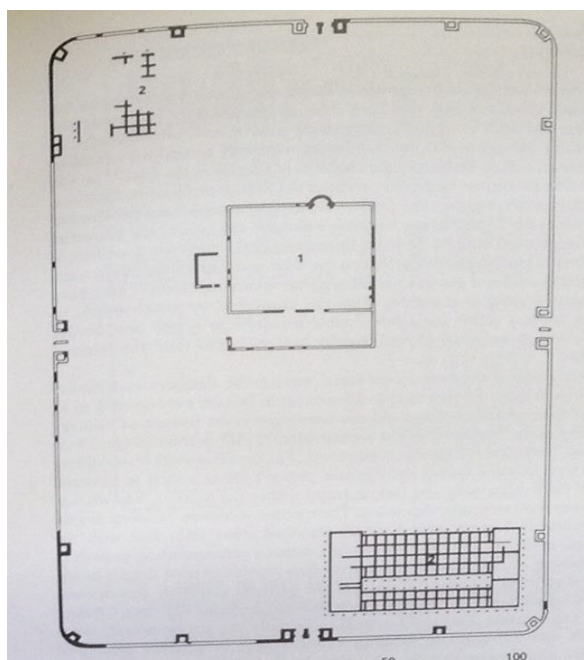
Obr. 57. Rekonstrukce obranné zdi pevnosti (Morillo, García-Marcos, 2003, 281.)

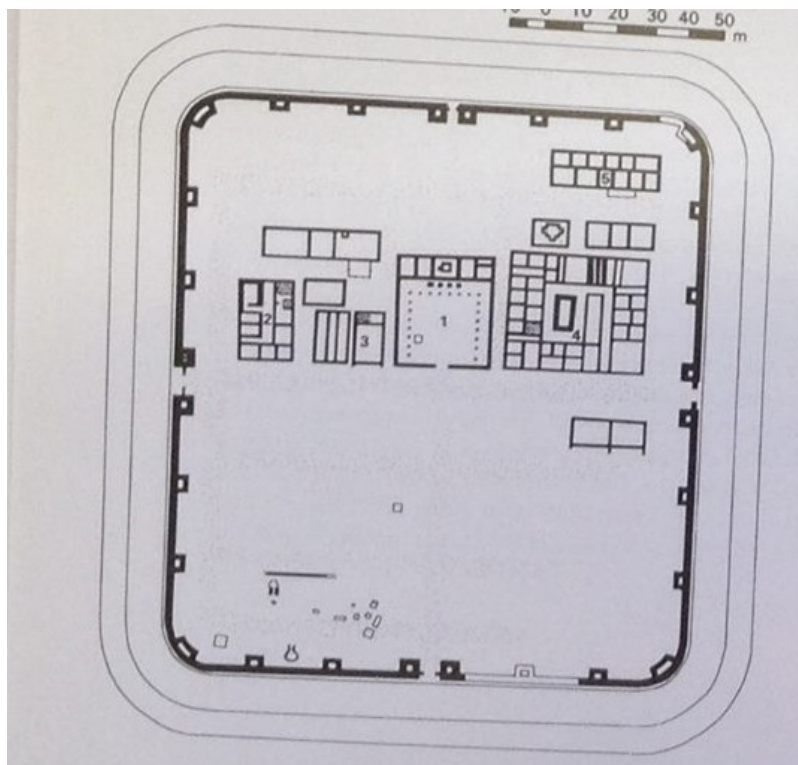
Obr. 58. Hornogermánský - rétský limit (https://de.wikipedia.org/wiki/Obergermanisch-Raetischer_Limes#/media/File:Limes2.png)

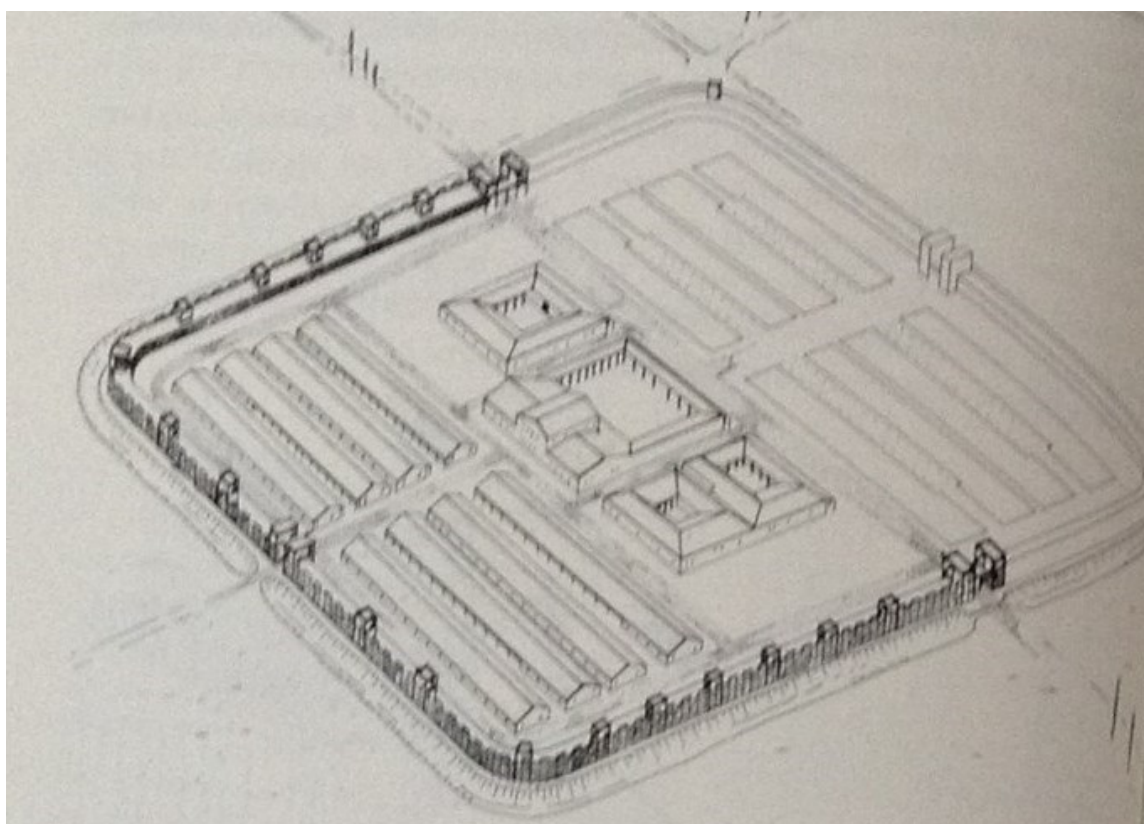
Obr. 59. Rozmístění budov v kastele Künzig (Johnson, 1983, 264.)

Obr. 60. Tábor v Heidenheimu (Johnson, 1983, 264.)

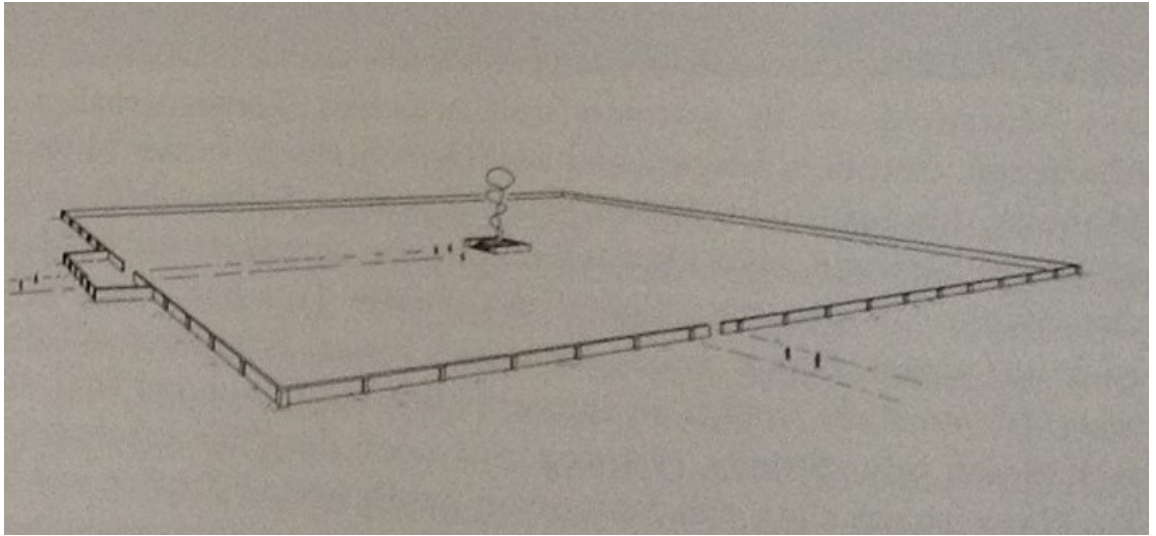
Obr. 61. Tábor ve Wiesbadenu (Johnson, 1983, 264.)

Obr. 62. Rekonstrukce kastelu III. v Arae Flaviae (Rüsch, 1981, 28.)

Obr. 63. Mozaika s Orfeem v Orfeově vile (Johnson, 1981, 55.)

Obr. 64. Rekonstrukce chrámového okrsku v Arae Flaviae (Johnson, 1981, 53.)